Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਗੁਰੂ ਮਹਿਲ ਗਾਥਾ

DONATION
8119

ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਇਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ–

ਸਮੀਖਿਆ :

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨ ਕਲਾ
ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ - ਜੀਵਨ ਤੇ ਬਾਣੀ
ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਬਾਣੀ ਅਧਿਐਨ
ਬਾਣੀ ਚਿੰਤਨ
ਬਾਣੀ ਚੇਤਨਾ
ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਛੰਤ ਵਿਵੇਚਨ
ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ
ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਲੋਕਰੂਪ
ਵੇਕੀ
ਪ੍ਰਗੀਤ
ਬਾਣੀ ਵਿਧਾਨ
ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਧਿਐਨ
ਅੰਤਰਮੁਖੀ
ਬਾਣੀ ਬਿਬੇਕ
ਬਾਣੀ ਮੰਡਲ
ਸਾਹਿਤ ਵਿਹਾਰ
ਬਾਣੀ ਸਾਰ
ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਨਾ ਰੂਪ
ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਪ੍ਰਬੰਧ
ਬਾਣੀ ਲੋਕ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

DONA

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

पुस्तकालय
पुस्तकालय
गुरुकुल विश्वविद्यालय
DONATION

8119

8119

ਗੁਰੂ ਮਹਿਲ ਗਾਥਾ

ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿੱਲ
ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ, ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਕਾਲਜ,
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ - 110 001

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ

ਹਿਮਾਲਾ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼

B-3/69 ਸਫਦਰਜੰਗ ਐਨਕਲੇਵ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ - 110029

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

GURU MAHAL GATHA
by Dr. Mohinder Kaur Gill

© ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿਲ

ਪਹਿਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ 1981

ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ 1987

ਤੀਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ 1992

ਮੁੱਲ : 35 ਰੁਪਏ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ : ਹਿਮਾਲਾ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ - 110 029

ਛਾਪਕ : ਜਵਾਹਰ ਆਫਸੈਟ ਪ੍ਰੈਸ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ - 110 002

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

पुस्तकालय
पुस्तकालय
गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय

Forwarded Free of Cost
With the Compliments of
The Deptt. of Education,
Govt. of India, New Delhi

ਭੈਣ ਕਰਮਜੀਤ ਕੌਰ ਦੇ ਨਾਮ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਮੁਖ ਬੰਦ	੩
ਭੂਮਿਕਾ	੫
ਭੂਮਿਕਾ (ਦੂਸਰੀ ਐਡੀਸ਼ਨ)	੯
ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ	੧੩
ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ	੨੯
ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ	੪੩
ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ	੬੩
ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ	੬੩
ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ	੭੭

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਪੁਸਤਕਾਲਯ

ਭੂਮਿਕਾ

(ਪਹਿਲੀ ਐਡੀਸ਼ਨ)

ਸੰਨ ੧੯੭੫ ਈ: ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਇਸਤਰੀ ਵਰ੍ਹਾ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਦੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ : "ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਦੇਣ" ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਸੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਸੰਪਾਦਕ ਇਸਤਰੀ ਬੀਬੀ ਰੂਪ ਕੌਰ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਪੁਸ਼ਤਕ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ : 'ਬੀਬੀ ਰੂਪ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ'। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਦ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਅਜੇਹੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਅਜ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਗਦ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਲੇਖਕ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਥਮ ਸਥਾਨ ਹੈ।

ਇਸ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਉਸਾਰੂ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿਤੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਉਪਰ ਕੰਮ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਅਧੀਨ ਇਕ ਪੁਸਤਕ 'ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ' ਸੰਨ ੧੯੭੬ ਈ: ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਪੁਸਤਕ-ਲੇਖਨ ਤੇ ਪੁਸਤਕ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦੋ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਲੇਖਕ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਮੇਹਨਤ ਨਾਲ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮੋਟੇ ਤੌਰ ਉਤੇ ਮਾਇਆ ਨਾਲ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਉਪਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਤਕ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜੇਹੀ ਸੁਵਿਧਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਮੁਕਤ ਮਨ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਜਾਣ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਸੰਸਥਾ ਦੀ ਹੋਵੇ।

'ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ' ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਉਪਰ ਪੁਜੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਉਪਰ ਅਡੋ ਅੱਡ ਪੁਸਤਕਾਂ ਛਾਪਣੀਆਂ ਮੇਰੀ ਸਮਰਥਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ, ਮਨ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਸੀ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਮਾਇਕ ਔਕੜਾਂ। ਅਖੀਰ, ਮੈਂ ਗੁਰੂ-ਮਹਿਲਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਲਈ ਵਿਚਾਰ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨੀ ਸੀਸ ਗੰਜ (ਮਾਸਕ) ਵਿਚ ਸੰਨ ੧੯੭੮ ਈ: ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸੇ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਗਾਹੇ ਬਗਾਹੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਮ 'ਗੁਰੂ-ਮਹਿਲ' ਗਾਥਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਪਹਿਲੀ ਜੀਵਨੀ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੀ ਹੈ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਮਹਿਲ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਲਈ ਰੂੜ੍ਹ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਿਵਾਦ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਹੀ ਇਥੇ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਿਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਸੁਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਲੇਖਿਕਾ ਨੇ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਸੀ, ਦਾ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਨਾ ਲਿਖ ਕੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਚੋਣ ਕਿਉਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ?

ਗੁਰੂ-ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਾਚਦਿਆਂ ਜੇ ਗੁਰੂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਹ ਮੁਲੰਕਣ ਅਧੂਰਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਣ ਰੋਲ ਹੈ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਏ ਗਏ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਵਾਲੀ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਬੀਬੀ ਜਾਂ ਅਨੁਆਈ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਸਮਝਿਆ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੂੰ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿਤਾ। ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਉ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਦੁਹਰਾਉ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਹੀ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤਾ ਕਹਿਣ ਦੀ ਨੀਅਤ ਕਰਕੇ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਗੁਰੂ-ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਮਹਿਲ ਕਰਕੇ ਵੀ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਾਦੀ ਤਕ ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸੰਸਥਾ ਵਿਚ ਕਈ ਵਾਧੇ ਹੋਏ : ਨਗਰ ਵਸਾਉਣੇ, ਤਾਲ ਬਨਾਉਣੇ, ਗੁਰੂ ਧਾਮ ਬਨਾਉਣੇ ਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਵਰਗੇ ਤੀਰਥ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਸੰਪੂਰਣਤਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਹੋਈ। ਗੁਰਬਾਣੀ-ਰਚਨਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਤੇ ਸਥਾਪਨਾ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜੁਨ ਦੇਵ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੂਜਨੀਕ ਅੰਮੀ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਜੀ ਹੀ ਸਨ।

ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ-ਇਤਿਹਾਸ ਇਕ ਨਵੇਂ ਮੋੜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਸ਼ਾਂਤ ਅਧਿਆਤਮਕ ਲਹਿਰ ਰਾਜਸੀ ਸਤਾ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਸਾਂ ਯਾਰਾਂ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਪਤੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ ਸਨ । ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਹਰ ਪਖੋਂ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਦਿਤਾ । ਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੇ ਪਤਨੀ ਤੇ ਪੁਤਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਰੋਹ ਜਗਾਇਆ । ਗੁਰੂ-ਘਰ ਹੁਣ ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ।

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਨੂੰਹ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਸਨ । ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਫੁਟ ਜ਼ੋਰਾਂ ਉੱਤੇ ਸੀ । ਧੀਰ ਮਲੀਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਾਨੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਗਏ ਸਨ । ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਪੁਤਰ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਬਣਾਈ ਰਖਣ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤਾ । ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਤੀ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ ।

ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੇ ਜਿਥੇ ਯਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਬਾਲ-ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕੀਤੀ ਉਥੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੌਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਬਾਲ-ਬਹਾਦਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਯੋਗ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੀ । ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵੇਖਣੀ ਪਈ ਤੇ ਬਾਲ-ਸਪੁਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲ ਪੋਸ ਕੇ ਹਰ ਪਖੋਂ ਯੋਗ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਦੇਣੇ ਪਏ । ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਸਪੁਤਰਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੂੰ ਹਰ ਪਖੋਂ ਪ੍ਰਫੁਲਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ । ਇਕ ਪਾਸੇ, ਧਰਮ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੀ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦਾ ਪ੍ਰਫੁਲਣ ਤੇ ਤੀਜੇ ਪਾਸੇ, ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮੀ ਨਵਣੀਆ ਸੀ । ਇਹ ਮਾਤਾਵਾਂ ਹਰ ਵੇਲੇ, ਹਰ ਹਾਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਪੁਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਦਾ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੀ ਰਹੀਆ ਸਗੋਂ ਸਿਆਣੇ ਨੀਤੀਵਾਨਾਂ ਵਾਲਾ ਰੋਲ ਨਿਬਾਹਿਆ ।

ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਗੁਰੂ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਕੜੀ ਜੋੜਦੇ ਹਨ । ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ, ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਜਿਥੇ ਆਪਣੇ ਹੋਣਹਾਰ ਬਾਲ-ਸਪੁਤਰਾਂ ਤੇ ਭਾਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਹਰ ਪਖੋਂ ਦਾਨਸ਼ਮੰਦ ਸਲਾਹਕਾਰ ਰਹੀਆਂ ਉਥੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਾਦੀ ਸੰਤਾਨ ਅਥਵਾ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਅਨੇਕ ਪੱਖੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ । ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਕਈ ਵਾਰ ਨਾਜ਼ਕ ਦੌਰ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਿਆ । ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸਹਿਯੋਗੀ ਵੀ ਰਹੀ ਤੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਵੀ ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ, ਲੰਗਰ ਆਦਿ ਲਈ ਰਸਦ ਜਾਂ ਮਾਇਆ ਆਦਿ ਭੇਜਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿਤੀ। ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਕਰਨ ਜਾਂ ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ ਪਟਨ ਵਿਚ ਖੂਹ ਆਦਿ ਬਨਾਉਣ ਦੀ ਫ਼ੁਰਮਾਇਸ਼ ਕਰਕੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰਖਿਆ।

ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੇ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿਤਾ।

ਗੁਰੂ-ਇਤਿਹਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗ ਭਗ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ। ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦਾ ਯੋਗ ਵਾਰਸ ਆਪ ਹੀ ਚੁਣਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਤੇ ਬਾਲ-ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਸੁਯੋਗ ਸਲਾਹਕਾਰ ਰਹੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ-ਮਹਿਲ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ, ਪ੍ਰਫੁਲਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸ੍ਰੋਤ ਬਣ ਕੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਦਾ ਕੇਵਲ ਅਦਬ ਮਾਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਮੁਖ ਸਲਾਹਕਾਰ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਵੀ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਪੰਜ ਉੱਚ ਹਸਤੀਆਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਇਕੋ ਥਾਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਅਤਿਅੰਤ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿਚ, ਮੈਂ ਸ੍ਰਦਾਰਨੀ ਦਮਯੰਤ ਕੌਰ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤੱਗ ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਰਿਣੀ ਵੀ ਹਾਂ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਤੇ ਉਦਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ, ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਮੈਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਵੀ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਬਹੁਮੁਲੇ ਸੁਝਾਉ ਦੇ ਕੇ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਰੂਪ ਨਿਖਾਰਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਸ: ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮੇਰੇ ਧੰਨਵਾਦ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹਾਣ ਵਿਚ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਮੈਂ ਸ: ਅਜੀਤ ਸੁੰਦਰ ਪ੍ਰਿੰਟਿਰਜ਼, ਦੀ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਰੂਫ਼ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

8-9-80
ਰੱਬੀ ਵਿਲਾ,
੨੦, ਵੈਸਟ ਮੁਕਰਜੀ ਨਗਰ,
ਦਿੱਲੀ-੧੧੦੦੦੯.

ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿਲ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਦੂਸਰੀ ਐਡੀਸ਼ਨ

ਗੁਰੂ ਮਹਿਲ ਗਾਥਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਐਡੀਸਨ ਨੂੰ ਬਕਾਇਦਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁਕਾਨ ਉੱਤੇ ਵਿਕਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਫ਼ਤ ਹੀ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਗਈ। ਲਗਪਗ ਦੋ ਸੌ ਤੋਂ ਵਧ ਕਾਪੀਆਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਛਾਪਣ ਦਾ ਬੀੜਾ—ਸ਼ਹੀਦ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਟ੍ਰਸਟ,ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਚੁੱਕਿਆ। ਇਹ ਟ੍ਰੱਸਟ ਵੀ ਸ੍ਰ.ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗੇ ਕਰਮਯੋਗੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਮੋਰਚੇ' (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦਾ ਸਾਕਾ ਸਰਬ ਵਿਦਿਤ ਹੈ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਜਜ਼ਬੇ ਆਧੀਨ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹਿ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਸਰਕਾਰ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਵਖ-ਵਖ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਸ਼ਹੀਦ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਕ ਅਜੇਹੇ ਸਾਕੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਸਰਕਾਰ ਸਤਿਆਗ੍ਰਹੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਅਟਕ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖੇ ਤ੍ਰਿਹਾਏ ਰਖ ਕੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਇਹਨਾਂ ਕੈਦੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲੰਗਰ ਛੱਕਾ ਕੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਗੱਡੀ ਰੁਕਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਖ਼ੁਦ ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਰੇਲਵੇ ਲਾਈਨ ਉਪਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਫ਼ਲ ਸਰੂਪ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਈ ਹੀ, ਪਰ ਭੁੱਖੇ ਭਾਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਛਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਕ 'ਗੱਡੀ' ਨਾਮੀ ਕਵਿਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਮੈਂ ਵੀ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਖ਼ੈਰ-ਖ਼ੈਰਾਤ ਮੰਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣਦੀ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਸ਼ਹੀਦ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਮੈਮੋਰੀਅਲ ਟ੍ਰੱਸਟ ਨੇ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗਾਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਕੇ ਵਡਾ ਪੁੰਨ ਕਮਾਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਮੇਰੀ ਕ੍ਰਿਤੱਗਤਾ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ।

ਹੁਣ ਜਦ ਦੂਸਰੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਦਾ ਫੁਰਨਾ ਬਣਿਆ, ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਸਟੇ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਵਿਚ ਆਇਆ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੁਝ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਤੇ ਵਖਰੀ ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਗੱਲ ਇਥੇ ਕਰਨੀ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ; ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਰਾਹਨੁਮਾਈ ਦੇ ਕੁਝ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਣਾ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਵਰਗੀ ਕਰਮਸ਼ੀਲ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਮਹਿਲਾ ਸਦੀਆਂ ਵਿਚ ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਜਨਮ ਧਾਰਦੀ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਲਗਪਗ ਚਾਲ੍ਹੀ ਵਰ੍ਹੇ ਸਿੱਖ-ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਧੁਰਾ ਰਹੇ। ਉਦੋਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਜੋ ਅਜਕਲ 'ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਸਿਆਸਤ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਇਹੀ, ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿਥੇ ਤਤਕਾਲੀ ਫੈਸਲੇ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਹ ਫੈਸਲੇ ਚਾਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਨ, ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਕ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦਾ ਜਿਥੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਵ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਿੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਖਾਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸਦਾ ਵੱਡਾ ਜੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਇਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜਦੇ ਰਹੇ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਨਿਪਟਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਲੋਕ ਕਲਿਆਣ ਦੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਕੌਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਆਦੇਸ਼ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਕੌਮ ਉਸ 'ਤੇ ਫੁਲ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਮਹਿਲ ਗਾਥਾ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਧਾ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਣ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਹਿਲ ਗਾਥਾ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ (Values) ਨੂੰ ਬੋਲ ਮਿਲੇ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਣ ਤੱਥ ਨਿਖੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਆਏ ਹਨ, ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

(ੳ) ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਰਬ ਪ੍ਰਥਮ ਗੌਰਵ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਥਵਾ ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

(ਅ) ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਜਸ-ਗਾਇਨ ਅਥਵਾ ਕੀਰਤਨ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਕਰਨ ਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇਣ ਦਾ ਸੇਹਰਾ ਵੀ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਰਬਾਬ ਖ਼ਰੀਦਣ ਲਈ ਮਾਇਆ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਉਥੇ ਮਤਦਾਨੇ ਰਬਾਬੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੰਗ-ਸਾਥ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮਸ਼ਵਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਿਆਰੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਸਾਰ-ਸੰਭਾਲ ਤੋਂ ਸੁਰਖਰੂ ਕਰ ਕੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਉਦਾਸੀਆਂ ਤੇ ਰਹੇ, ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ-ਪ੍ਰਵਾਰ ਦੀ ਆਪ ਦੇਖ-ਭਾਲ ਕੀਤੀ।

(ੲ) ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਜਿਥੇ ਸੇਵਾ ਵਰਗਾ ਉੱਚ ਆਦਰਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਉਥੇ ਆਪਣੇ ਹਥੀਂ ਆਪਣੇ ਸਪੱਤਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸਰਬ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦੇ ਉੱਚ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਰਖਿਆ ਲਈ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਰਾਹ ਉੱਤੇ ਟੋਰਿਆ।

(ਸ) ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਯਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹੀ ਵੇਖਿਆ, ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧ-ਵਿਦ੍ਰੋਹ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਫੁਟਦੇ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੀ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਸਮੇਤ ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਲਾਹਕਾਰ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਰਹੇ । ਫ਼ਲਸਰੂਪ, ਘਰ ਗੁਰੂ ਸ਼ਾਂਤ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਣਖੀਲੇ ਟਕਰਾਉ ਦੇ ਰਾਹ ਵਲ ਵੀ ਤੁਰਨ ਲਗ ਪਿਆ ।

(ਹ) ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਨੌਂ ਸਾਲਾ ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੇਂ ਰੂਹ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹਰ ਹਾਲ ਵਿਚ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ, ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਪੋਤਰਿਆਂ ਤੇ ਦਾਦੀ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਇਕੋ ਦਿਨ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਿਆ ।

(ਕ) ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਤਿਆਗ ਦੀ ਮੂਰਤਿ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਪਰਮ ਪਵਿਤੱਰ ਸ਼ੁਧ ਸਨੇਹ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਅਧੂਰੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਬਹੁਮੁੱਲਾ ਸੀਰ ਪਾਇਆ ।

ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਦਾ ਜੋਗਦਾਨ ਬੇ-ਜੋੜ ਹੈ । ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਜਾਣੇ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖੀ ਆਦਰਸ਼ ਦੀਆ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਸਹੀ ਮੂਲੰਕਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਜਿਥੇ ਸਿੱਖ ਵੁਮੈਨ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਆਦਰਸ਼ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪੁਆਉਣ ਵਿਚ ਪਹਿਲ ਕੀਤੀ, ਉਥੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵੀ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ।

ਇਕ ਗੱਲ ਜੋ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਮਹਿਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਕਟ ਭੋਗਦੇ ਰਹੇ । ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇਸ-ਵਿਦੇਸ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਭੋਗੀ, ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਬੜਾ ਸਹਿਕ ਕੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ । ਦੋਹਾਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਆਤਮ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਗਏ । ਦੋਹਾਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਤਤਕਾਲੀ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ । ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤੀਆਂ ਦੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸਰੀਰ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਬਾਲ ਪੁੱਤਰ ਯੋਧੇ ਨਿਕਲੇ । ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਲਿਆ । ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਗਨ ਸੁਆਰਥ ਵੇਲੇ ਪਿਤਾ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਉਦੋਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਉੱਤੇ ਕਿਹੋ ਜੇਹੀ ਉਦਾਸੀ ਛਾਈ ਹੋਵੇਗੀ,ਇਸਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣਾ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਰਹੇ, ਗਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਦਾ ਰੁਦਨ ਕਿਧਰੇ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਨੇ ਸਰਬ-ਪ੍ਰਥਮ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਸਬਕ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਉਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤ ਨੇ । ਗੁਰੂ ਮਹਿਲ ਉਚੇਰੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਉਮਤ ਨੂੰ ਉਚੇਰੇ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਚਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ ।

ਗੁਰੂ ਮਹਿਲ ਗਾਥਾ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਿਥੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਵੀ ।

ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿਲ

22-6-87
20, ਮੁਕਰਜੀ ਨਗਰ,
ਦਿੱਲੀ-110009

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਤੀਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ

ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਜਦ ਵੀ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਨੁਕਤਾ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਨਮੁਖ ਆ ਖਲੋਂਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਮਹਿਲ ਸਿੱਖ ਆਚਰਣ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਕੇਂਦਰੀ ਬਿੰਦੂ ਹਨ । ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਲਈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਵੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅੱਜ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹੋਈਆਂ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੋਂ ਖੁਦ ਆਪ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਚਲਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਇਆਂ । ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ, ਤਿਆਗ, ਅਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਜਿਹੇ ਚਾਰ ਮਹੱਤਵ ਪੂਰਣ ਨੁਕਤੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ । ਤੇ ਕਮਾਲ ਇਹ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲ ਇਹਨਾਂ ਚਹੁੰ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਮੁਜੱਸਮਾ ਹਨ ।

ਮੈਂ ਹਿਮਾਲਾ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸ਼ੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਬੜੀ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਤੀਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਛਾਪਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿਬਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਪਾਠਕਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿਲ

20-ਮੁਕਰਜੀ ਨਗਰ, ਦਿੱਲੀ-9
10-1-92

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ

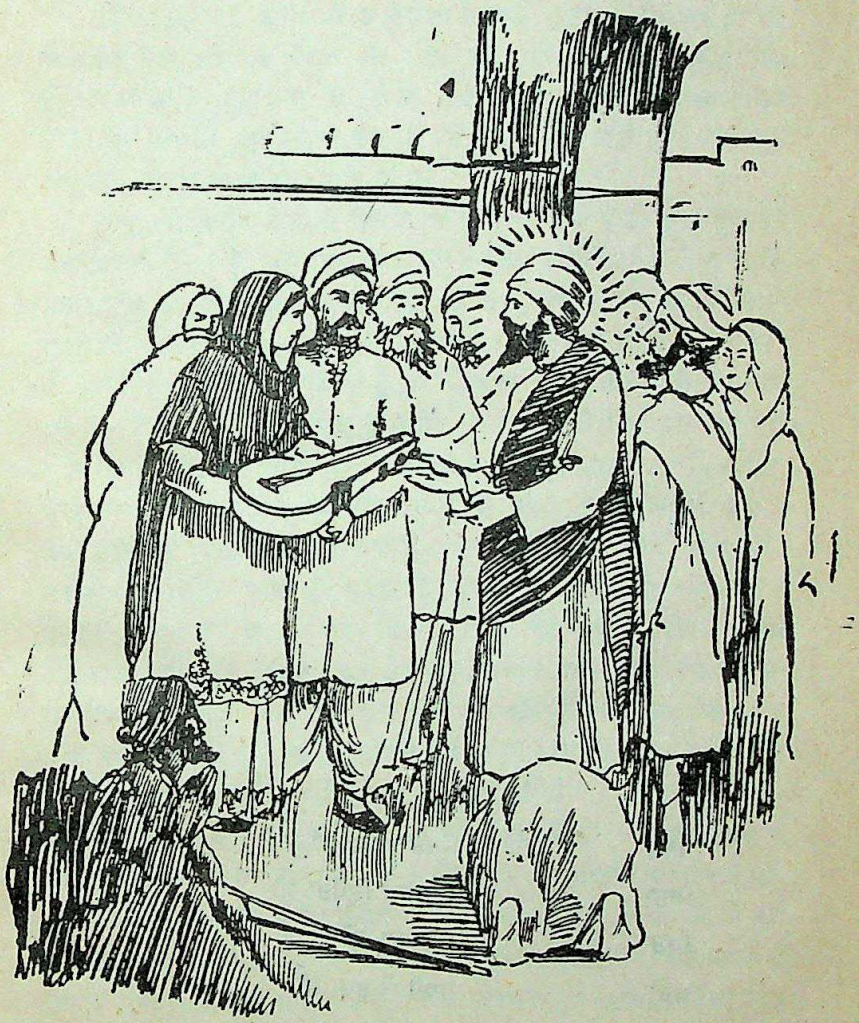

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਰਬਾਬ ਭੇਟ ਕਰਦੀ ਹੋਈ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਜਨਮ	:	ਸੰਮਤ ੧੫੨੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ
ਮਾਤਾ	:	ਸ੍ਰੀ ਮਤੀ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ
ਪਿਤਾ	:	ਸ੍ਰੀ ਕਾਲੂ ਜੀ
ਪਤੀ	:	ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ
ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ	:	ਸੰਮਤ ੧੫੭੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

[੧]

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੫੨੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੪੬੪ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਸੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ ਸੀ। ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਦੇ ਦੋ ਹੀ ਬੱਚੇ ਹੋਏ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਪੰਜ ਵਰ੍ਹੇ ਵੱਡੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਛੋਟਾ ਜੇਹਾ ਹੀ ਸੀ।

ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਲਾਹੌਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਇਕ ਨਗਰ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਉਦੋਂ ਰਾਇ ਭੋਇੰ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਸੀ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜ ਕਲ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ) ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਸੀ ਲਾਲੂ ਰਾਮ। ਲਾਲੂ ਰਾਮ ਨੇ ਸ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕੰਨਿਆਂ ਨਾਨਕੀ ਜੰਮੀ ਤਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਿਆਰਾ ਜਿਹਾ ਖਿਡੌਣਾ ਮਿਲਿਆ ਹੀ ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਸ਼ੀ ਚਾਚੇ ਲਾਲੂ ਨੂੰ ਹੋਈ। ਚਾਚਾ ਭਤੀਜੀ ਦਿਨ ਭਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਪਰਚੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਚਾਚਾ ਲਾਲੂ ਭਤੀਜੀ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਦੁਲਾਰਦਾ, ਪਿਆਰਦਾ, ਪੁਚਕਾਰਦਾ, ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਖਿਡਾਉਣ ਲਈ ਲੈ ਜਾਂਦਾ, ਕਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੈ ਦੇਂਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੱਚੀ ਨਾਨਕੀ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ। ਲਾਲੂ ਚਾਚਾ ਤੋਤਲੀਆਂ ਤੋਤਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਦਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਫੁਲਿਆ ਨਾ ਸਮਾਉਂਦਾ। ਬਾਲੜੀ ਨਾਨਕੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਹੋਣ ਲਗੀ। ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਨੈਣ ਨਕਸ਼, ਗੋਲ ਮੂੰਹ, ਗੋਰਾ ਰੰਗ, ਹੰਸੂ ਹੰਸੂ ਕਰਦਾ ਚਿਹਰਾ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਮਨ ਮੋਹ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਆਪ ਪਿੰਡ ਦੇ ਪਟਵਾਰੀ ਸਨ। ਘਰ ਵਿਚ ਖਾਣ ਪੀਣ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ। ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਸੁਖਚੈਨ ਸੀ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੇ ਚਾਚੇ ਲਾਲੂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।

ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਬੱਚੀ ਨਾਨਕੀ ਵੱਡੀ ਹੋਣ ਲਗੀ ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥ ਵੀ ਵਟਾਣ ਲਗ ਪਈ। ਉਹ ਖੂਹ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਭਰ ਲਿਆਉਂਦੀ, ਕਪੜੇ ਧੋਂਦੀ, ਭਾਂਡੇ ਮਾਂਜਦੀ ਤੇ ਰਸੋਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਮਾਂ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੇ ਕਦੇ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਘਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਮਾਤਾ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਮਾਤਾਵਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆਂ ਦੇਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਲੜਕੀਆਂ ਵੀ ਘਰ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਕੰਮ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਣਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮਾਹਿਰ ਹੋਣਾ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਹੁਣ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਜੁਆਨੀ ਵਲ ਪੈਰ ਧਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਕੰਮਾ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਤਕੜਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਭੁੱਖ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਕੰਮ ਕਾਰ ਵਿਚ ਰੁਝਿਆ ਮਨ ਉਦਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਜੇਹੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਆਪਣੀ ਬੱਚੀ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸਿਆਣਾ ਬਣਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਮਾਵਾਂ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੁ ਕਿਸੇ ਗਲੋਂ ਕਿਸੇ, ਤੇ ਮੁਹਤਾਜ ਨਾ ਹੋਣ। ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੱਚੀ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਹਿਰ ਕਰ ਦਿਤਾ।

[੨]

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੀ ਉਮਰ ਪੰਜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਉਸ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਵੀਰ ਜੰਮਿਆ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੰਮਤ ੧੫੨੬ ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੪੬੯ ਈ. ਦੀ ਹੈ। ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਨਾਮ ਉੱਤੇ ਹੀ ਛੋਟੇ ਕਾਕੇ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾਨਕ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਿਨ ਭਰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਖਿਡਾਂਦੀ। ਰੋਂਦੇ ਨੂੰ ਚੁਪ ਕਰਾਂਦੀ। ਉਹਦੇ ਕਪੜੇ ਬਦਲਦੀ। ਹੱਟੀ (ਉਦੋਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਬਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੇ, ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ) ਤੋਂ ਖਾਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੈ ਦੇਂਦੀ। ਨਿੱਕਾ ਵੀਰ ਕਦੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਰੁਸ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਦੀ ਮੰਨ ਜਾਂਦਾ। ਦੋਵੇਂ ਭੈਣ ਭਰਾ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਲਾਲੂ ਦੇ ਵੀ ਬੜੇ ਲਾਡਲੇ ਸੀ। ਚਾਚੇ ਲਾਲੂ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਜੇਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਬੱਚੇ ਰੌਣਕ ਲਾਈ ਰਖਦੇ। ਚਾਚਾ ਲਾਲੂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਆਲੂ ਤੇ ਹੱਸਮੁਖ ਸੁਭਾ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਸੁਭਾ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਸਨ।

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਚੰਗੇ ਸਰਦੇ ਪੁਜਦੇ ਪਟਵਾਰੀ ਸਨ। ਘਰ ਵਿਚ ਬੜਾ ਰਿਜ਼ਕ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਲੋਕੀਂ ਕੱਚ ਮਕਾਨਾਂ ਨੂੰ ਲਿੰਬ ਪੋਚ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਘਰ ਵਿਚ ਲਵੇਰੇ (ਦੁਧ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਪਸ਼ੂ) ਜ਼ਰੂਰ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਵੀ ਕਈ ਮੱਝਾਂ ਸਨ। ਦੁਧ ਪੀਣ ਨੂੰ ਸੀ। ਮੱਖਣ ਖਾਣ ਨੂੰ ਸੀ। ਦਹੀਂ ਲੱਸੀ ਆਮ ਸੀ। ਨਿੱਕੇ ਵੀਰ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿੰਨੀ ਮੁੰਦਰੀ ਬਣਵਾ ਕੇ ਪਾਈ ਗਈ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਵੀਰ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮ ਕੇ ਬਲਿਹਾਰੇ ਜਾਂਦੀ। ਨਿੱਕਾ ਵੀਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਾ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਮਾਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀਰ ਦੇ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਂਦੀ। ਵੀਰ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰਖਦੀ। ਵੀਰ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਂਦੀ।

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਵੀਰ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਸੀ। ਬੇਬੇ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਸੁਣ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਕਦੀ ਵੀ ਬੀਬੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਝਗੜਦਾ ਨਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰ ਬਾਹਰ ਸੁਚੇਤੇ ਹੋਣ ਗਿਆ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਕ ਗ਼ਰੀਬ ਸਾਧੂ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਮਿਲ ਪਿਆ। ਉਹ ਖ਼ੈਰਾਤ ਮੰਗਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਗ਼ਰੀਬ ਸਾਧੂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਬਾਲਕ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥੋਂ ਮੁੰਦਰੀ ਲਾਹ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੋਹੇ ਦਾ ਗਡਵਾ ਵੀ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਬਾਲ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਇਆ ਤਾਂ ਡਰ ਗਏ। ਹੁਣ ਉਹ ਇਕ ਝਾੜੀ ਦੇ ਓਹਲੇ ਲੁਕ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਨੂੰ ਫ਼ਿਕਰ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਵੀ ਖੇਤਾਂ ਵਲ ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਜਾਂਦੇ ਵੇਖ ਕੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਤੁਰ ਗਈ। ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਨੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਲੱਭਿਆ ਪਰ ਬਾਲ ਨਾਨਕ ਵਿਖਾਈ ਨਾ ਦਿਤੇ। ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੁੜਨ ਹੀ ਲਗੇ ਤਾਂ ਇਕ ਝਾੜੀ ਹਿਲਦੀ ਵੇਖੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗਏ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਬਾਲ ਨਾਨਕ ਡਰਦੇ ਮਾਰੇ ਖਲੋਤੇ ਹੋਏ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਨੇ ਬਾਂਹ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਪੁਛਿਆ—'ਏਥੇ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੈਂ ? ਬਾਲ ਨਾਨਕ ਚੁਪ ਰਿਹਾ ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਬਾਲ ਨਾਨਕ ਦੇ ਹੱਥ ਉਪਰ ਪੈ ਗਈ। ਹੱਥ ਵਿਚ ਮੁੰਦਰੀ ਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਪੁਛਿਆ—"ਮੁੰਦਰੀ ਕਿਥੇ ਹੈ ?" ਬਾਲ ਨਾਨਕ ਚੁੱਪ ਰਹੇ। ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ ਪਿਤਾ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਚਪੇੜ ਬਾਲ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਪਰ ਮਾਰੀ ਤੇ ਬਾਲ ਨਾਨਕ ਥਪੜ ਦੀ ਪੀੜ ਨਾਲ ਰੋਣ ਹਾਕੇ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਵੀ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਉਹ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ ਡਿਗ ਕੇ ਤਰਲੇ ਨਾਲ ਆਖਣ ਲਗ ਪਈ—"ਮੇਰੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ, ਮੇਰੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ। ਮੈਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਮਾਰ ਲਵੋ।" ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਜੁੜੇ ਹੱਥਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਕੁਝ ਮੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨਿੱਕੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਆਈ ਤੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਨੂੰ ਦਸੀ। ਵੀਰ ਦਾ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੁਆਇਆ। ਕਪੜੇ ਬਦਲਾਏ ਤੇ ਫਿਰ ਖੇਡਣ ਲਾ ਲਿਆ ਤਾਂਕਿ ਵੀਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਸਵੇਰ ਵਾਲੀ ਮਾਰ ਵਲੋਂ ਹਟ ਜਾਏ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਵੀਰ ਦੀ ਗਲ੍ਹ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਪਲੋਸਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਤ-ਕੁਤਾੜੀ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਕਿ ਨਿੱਕਾ ਵੀਰ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਏ।

[੩]

ਹੁਣ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਮੁਟਿਆਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਚੌਦਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਮਾਪੇ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਚਾਚੇ ਲਾਲੂ ਤੇ ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਨੇ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਵਰ-ਘਰ ਦੀ ਤਲਾਸ਼

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਕਰੀਏ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੈ ਰਾਮ ਦੀ ਦੱਸ ਪੈ ਗਈ।

ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੀ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਇਕ ਨਗਰ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਪਰਮਾਨੰਦ ਪਟਵਾਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਦੋ ਪੁਤਰੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਅਜੇ ਛੋਟੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਪਰਮਾਨੰਦ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੈ ਰਾਮ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਵੱਡਾ ਸੀ ਤੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਵੀ। ਇਸ ਨੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਰਾ ਘਰ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਥੋੜੇ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪਟਵਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਖ ਕੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਪਟਵਾਰੀ ਲਗ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਬਹੁਤ ਮਿਲਣਸਾਰ ਲੜਕਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਕੱਢਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਜੈ ਰਾਮ ਨੂੰ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਰਾਇ ਭੋਇੰ ਭੱਟੀ ਦੇ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜੇਹੇ ਪਿੰਡ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਤਲਵੰਡੀ ਸੀ ਵਲ ਜ਼ਮੀਨ ਮਾਪਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਦਾ ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਰਸੂਖ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਬਾਰ ਬਾਰੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਨੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਜੈ ਰਾਮ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਵਰ ਲਈ ਠੀਕ ਜਾਪਿਆ। ਹੁਣ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਨੇ ਸਮਾਂ ਕਢ ਕੇ ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਲੜਕੇ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ, ਕਾਰੋਬਾਰ ਤੇ ਉਮਰ ਆਦਿ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਜੈ ਰਾਮ ਨਾਲ ਕਰਨ ਦਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਥੋੜੇ ਹੀ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਜੈ ਰਾਮ ਨਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਉਦੋਂ ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਦੀ ਉਮਰ ਯਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੰਮਤ ੧੫੩੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੀ ਹੈ। ਨਿੱਕਾ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਲਾੜੀ ਬਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਚਾਈਂ ਚਾਈਂ ਮਿਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਜੀਜੇ ਜੈ ਰਾਮ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦਾ ਹੁਣ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਗਹਿਣੇ ਪਾਏ ਸਨ। ਲਾਲ ਸੂਹੇ ਕਪੜੇ ਪਾਏ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਲੋਕੀਂ ਅਜ ਵਰਗਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦੇ। ਰਜਵਾਂ ਗਹਿਣਾ ਕਪੜਾ ਹੀ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਖਾਰ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਕਦੀ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਚੰਗੀ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ ਤੇ ਕਦੀ ਕਦੀ ਬੜੀ ਅਜੀਬ।

ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਤਲਵੰਡੀ ਦਾ ਪਟਵਾਰੀ ਸੀ। ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਪਟਵਾਰੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਚੰਗੇ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਸਨ। ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਦੀ ਇਕੋ ਇਕ ਧੀ ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਹੀ ਸੀ। ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਕਲੌਤੀ ਬੇਟੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਵਜ ਗਜ ਕੇ ਕੀਤੀ। ਜੰਞ ਦੀ ਚੰਗੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਦਾਜ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਦਿਤਾ। ਆਪਣੇ ਜਵਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਨੂੰ ਸੋਹਣੇ ਕਪੜੇ ਆਦਿ ਦਿਤੇ। ਵਿਦਾਇਗੀ ਵੇਲੇ ਮਠਿਆਈ ਦੇ ਥਾਲ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਡੂ, ਸ਼ਕਰਪਾਰੇ ਤੇ ਮਠੀਆਂ ਆਦਿ ਸਨ, ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਕੁਝ ਰੋਜੇ ਵੀ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਰੇਜਾ ਕੋਰੇ ਖਦਰ ਦਾ ਇਕ ਕਪੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਢਾਈ ਗਜ਼ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਰੇਜ਼ੇ ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਾਈ, ਤਖਾਣ, ਲੁਹਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਕੰਮੀ ਕਮੀਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਲੜਕੀ ਵਾਲੇ ਜਿਥੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਦਾਜ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਉਥੇ ਸਹੁਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੰਮੀਆਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਭੇਜਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੰਮੀਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਧੀ ਅਤੇ ਨੂੰਹ ਪਿੰਡ ਦੀ ਨੂੰਹ, ਧੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਨੂੰਹ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕਮੀਆਂ (ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ) ਲਈ ਵੀ ਇਕ ਇਕ ਰੇਜਾ ਜ਼ਰੂਰ ਦਾਜ ਵਿਚ ਲਿਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਜੰਞ ਵਿਦਾ ਹੋਈ ਤੇ ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਪੁਜੀ। ਜੈ ਰਾਮ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਨੂੰਹ-ਪੁਤਰ ਦੇ ਸਗਨ ਮਨਾਏ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਭਾਜੀ ਵੰਡੀ ਗਈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਕਲ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕੇ ਉੱਤੇ ਲਡੂ ਜਾਂ ਮਠਿਆਈ ਵੰਡੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਦੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਜੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਭਾਜੀ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਮੋੜ ਮੋੜਨਗੇ ਅਥਵਾ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਮੌਕਾ ਆਵੇਗਾ ਉਹ ਵੀ ਮਠਿਆਈ ਵੰਡਣਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਘਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੇ ਜੈ ਰਾਮ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਭਾਜੀ ਖਾਧੀ। ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਜੈ ਰਾਮ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦੇਣ ਆਇਆ। ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਤੀਵੀਆਂ ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਆਈਆਂ, ਸਗਨ ਪਾਇਆ। ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਨਵੀਂ ਨੂੰਹ ਦੇ ਰੂਪ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦੀਆ। ਅੱਤਾਂ ਦੀ ਆਕਰਸ਼ਕ ਸੀ ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ! ਚੇਹਰੇ ਉਤੇ ਕੋਈ ਅਰਸ਼ੀ ਖੇੜਾ ਸੀ। ਹੰਸੂ ਹੰਸੂ ਕਰਦੇ ਨੈਣ, ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਠੰਡ ਪਾ ਜਾਂਦੇ। ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਸੌਹਰੇ ਆਇਆਂ ਚਾਲੀ ਕੁ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਠੇ ਸੁਭਾ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜਿਤ ਲਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਨਿਨਾਣਾਂ ਅਤੇ ਇਕ ਦੇਵਰ ਉਸ ਤੋਂ ਵਾਰੇ ਵਾਰੇ ਜਾਂਦੇ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਵੀਂ ਆਈ ਭਰਜਾਈ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ, ਮਖੌਲ ਕਰਦੇ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ। ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਦੀ ਸੱਸ ਆਪਣੇ ਧੀਆਂ ਪੁਤਰਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਨੂੰਹ ਨਾਲ ਪਰਚਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀ।

[੪]

ਉਧਰ ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਭੈਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ ਸੁੰਞਾਂ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਨੇ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਜਾਉ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਲੈ ਆਓ" ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਉਤੇ ਰੌਣਕ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਪਏ ਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਜਾ ਪੁਜੇ। ਜੈ ਰਾਮ ਜੀਜੇ ਤੇ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਜਿਵੇਂ ਹੀ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਝੂੰਮ ਉਠੇ। ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਗੱਲ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਪਿਆਰ ਦਿਤਾ। ਜੀਜਾ ਜੈ ਰਾਮ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਚਾਈਂ ਚਾਈਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਲੈ ਤੁਰਿਆ। ਆਪਣ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਲਾ ਮਿਲਾਇਆ। ਜੋ ਕੋਈ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਕੀਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਗਹਿਰ-ਗੰਭੀਰ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਸੀ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰ! ਚੇਹਰੇ ਉਤੇ ਖੇੜੇ ਦਾ ਰਾਜ। ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਮੂੰਹੋਂ ਫੁਲ ਕਿਰਦੇ ਹੋਣ। ਜੈ ਰਾਮ ਦੇ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਉਸ ਦੇ ਸਾਲੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਮੋਹੇ ਜਾਂਦੇ। ਅਜੀਬ ਕਸ਼ਸ਼ ਸੀ ਨਾਨਕ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਵਿਚ!

ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਠਹਿਰ ਕੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤਲਵੰਡੀ ਨੂੰ ਲੈ ਗਏ। ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੈ ਰਾਮ ਦੀ ਮੋਤ੍ਰਾ ਨੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਦੋਵੇਂ ਭੈਣ ਭਿਰਾ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ, ਹੱਸਦੇ ਖੇਡਦੇ, ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਏਨੇ ਪਰਚੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਰਸਤਾ ਮੁਕਦਿਆਂ ਪਤਾ ਵੀ ਨਾ ਲਗਾ। ਘਰ ਪੁਜਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾਇਆ। ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਘਰ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਆ ਗਿਆ। ਚਾਚਾ ਲਾਲੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਤੋਂ ਹਾਲਚਾਲ ਪੁਛਣ ਲਗਾ। ਹੁਣ ਨਾਨਕ ਜੀ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਸੋਹਰਿਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾ ਰਹੇ ਸੀ ਤੇ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਉਤੇ ਠਰੰਮਾ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਭੈਣ ਭਿਰਾ ਨਵੀਂ ਰੌਣਕ ਲੈ ਕੇ ਆਏ। ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਉਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਬੰਦੇ ਵੀ ਆਉਂਦੇ, ਨਾਨਕ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੈਣ ਦੇ ਸੌਹਰਿਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ।

ਅੱਜ ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਤੇ ਲਾਲੂ ਰਾਮ ਆਪਸ ਵਿਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਾਨਕ ਕਿਵੇਂ ਕੁਮਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਚੁਪ ਤੇ ਉਦਾਸ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਐਸਾ ਤਰੀਕਾ ਸੋਚੀਏ ਜੁ ਨਾਨਕ ਵੀ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲਾ ਜ਼ਾਵੇ। ਉਥੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੇ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਅਜੇ ਕਰ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਵੀ ਆਣ ਪੁਜੀ। ਮਾਂ ਦਿਲ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਵਿਜੋਗ ਨੂੰ ਚਿਤਵ ਕੇ ਤੜਪ ਉਠਿਆ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਨਾਨਕ ਤੇ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ ਬੈਠੇ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮਾਂ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸੁਖ ਲਈ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਰ ਕੋਈ ਸਪਸ਼ਟ ਗੱਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੀ ਕਿ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਜਾਣਗੇ।

[੫]

ਵਿਸਾਖ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਜੈ ਰਾਮ ਨੇ ਫਿਰ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਬੰਦੋਬਸਤ ਵਾਸਤੇ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਜੈ ਰਾਮ ਪਟਵਾਰੀ ਤੋਂ ਆਮਲ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਆਮਲ ਨੂੰ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਅਜਕਲ ਮਾਲ ਅਫ਼ਸਰ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੈ ਰਾਮ ਸਹੁਰੇ ਘਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਸਭ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ। ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੈ ਰਾਮ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਣ ਗਿਆ। ਜੈ ਰਾਮ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਵੇਖ ਕੇ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੈ ਰਾਮ ਘਰ ਵਲ ਪਰਤ ਆਇਆ।

8119

ਜੈ ਰਾਮ ਨੂੰ ਆਇਆਂ ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੁਕਲਾਵਾ ਲੈਣ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੌਹਰੇ ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਸੀ ਪਰ ਸੌਹਰਾ ਕੁਝ ਦੁੱਖੀ-ਦੁੱਖੀ ਲਗਿਆ। ਜੈ ਰਾਮ ਨੇ ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਕਾਰਣ ਪੁੱਛਿਆ। ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਨੂੰ ਜੈ ਰਾਮ ਕੋਲ ਬੈਠਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਚਾਚਾ ਲਾਲੂ ਵੀ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਵੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ। ਬਰਖੁਰਦਾਰ ਨਾਨਕ ਹੁਣ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਕਾਜ ਵਿਚ ਵੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਬਸ ਹਰ ਵੇਲੇ ਚੁਪ ਚਾਪ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਸੋਚਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਬੋਲੀ—ਇਸ ਦਾ ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਨਾਲ ਮੋਹ ਸੀ—ਉਹ ਜਦੋਂ ਦੀ ਸੌਹਰੇ ਘਰ ਗਈ ਏ ਨਾਨਕ ਹੋਰ ਵੀ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ ਏ; ਨਾ ਦਿਲ ਨਾਲ ਖਾਂਦਾ ਪੀਂਦਾ ਏ ਨਾ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਾ ਏ। ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝਾਉ। ਇਹ ਵੀ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਕਰੇ। 'ਜੈ ਰਾਮ ਨੇ ਸੱਸ ਸੌਹਰੇ ਦੀ ਗਲਬਾਤ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਭਰੋਸੇ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਲਈ ਸੋਚੇਗਾ।

ਹੁਣ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਮੁਕਲਾਵੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਵਾਕਿਆ ਸੰਮਤ 1541 ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਾਇਗੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਪਤੀ ਜੈ ਰਾਮ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਗਿਆ। ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਵੀ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜੈ ਰਾਮ ਨੂੰ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬਿਠਾ ਕੇ ਆਖਿਆ। ਜੈ ਰਾਮ ਤੇਰਾ ਸੌਹਰਾ ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਮਾਇਆ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਤੇਰਾ ਸਾਲਾ ਨਾਨਕ ਰੱਬ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਹੈ। ਸੰਤਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਖੁਦਾ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਇਹ ਸਭ ਵੇਖਕੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਆਪ ਖਫ਼ਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ ਹੈ,' ਤੂੰ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾ। ਉਥੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਵੀ ਸਿਖ ਲਵੇਗਾ ਤੇ ਨਾਲੇ ਪਿਉ ਦੀਆਂ ਝਿੜਕਾਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਰਹੇਗਾ। ਜੈ ਰਾਮ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਨਾਲ ਹੀ ਲੈਂ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਕਹਿਣ ਲਗਾ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਨਾਨਕ ਦਾ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਅਗਲੇ ਮਹੀਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜੀਂ। ਮੈਂ ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਨੂੰ ਆਖ ਕੇ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਭਿਜਵਾ ਦਿਆਂਗਾ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਤੂੰ ਉਥੇ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਘਰ ਵੇਖ ਕੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਦਾ ਵੀ ਖ਼ਿਆਲ ਰਖੀਂ। ਜੈ ਰਾਮ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਪੁੱਜਾ। ਉਸ ਦਾ ਕਾਛੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸੋ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਨਕੀ ਸਮੇਤ ਸੌਹਰਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਦਾਈ ਲਈ। ਦੋਵੇਂ ਭੈਣ ਭਰਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵਿਛੜੇ ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਵੀਰ ਤੋਂ ਵਿਛੜਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਤੇ ਝਟ ਹੀ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬੁਲਾ ਲਵਾਂਗੀ।

ਇਧਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜਿਥੇ ਜੀ ਕਰੇ ਤੁਰ ਜਾਂਦੇ। ਜਿਥੇ ਜੀ ਕਰੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਉਹੀ ਸੰਤਾਂ ਸਾਧਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਜਾਂ ਚੁੱਪ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਲਾਈ ਰਖਣਾ। ਨਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਿਖਾਣਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਦੇ ਕੋਲ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਦੁੱਖ ਦਸਿਆ। ਰਾਇਬੁਲਾਰ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥੀਂ ਜੈ ਰਾਮ ਦੇ ਨਾਮ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਤੇ ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਨੂੰ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਤੂੰ ਇਹ ਚਿਠੀ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਭੇਜ ਦੇਹ। ਮੈਂ ਜੈ ਰਾਮ ਨੂੰ ਲਿਖ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੰਮੀ ਲਾ ਦੇਵੇਗਾ, ਤੂੰ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇਰ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦੇ। ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਚਿੱਠੀ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਆਈ। ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਮੱਥਾ ਸਿਰ ਚੁੰਮਿਆ। ਤਰਲੇ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲਗ ਪਈ ਇਸ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਭੇਜੋ। ਇਹ ਘਰ ਦੀ ਰੌਣਕ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕਲੇ ਕੀ ਕਰਾਂਗੇ ? ਪਰ ਕੌਣ ਜਾਣੇ ਮਾਂ ਦੀ ਮਮਤਾ ? ਓੜਕ, ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਘਰੋਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ।

[੬]

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਨਿਰਾ ਵੀਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣਦੀ, ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਵਾਂਗ ਉਹ ਵੀ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੂੰ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਮੰਨਦੀ ਸੀ। ਜਦ ਕਦੀ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਦੀਆਂ ਅਲੌਕਿਕ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੀ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਕੀ ਵੇਖਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਵੀਰ ਉਸਦੀ ਦਲਹੀਜ਼ ਉਪਰ ਖਲੋਤਾ ਸੀ। ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਭੱਜ ਕੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲਿਆਈ। ਮੰਜੇ ਉਤੇ ਸੋਹਣਾ ਜੇਹਾ ਖੇਸ ਵਿਛਾ ਦਿਤਾ। ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਮੰਜੇ ਉਪਰ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਜੀਜਾ ਜੀ ਵੀ ਆ ਗਏ। ਦੋਵੇਂ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵ ਨਾਲ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਜੈ ਰਾਮ ਤੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੁਖ ਸਾਂਦ ਪੁੱਛੀ। ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਜੇ ਨੂੰ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਦਿਤੀ ; ਜੈ ਰਾਮ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਨ ਲਈ ਜੈ ਰਾਮ ਨੂੰ ਪੱਕੀ ਕੀਤੀ।

ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜੈ ਰਾਮ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਕੇ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਦੇ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਮੋਦੀ ਲਗਵਾ ਦਿਤਾ। ਰਾਸ਼ਨ ਦੀ ਉਹ ਦੁਕਾਨ ਜਿਥੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਸ਼ਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਸੰਮਤ 1542 ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਮੋਦੀ ਲਗੇ। ਹੁਣ ਇਸ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਵੀਰ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ। ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਹੁਣ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਪਾਸ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਦਿਨ ਭਰ ਮੋਦੀ ਖਾਨਾ ਚਲਾਉਂਦੇ। ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠਕੇ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾਂਦੇ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਪਰ ਅਬਾਦ ਹੈ। ਆਪ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਿਚੋਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਪਰ ਹੀ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾ ਕੇ ਭਗਤੀ ਕਰਦੇ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਘਰ ਆਉਂਦੇ। ਅਗੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਵੀਰ ਦੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਦੀ ਹੁੰਦੀ। ਵੀਰ ਲਈ ਪਰੌਂਠੀ ਬਣਾਉਂਦੀ। ਵੀਰ ਨੂੰ ਮੱਖਣ ਦਹੀਂ ਤੇ ਲੱਸੀ ਨਾਲ ਪਰੌਂਠਾ ਖੁਆ ਕੇ ਕੰਮ ਉਪਰ ਭੇਜਦੀ। ਸੰਧਿਆ ਵੇਲੇ ਵੀਰ ਜੀ ਫਿਰ ਪਾਠ ਨਿੱਤਨੇਮ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ। ਪਾਠ ਤੋਂ ਵੇਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕਦੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਬੀਤਣ ਲਗੇ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਨਿੱਕਾ ਵੀਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਭੇਜੀ। ਉਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ, 'ਜੋ ਨਾਨਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗਾ ਹੈ'—ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

ਹੁਣ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਸੋਚਦੀ ਵੀਰ ਕੰਮ ਤਾਂ ਕਰਨ ਲਗ ਗਿਆ ਹੈ ਜੇ ਇਹ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਏ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਜੈ ਰਾਮ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੋੜਦਾ। ਨਾਲੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਸੌਹਰੇ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਾਜ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਨਾਣਾਂ ਤੇ ਦੇਵਰ ਸਾਰੇ ਖਸ਼ ਸਨ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਥਾਂ ਪਰ ਥਾਂ ਸੰਭਾਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਜੈ ਰਾਮ ਨੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਪਖੰਕਿਆਂ ਦਾ ਪਟਵਾਰੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਮੂਲਚੰਦ। ਇਹ ਜ਼ਾਤ ਦਾ ਖੱਤਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਲੜਕੀ ਦਾ ਨਾਤਾ ਆਪਣੇ ਨਾਨਕ ਨਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਤਲਵੰਡੀ ਉਸ ਨੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭਿੱਜਵਾ ਦਿਤੀ।

ਇਧਰ ਜੈ ਰਾਮ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਜੈ ਰਾਮ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੁਣ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਤੇਰਾ ਸਾਲਾ ਨਾਨਕ ਮੋਦੀ ਤਾਂ ਫ਼ਕੀਰਾਂ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਨੂੰ ਅੰਨ ਦੀ ਰਸਦ ਮੁਫ਼ਤ ਹੀ ਦੇ ਦੇਂਦਾ ਹੈ—ਜੇ ਮੋਦੀਖ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਘਟ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਚਟੀ ਤੇਨੂੰ ਹੀ ਤਾਂ ਭਰਨੀ ਪਏਗੀ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਲੇ ਨਾਨਕ ਮੋਦੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾ। ਰਾਤੀਂ ਜੈ ਰਾਮ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਭਰੋਸੀ ਸੀ। ਝਟ ਬੋਲੀ ਵੀਰ ਜੀ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਪਾਏਗਾ। ਭਾਵੇਂ ਹਿਸਾਬ ਕਰਾ ਲਓ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਹਦਾ ਪਤੀ ਉਹਦੇ ਵੀਰ ਉਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਕ ਕਰੇ। ਸੋ ਉਸ ਨੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਭਿਜਵਾ ਕੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸੱਦ ਲਿਆ। ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਹੋਇਆ ਖਾ ਪੀ ਕੇ ਤੇ ਦੇ ਦਿਵਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਨਵਾਬ ਵਲ ੧੩੫ ਰੁਪਏ ਨਿਕਲੇ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਤੇ ਵੀਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਜਦੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੋਦੀਖਾਨਾ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਗ਼ਰੀਬ ਗੁਰਬੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਭੁੱਖੇ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਲੋਕੀ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਇਤਨੀ ਖ਼ੈਰਾਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਮੋਦੀ ਪੈਸਾ ਬਚਾ ਕਿਵੇਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ? ਇਹਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਬ ਦੀ ਬਰਕਤ ਹੈ।

[੭]

ਅਖ਼ੀਰ ਉਹ ਦਿਨ ਵੀ ਆ ਗਿਆ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਤੇ ਵੀਰ ਦੀ ਕੁੜਮਾਈ ਹੋ ਗਈ। ਮਾਂ ਪਿਓ ਤਲਵੰਡੀ ਤੋਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਆ ਗਏ। ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਸਗਨ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਖ਼ੈਰਾਤ ਵੰਡੀ ਗਈ। ਅਜਕਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਵੀਰ ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਸੀ। ਕਿਰਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਲੀ ਮੰਨ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ੨੪ ਜੇਠ ਸੰਮਤ ੧੫੪੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਹੋਈ। ਉਦੋਂ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਵੀਰ ਦੀ ਉਮਰ ਅਠਾਰਾਂ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਸੁਖੀ ਲੱਧਾ ਉਹ ਵੀ ਦਿਨ ਆ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰ ਘੋੜੀ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਸੇਹਰੇ ਬੱਧੇ, ਹੰਸੂ-ਹੰਸੂ ਕਰਦੇ ਮੁਖੜੇ ਦੇ ਮਾਂ ਨੇ ਕਈ ਸਗਨ ਕੀਤੇ। ਬਰਾਤ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਵਟਾਲੇ ਗਈ। ਇਸ ਬਰਾਤ ਵਿਚ ਰਾਏ ਬੁਲਾਰ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਨਵਾਬ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਵੀ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਰਾਮ ਪਟਵਾਰੀ ਵੀ ਸੀ। ਜੀਜਾ ਜੈ ਰਾਮ ਪਟਵਾਰੀ ਸੀ ਤੇ ਅਗੋਂ ਮੂਲ ਚੰਦ ਪਟਵਾਰੀ ਦੇ ਘਰ ਜੰਞ ਢੁੱਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਜੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜੀ ਜੰਞ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਅਨੋਖੀ ਹੀ ਸੀ। ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਬਰਾਤ ਠਹਿਰ ਕੇ ਬੀਬੀ ਸੁਲਖਣੀ ਦੀ ਡੋਲੀ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜੀ। ਹੁਣ ਵਿਚਾਰ ਹੋਇਆ ਡੋਲੀ ਕਿਥੇ ਲਿਆਈ ਜਾਵੇ ? ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸੀ ਡੋਲੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਚਲੇ ਪਰ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਕਰਕੇ ਡੋਲੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਲਵੰਡੀ ਗਈ। ਨਗਰ ਦੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਰਦ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਮੁਬਾਰਕਾਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਆ ਗਿਆ। ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਮਾਤਾ ਸੁਲਖਣੀ ਪੇਕੇ ਗਈ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਤੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਪੁੱਜ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਮੋਦੀ ਖਾਨਾ ਚਲਾਉਣ ਲਗੇ ।» ਪੰਜਾਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਮੁਕਲਾਵਾ ਆਇਆ ਹੁਣ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਵੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਆ ਗਈ । ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਭਰਾ-ਭਰਜਾਈ ਨੂੰ ਵਖਰਾ ਘਰ ਚਿਤਾ । ਮਸਤ ਮਲੰਗ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਘਰ ਦਾ ਸਮਾਨ ਬਣਾਦਿਆਂ ਵੇਖ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਬਲਿਹਾਰੇ ਜਾਂਦੀ । ਹੁਣ ਉਸ ਦਾ ਵੀਰ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ । ਮੋਦੀਖਾਨਾ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਹਰ ਸੁਆਲੀ ਦਾ ਸੁਆਲ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਹਿਸਾਬ ਕਰੋ ਨਫ਼ਾ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਸੀ । ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ! ਰਬ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਦੋ ਭਤੀਜੇ ਦਿਤੇ । ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੫੫੧ ਬਿ. ਤੇ ਲਖਮੀ ਦਾਸ ਦਾ ਜਨਮ ੧੫੫੩ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ । ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਾਈਂ-ਚਾਈਂ ਚੁੱਕਦੀ; ਲਾਡ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ । ਵੀਰ ਦਾ ਘਰ ਆਬਾਦ ਵੇਖ ਕੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸ਼ੁਕਰ-ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਦੀ ਸੀ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ !

ਇਕ ਦਿਨ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਬੈਠੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ੍ਦੀ ਭਰਜਾਈ ਸੁਲੱਖਣੀ ਆ ਗਈ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਚੰਦੋ ਰਾਣੀ ਵੀ ਸੀ । ਮਾਵਾਂ ਧੀਆਂ ਆ ਕੇ ਲੜਨ ਲਗ ਪਈਆਂ । ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਨੇ ਇਹਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਤਾਂ ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨ ਘਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਵੜਦਾ । ਜੇ ਕਦੀ ਆ ਵੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ ਏ । ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਆਖਿਆ ਮਾਸੀ ਜੀ, ਤੁਹਾਡੀ ਧੀ ਨੂੰ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੀ, ਕਪੜੇ ਦੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ । ਮੈਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਜੀ ਜੀ ਪਈ ਕਰਨੀਆਂ । ਜੇ ਉਹ ਘਰ ਆ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਰਹਿੰਦਾ ਏ—ਇਹ ਉਸਦੀ ਆਦਤ ਏ । ਉਹ ਮੰਦਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਬੋਲਦਾ, ਦੁੱਖੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਕਰਦਾ, ਲੋੜ ਦੀ ਥੋੜ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਨਾ ਦੇਂਦਾ । ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਵਾਂ ਧੀਆਂ ਚੁੱਪ ਹੋ ਰਹੀਆਂ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਰਤ ਗਈਆਂ ।

[੮]

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਵੀਰ ਹੁਣ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਉਦਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਅਚੇਤ ਹੀ ਇਕ ਤੌਖਲਾ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ, ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਕਿਧਰੇ ਘਰੋਂ ਨਾ ਚਲਾ ਜਾਵੇ । ਉਸ ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੇ ਆਖਣ ਤੇ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਿਆ ਹੈ । ਬੱਚੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਚਿੱਤ ਅੰਦਰੋਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਹੈ । ਨਾਨਕ ਵੀਰ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸਿਰਫ਼ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸੀ । ਉਹੀ ਹੋਇਆ । ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਸਵੇਰੇ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਗਏ ਤੇ ਵਾਪਸ ਨਾ ਪਰਤੇ । ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਨਾਨਕ ਮੋਦੀ ਘਾਟਾ ਖਾਕੇ ਦੌੜ ਗਿਆ ਹੈ । ਨਵਾਬ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਨੇ ਜੈ ਰਾਮ ਨੂੰ ਸਦ ਮੰਗਾਇਆ ਪਰ ਜੈ ਰਾਮ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਜੁਆਬ ਸੀ, ਆਪ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਸੱਦੋ ਉਹ ਆਪੇ ਆ ਕੇ ਹਿਸਾਬ ਦੇਵੇਗਾ । ਨਵਾਬ ਨੇ ਕੁਝ ਆਦਮੀ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਨਾਨਕ ਮੋਦੀ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਭੇਜੇ, ਉਹ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਲੱਭ ਲਿਆਏ। ਹਿਸਾਬ ਹੋਇਆ ੭੬੦ ਰੁਪਏ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਵੱਧ ਨਿਕਲੇ। ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਨੇ ੭੬੦/-ਰੁਪਏ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਣੇ ਚਾਹੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਇਹ ਰੁਪਏ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿਓ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਨਾਲੇ, ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪੋ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਆਖ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਉਥੋਂ ਤੁਰ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਰੋਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਫ਼ਕੀਰ ਹੋ ਗਏ।

ਹੁਣ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀ। ਸਾਰੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਭੱਲਾ ਆਖਣ। ਜੈ ਰਾਮ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨਾਲ ਹੀ ਦੁੱਖੀ ਸੁੱਖੀ ਹੋਵੇ। ਭਾਬੀ ਸੁਲੱਖਣੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਵੀ ਨਿਨਾਣ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਆਖਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਭ ਲੋਕ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਨ ਤੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਇਕੱਲੀ ਇਤ੍ਰ ਪਾਸੇ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਤੋਂ ਸਿਦਕ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਨਾਨਕ ਵੀਰ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਜੀ ਨਵਾਬ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਇਤਨੇ ਨੂੰ ਮਰਦਾਨਾ ਰਬਾਬ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਮਰਦਾਨਾ ਰਬਾਬ ਵਜਾਉਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਵੀਰ ਇਲਾਹੀ ਸੁਰ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਂਦੇ ਸੀ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਨਾਨਕ ਹੁਣ ਵੈਰਾਗੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਬੇਬੇ ਦਾ ਵੀਰ ਮਰਦਾਨੇ ਸਮੇਤ ਭੈਣ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆ ਗਿਆ। ਬੇਬੇ ਨੇ ਬੜੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਜੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਜਾਓ ਮੈਂ ਭਰਜਾਈ ਤੇ ਭਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਖੀ ਕਰਾਂਗੀ। ਤੁਸੀਂ ਪਰਦੇਸ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰਨਾ। ਪਰ ਵੀਰ ਜੀ ਭੈਣ ਦੀ ਇਕ ਬੇਨਤੀ, 'ਸਾਨੂੰ ਮਨੋਂ ਨਾ ਭੁਲਾਇਆ ਜੇ' ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਭੈਣ ਦਾ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, 'ਬੋਲਿਆ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਯਾਦ ਕਰੋਗੇ ਅਸੀਂ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂਗੇ।' ਵਿਛੋੜੇ ਨੂੰ ਚਿਤਵ ਕੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਵਗ ਆਏ। ਕਈ ਦੇਰ ਹੰਝੂ ਵਗਦੇ ਰਹੇ। ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਭੈਣ ਦਾ ਉਦਾਸ ਮੁਖੜਾ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ। ਪਰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ,'ਬੀਬੀ ਭੈਣ ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰ। ਸਭ ਦਾ ਰਾਖਾ ਕਰਤਾਰ ਹੈ' ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਰਬ ਦੀ ਤੁਹਾਡੇ ਉਪਰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ।

ਅਖ਼ੀਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਸਾਂ ਪਰਦੇਸਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਭਰਜਾਈ ਭਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਸਾਰ ਸੰਭਾਲ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਲੰਬਾ ਅਰਸਾ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਲਾਇਆ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਜੀਵੀ ਵੀਰ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸਾਰ ਸੰਭਾਲ ਕਰਦੀ ਰਹੀ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਵ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਿੱਠੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਲਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਪਿਆਰੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਰਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬੱਚਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਬਾਲਾਂ ਦੀ ਦਵਾ ਦਾਰੂ ਕਰਕੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀ। ਸਾਰੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਬੇਬੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਵੀਰ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੈਰਾਗੀ ਜੇਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਦਿਨ ਭਰ ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰਦੀ ਪਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ। ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਵਾਪਸ ਪਰਤੇ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ। ਭੈਣ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ। ਭੈਣ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲਣ ਗਏ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਜਿਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਛਾਣਿਆਂ ਉਹ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਹੀ ਸੀ। ਨਿੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਵੀਰ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨੂੰ ਬੀਬੀ ਭੈਣ ਪਛਾਣਦੀ ਸੀ। ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਵੀਰ ਪਿੱਛੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਮਾਰ ਖਾਧੀ ਪਰ ਵੀਰ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਪਿਤਾ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ। ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਆਖਣ ਤੇ ਹੀ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਮੋਦੀ ਬਣ ਕੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਭੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਾਦੀ ਲਈ ਮੰਨ ਗਏ। ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਬਣੇ। ਬਾਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾਪ ਬਣੇ ਤੇ ਭੈਣ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਹੀ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਹਰ ਗਏ ਤਾਂ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਭਾਵੇਂ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਈ ਸਾਲ ਜੰਗਲਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ, ਦੇਸ਼ਾਂ, ਪਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਜਿਤਨਾ ਨਿਸ਼ਚਿੰਤ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਬਾਹਰ ਰਹੇ, ਉਸ ਵਿਚ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਹੱਥ ਹੈ। ਅਖੀਰਲੀ ਉਮਰੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹੇ। ਇਥੋਂ ਵੀ ਇਹੀ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸੁਖਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਫ਼ਸਕੇ ਕੁਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਦੁਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਭਲਾ ਮਨਾਇਆ।

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤ ਤਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵ-ਪੂਰਣ ਰੋਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਬਚਪਨ ਦੇ ਬਾਲ ਸਾਥੀਆਂ ਵਾਂਗ ਮਨ ਪਰਚਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਵੀਰ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਵਿਆਹੀ ਗਈ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਉਸ ਨੇ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਲਈ ਸੋਚਿਆ। ਵੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਨੌਕਰੀ ਲੈ ਦਿਤੀ। ਵੀਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਰਿਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਰਬਾਬ ਦੇ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਪੈਸੇ ਵੀ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦਾ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਭਾਵ ਹੈ, ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਦੀ ਰਬੀ ਲਗਨ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ। ਵੀਰ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੱਤਾ ਮਰਦਾਨੇ ਰਬਾਬੀ ਦਾ ਮਾਣ ਰਖਿਆ ਤਾਂਕਿ ਉਹ ਵੀਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਰਬਾਬੀ ਮਰਦਾਨਾ ਲਗਭਗ ਜੀਵਨ ਭਰ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਜੋਟੀਦਾਰ ਦਾ ਵੀ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਮਾਣ ਰਖਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਦੋਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਉਪਰ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਜਦੋਂ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖਾਵਿਆਂ ਬਨਾਉਣ ਵਿਚ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ।

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਸਨ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਕਤਕ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਸੰਮਤ ੧੫੭੫ ਬਿ: ਸੰਨ ੧੫੧੮ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਸੰਨ ੧੫੧੮ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ ੧੫੩੯ ਈ: ਵਿਚ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕੀਤਾ ਯਨੀ ਕਿ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਤੋਂ ੧੯ ਸਾਲ ਬਾਅਦ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਕਿਰਿਆ-ਕਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਥੀਂ ਕੀਤਾ। ਦੋਵੇਂ ਭੈਣ ਭਰਾ ਨਿਰਮਲ-ਮੋਹ ਵਿਚ ਭਿੱਜੇ ਰਹੇ। ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਰਬ-ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਮੰਨਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਉਹਦੇ ਚੇਹਰੇ ਉਤੇ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੀ। ਰਬੀ ਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਬੇਬੇ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਛੜਨ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮੰਗਿਆ। ਸਗੋਂ ਵੀਰ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਰਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਤੇ ਫੈਲਾਉਣ ਵਿਚ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਜੋਗਦਾਨ ਬੇਜੋੜ ਹੈ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਚੌਕੀ ਨੂੰ ਡੋਲਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹੋਏ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਜਨਮ	:	ਸੰਮਤ ੧੫੯੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ
ਮਾਤਾ	:	ਮਨਸਾ ਦੇਈ
ਪਿਤਾ	:	ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ
ਪਤੀ	:	ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ
ਵਿਆਹ	:	ਸੰਮਤ ੧੬੧੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ
ਸੰਤਾਨ	:	ਤਿੰਨ ਸਪੁੱਤਰ : ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਮਹਾਂਦੇਵ ਜੀ
ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ	:	ਸੰਮਤ ੧੬੫੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

Forwarded under the
With the Compliments of
The Ministry of Education,
Govt. of India, New Delhi

[੧]

ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਉਂਞ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਸਮੱਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਗੌਰਵ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ (ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ), ਪਤੀ ਗੁਰੂ (ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜਾ), ਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ (ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ), ਪੋਤਰਾ ਗੁਰੂ (ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ), ਪੜ ਪੋਤਰਾ ਗੁਰੂ (ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ) ਨਾਤੀ ਵੀ ਗੁਰੂ (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਹੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਸੋਢੀ ਬੰਸ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹੀ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ, ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਹਿਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ: ਮੁਟਿਆਰ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ, ਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਤੇ ਮਾਂ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚਪਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਨਾਲ, ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਪਤੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਤੇ ਢਲਦੀ ਵਰੇਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਜ਼ਰੀਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਤਿੰਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਾਨੀ ਜੀ ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਬੀਬੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਣੇ ਪਛਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਰੋਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਪੱਖ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਵਿਚਾਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ।

[੨]

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਘਰ

ਗੁਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਬੀਬੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਜਨਮ-ਸੰਮਤ ਵਲ ਇਕ ਦੋ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਜਨਮ-ਸੰਮਤ ਬਾਰੇ ਇਕ ਮਤ ਨਹੀਂ ਪਰ ਘਟੋ ਘਟ ਇਤਨਾ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾ ਨੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੀ ਜਨਮ-ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੇਖਨ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦਿਤੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸੁਪ੍ਰਸਿਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਹੈ। ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਖੀ ਨੰਬਰ ੧੨੨ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਤੇ ਮਾਤਾ ਮਨਸਾ ਦੇਈ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਸੰਮਤ ੧੫੯੦ ਬਿ: ਮਿਤੀ ੪ ਜੇਠ ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦਾ ਜਨਮ ੨੧ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੫੯੧ ਬਿ: ਪਿੰਡ ਬਾਸਰਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗ੍ਰੰਥ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਧਾਰ-ਸ੍ਰੋਤ ਕੀ ਹੈ ? ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ ਦੀ ਦਿਤੀ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਅਮੰਨ ਰਿਹਾ ਹੈ—ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਹੋਰ ਭਰੋਸੇ ਜੋਗ ਵਸੀਲਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਹੋਈ ਜਨਮ-ਸੰਮਤ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ। ਅਜੇ ਜਨਮ-ਸਥਾਨ ਵਿਚਲੇ ਮਤਭੇਦ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਣਾ ਬਾਕੀ ਹੈ। ਸਰੂਪ ਦਾਸ ਭੱਲਾ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦਾ ਜਨਮ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ੰਕਾ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਨਗਰ ਦੇ ਵਸਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੰਮਤ ਤੋਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਮਤ ੧੬੦੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਗੋਂਦਾ ਮਰਵਾਹਾ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਨਗਰ ਵਸਾਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੀ ਨੀਂਹ ਸੰਮਤ ੧੬੦੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੫੯੦ ਜਾਂ ੧੫੯੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਬੀਬੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਤਕ ਤਾਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਨਗਰ ਅਬਾਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੫੯੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਪਿੰਡ ਬਾਸਰਕੇ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੀ ਠੀਕ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਿਕਾ ਆਪ ਵੀ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਬਾਲੜੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਤਨੋਂ ਮਨੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੰਲਗਨ ਸੇਵਾ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਖ਼ਾਸੀ ਪ੍ਰਸਿਧਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਬੜੀ ਹਸਮੁਖ ਹੰਸੂ ਹੰਸੂ ਕਰਦਾ ਅਭੋਲ ਚੇਹਰਾ, ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਠਰ੍ਹੰਮਾ ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਚ ਵਿਚ ਪਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਬਾਲ ਵਰੇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿਤਾ ਦੀ ਹਰ ਛੋਟੀ ਮੋਟੀ ਲੋੜ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖਦੀ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠ ਕੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਉਂਦੀ। ਪਿਤਾ ਜਦੋਂ ਸਮਾਧੀ-ਲਿਵਲੀਨ ਹੰਦੇ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਰਖਦੀ ਕਿ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਾ ਵਾਪਰੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਵੇ। ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਬੱਚੀ ਦੀ ਇਸ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸਨ। ਜਾਣੀ ਜਾਣ ਪਿਤਾ ਬੱਚੀ ਦੇ ਮੋਹ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਬੱਚੀ ਦਾ ਵਰ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਲੱਭਿਆ ਜੋ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ ਤੇ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਿਤਾ ਪਾਸੋਂ ਵਿਛੜਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਣਾ। ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ, ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਵੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਣ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਬੀਬੀ ਦਾ ਪੇਕਾ ਸੌਹਰਾ ਨਗਰ ਇਕੋ ਹੀ ਸੀ।

[੩]

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ

ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ੧੩ ਵੈਸਾਖ ੧੬੧੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਹੋਈ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ੨੨ ਫਗਣ ਸੰਮਤ ੧੬੧੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਤੱਥ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਤਾਰੀਖ, ਮਹੀਨਾ ਅਤੇ ਸੰਮਤ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਹਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਹੀ ਨਤੀਜਾ ਕਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਵੀਹ ਬਾਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਸੀ ਉਦੋਂ ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਭਰ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਕਾਰਣ ਬੀਬੀ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਵਿਚਲੀ ਸੁਸ਼ੀਲਤਾ ਠਰ੍ਹੰਮਾ ਤੇ ਪਿਤਾ ਲਈ ਸੇਵਾ-ਭਾਵ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਾਚਦਿਆਂ ਇਕ ਤੱਥ ਉਭੱਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਨੇ ਪਿਤਰੀ-ਸਨੇਹ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਘਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿਤਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਮੀ ਆਈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਣ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਪਤੀ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਅਨੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ। ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੰਪਤੀ ਮਿਲ ਕੇ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੰਗਰ 'ਚ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਛੋਲੇ ਵੇਚਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਮਤ ਨਾਲ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਹਿਮਤ ਹਨ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਸੌਹਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਗਰੀਬੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਪਰ ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਘਰਬਾਰ ਵਾਲੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਅਕਸਰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਸੁਖ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਘਰੇਗੀ ਗੱਲਾਂ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰਦੀ।

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਪਿਤਾ-ਪੁੱਤਰੀ ਬੈਠੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਪਿਤਾ ਜੀ ਸ਼ਰੀਕ ਮੇਹਣੇ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਤਾਹਨੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਗਰੀਬੀ ਵਿਚ ਕਟ ਰਹੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੂਰਬਕ ਦਿਨ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਵੇਖ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਮੁਸਕਰਾਏ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਭਾਵ ਵਿਚ ਇਕ ਨੇੜੇ ਪਈ ਇਟ ਵਲ ਵੇਖ ਕੇ ਬੋਲੇ "ਪੁਤਰੀ ਔਹ ਸਾਹਮਣੇ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਕੀ ਪਿਆ ਹੈ ?" ਜਦੋਂ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਸੋਨੇ ਦੀ ਇੱਟ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਈ। ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪੂਰਬਕ ਕਹਿਣ ਲਗੇ। ਬੀਬੀ ਇਹ ਇਟ ਚੁਕ ਲੈ ਇਸ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰਾਂ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਕਪੜੇ ਬਣਵਾ ਕੇ ਪਾ ਦਿਉ।

ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਸਾਖ ਭਰਦਾ ਹੈ :

ਹੋਇ ਤੁਮਾਰੇ ਐਸ੍ਵਰ ਭਾਰੀ।
ਜਾਚਿਓ ਯਾਤੇ ਲੇਹੁ ਅਗਾਰੀ। (ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ)

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਲੈ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਮਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਸੰਕੇਤ ਇਹ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਗੱਦੀ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਕੇਵਲ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਖਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦਾ ਸੌਹਰਾ ਘਰ ਪੇਕੇ ਘਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਮਿਲਣ ਗਿਲਣ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਦਿਨ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਈ ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਚੌਕੀ ਉਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਮਾਧੀ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਪਾਵਾ ਟੁਟਦਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਇਧਰ ਉਧਰ, ਨਿਗਾਹ ਦੁੜਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਪਾਵੇ ਨਾਲ ਰਖਣ ਵਾਸਤੇ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਜੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਹਿਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਚੌਕੀ ਦਾ ਪਾਵਾ ਡਿਗ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਵੇਗੀ। ਬੀਬੀ ਨੇ ਝਟ ਹੀ ਆਪਣੀ ਹਥੇਲੀ ਨਾਲ ਪਾਵੇ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਪਾਵਾ ਹਥੇਲੀ ਵਿਚ ਖੁਭ ਗਿਆ ਤੇ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਦਬਾ ਰੁਕ ਜਾਣ ਨਾਲ ਬਾਂਹ ਸੁਜ ਗਈ, ਹਥ ਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਫੁਲ ਗਈਆਂ। ਅਕਹਿ ਦਰਦ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਹਿਲਾਇਆ। ਜਦ ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਤੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਜਾਣਨ ਉਪਰੰਤ ਪੁਤਰੀ ਦੀ ਸੇਵਾ-ਭਾਵਨਾ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ :

ਸਕਲ ਜਗਤ ਕੀ ਹੋਵਹਿ ਪੂਜ
ਜੈਸੇ ਚਢਹਿ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੂਜ
ਬਡ ਐਸ੍ਵਰਜ ਵਧਹਿ ਤਿਆਗੇ।
ਜੋ ਤਿਨ ਸੇਵਹਿ, ਸੋ ਵਡਭਾਗੇ।
ਤੀਨੋਂ ਕਾਲ ਵਿਖੇ ਤੁਝ ਜੈਸੀ
ਹੂਈ ਨ ਹੈ ਹੋਵਹਿਗੀ ਐਸੀ
ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਜਗ ਗੁਰ ਹੋਇ ਕੰਤ
ਪੁਤ੍ਰ ਗੁਰੂ ਪੋਤ੍ਰ ਮਹੰਤ (ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਅਜੇਹੇ ਸੁੰਦਰ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਬੀਬੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਈ ਤੇ ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਘਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਪਰ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਤੌਂਖਲਾ ਉਠਦਾ—ਕੀ ਮੈਂ ਸਚ ਮੁਚ ਹੀ ਏਡੇ ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀ ਹਾਂ।

ਇਸੇ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਕਈ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਨਹਾਉਣ ਵਾਲੀ ਚੌਕੀ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਜੋੜ ਕੇ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ।

ਹੁਣ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਹੋਰ ਵੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਈ। ਬੀਬੀ ਦੀ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਵੀ ਜਰਾ ਵਧ ਗਈ ਸੀ। ਤੇ ਹੁਣ ਬੀਬੀ ਦੋ ਸਪੁਤਰਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਵੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਤੇ ਮਹਾਂਦੇਵ ਜੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਬਾਦ ਵਿਚ ਜਨਮੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਬੀਬੀ ਘਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਰੁੱਝੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਸਨ। ਬਾਲ ਅਰਜਨ ਰਿੜਦੇ ਰਿੜਦੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪਲੰਘ ਪਾਸ ਆ ਗਏ ਤੇ ਮੰਜੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਪਕੜ ਕੇ ਖਲੋਤੇ ਤਾਂ ਪਲੰਘ ਦੇ ਹਿਲਣ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਖੁਲ੍ਹ ਗਈ। ਏਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਬੀਬੀ ਜੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਚੁਕਣ ਆ ਗਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਪੁਤਰੀ ਤੇਰਾ ਪੁਤਰ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਹੈ—ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਾ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦਸਿਆ :

ਭਾਣੀ ਗੁਰ ਜਗ ਮਹਿ (ਬਿਦ ਤੈ) ਹੈ।
ਬਾਣੀ ਕੋ ਬੋਹਿਥ ਬਡ ਹ੍ਹੈ ਹੈ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਹੁਣ ਸੁਖ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਵੀ ਚਲਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਹੁਣ ਤਾਂ ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦੋਵੇਂ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਭਾਵੇਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੂੰ ਹਥੇਲੀ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਹੀ ਵਰ ਦੇ ਚੁਕੇ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਇਕ ਦਿਨ ਬੀਬੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਵਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ "ਬੀਬੀ ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਦਸ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਦੇਈਏ।" "ਜੇ ਤੁਠੇ ਹੋ ਤਾਂ ਗੁਰਿਆਈ ਗੱਦੀ ਮੇਰੇ ਹੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਰਹੇ" ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਸੁਣ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਥੋੜੀ ਦੇਰ ਚੁਪ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਬੀਬੀ ਇਹ ਗੱਦੀ ਤਾਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਣੀ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੋਚ ਮਗ਼ਨ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਚੁਪ ਰਹਿ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਬਹੁਤ ਭਿਆਨਕ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੇ ਸੰਕਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰੇਗਾ। ਉਦੋਂ ਤੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਸ਼ਟ ਹੋਵੇਗਾ—ਜੇ ਤੂੰ ਕਹੇਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਝਲਕੀ ਵਿਖਾ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਯਸ਼ੋਦਾ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਵਿਰਾਟ ਰੂਪ ਆਪਣੇ ਮੁਖ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਦਿਖਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਠੀਕ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਨਾਲ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਤੱਤੀ ਲੋਹ ਉਪਰ ਬੈਠਿਆਂ ਵੇਖਿਆ। ਡੇਵੇਂ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬੰਦੀ ਬਣੇ ਵੇਖਿਆ। ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਤਿੱਖੀਆਂ ਸੀਖਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਬੰਦ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ। ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਸਰਬੰਸ ਲੁਟਾ ਕੇ ਪਾਟੇ ਜਾਮੇ, ਨੰਗੇ ਪੈਰ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਵਿਚ ਸੁੱਤਾ ਵੇਖਿਆ। ਮਾਸੂਮ ਬਾਲ ਨੀਂਹਾਂ ਵਿਚ ਚੁਣੀਂਦੇ ਵੇਖੇ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਬੁਰਜ ਤੋਂ ਢਹਿੰਦੀ ਡਿੱਠੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਬੀਬੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਗੋਂ ਰੀਲ ਵਾਂਗੂੰ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ, ਡੋਲੀ ਜਾਂ ਘਬਰਾਈ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਕ ਅਥਾਹ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿਚ ਭਰ ਕੇ ਬੋਲੀ ਅਜੇਹੇ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ੁਲਮ ਮੇਰਾ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਹੀ ਜਰ ਸਕੇਗਾ। ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ—"ਜਾਣ ਨ ਦੇਸਾਂ ਸੋਢੀਓਂ ਹੋਰਸ ਅਜਰ ਨ ਜਰਿਆ ਜਾਈ" ਕਹਿਕੇ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਪਿਤਾ-ਪੁਤਰੀ ਦੇ ਸੰਬਾਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਚਿੱਤਰਿਆ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਦੁਰਲੱਭ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਪਿਤਾ-ਪੁਤਰੀ ਦੋਵੇਂ ਬੈਠੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਨੇਹ-ਭਿੱਜੇ ਹੱਥ ਪਿੱਠ ਉਤੇ ਫੇਰ ਕੇ ਪੁਛਣ ਲਗੇ : "ਪੁਤਰੀ ਜੇ ਤੂੰ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਜਾਏਂ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰੇਂ ? ਬੀਬੀ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਕਹੇ ਉਠ ਕੇ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਲੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨ ਤੇ ਸੁਹਾਗ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨੱਥ ਉਤਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਪਰ ਰਖ ਦਿਤੀ। ਬੀਬੀ ਦੀ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਪਿਤਰੀ-ਸਨੇਹ ਦ੍ਰਵਿਤ ਹੋ ਉਠਿਆ ਤੇ ਪਿਤਾ ਬੋਲੇ ਬੇਟੀ ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਦੀ ਆਰਜਾ ਅਜ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹੈ—ਅਜੇਹਾ ਅਭਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਤੇਰੀ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖੀ ਨਹੀਂ ਗਈ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਉਮਰਾ ਦੇ ਬਾਕੀ ਵਰ੍ਹੇ ਤੇਰੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਦਾਨ ਵਿਚ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਸੇ ਦਿਨ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ, ਸੰਗਤ ਦੇ ਰੂਬਰੂ ਗੁਰੂ ਦੇਵ ਨੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਗ ਸਮਝ ਕੇ ਗੁਰਤਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਆਦਿ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ (ਗੁਰੂ) ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਸਵੱਛ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂਗੱਦੀ ਦੇ ਤਿਲਕ ਲਾਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿ ਬਚਨ ਕਹਿ ਕੇ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪੜਪੋਤਰੇ ਸਨ, ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਸਦ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ :

ਰਾਮਦਾਸ ਸੋਢੀ ਤਿਲਕੁ ਦੀਆ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦੁ ਸਚੁ ਨੀਸਾਣੁ ਜੀਉ ॥
ਸਤਿਗੁਰ ਪੁਰਖੁ ਜਿ ਬੋਲਿਆ ਗੁਰਸਿਖਾ ਮਨਿ ਲਈ ਰਜਾਇ ਜੀਉ ॥
ਮੋਹਰੀ ਪੁਤੁ ਸਨਮੁਖੁ ਹੋਇਆ ਰਾਮਦਾਸੈ ਪੈਰੀ ਪਾਇ ਜੀਉ ॥

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਸਭ ਪਵੈ ਪੈਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੇਰੀ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਆਪੁ ਰਖਿਆ ॥
ਕੋਈ ਕਰਿ ਬਖੀਲੀ ਨਿਵੈ ਨਾਹੀ ਫਿਰਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਣਿ ਨਿਵਾਇਆ ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਤੱਥ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਤਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਗੇ ਭੇਟਾ ਰਖ ਕੇ ਮਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਥਾ ਟੇਕਣੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਮੈਂ ਵੱਡਾ ਸਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰਾ ਹੱਕ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਅਗੇ ਮੱਥਾ ਨਹੀਂ ਟੇਕਾਂਗਾ। ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਦਾ ਇਹ ਵਤੀਰਾ ਚੰਗਾ ਨਾ ਲਗਾ ਤੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਿਹਾ; "ਤੂੰ ਈਰਖਾ ਵਸ ਮੱਥਾ ਨਹੀਂ ਟੇਕਿਆ ਤੇਰੀ ਛਾਤੀ ਜਲਦੀ ਹੀ ਰਹੇਗੀ। ਸਮਾਂ ਆਏਗਾ ਤੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ, ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਕਰ ਸਕੇਂਗਾ।" ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਤੀਸਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਸੰਸਰਾਮ ਪਾਸੋਂ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਉਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸੰਸਰਾਮ ਪਾਸ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਰਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਪੋਥੀਆਂ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਸੰਸਰਾਮ ਪਾਸੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਅਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਭੇਟ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਦੀ ਜਲਨ ਬੁਝਾਈ। ਇਹ ਗੱਲ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਪੰਕਤੀ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

ਕੋਈ ਕਰ ਬਖੀਲੀ ਨਿਵੇਂ ਨਾਹੀ
ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਣ ਨਿਵਾਇਆ ॥

ਸਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬਾਬੇ ਸੁੰਦਰ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਬਾਬਾ ਆਨੰਦ ਦੇ ਪੁਤਰ ਤੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਸਪੁਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪੜਪੋਤਾ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਵੀ। ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਨੇ 'ਸਦ' ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। 'ਸਦ' ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੜਦਾਦਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਦਿਤਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਸਦ' ਹੀ ਇਕੋ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਤਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਸਦ' ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸ੍ਰੇਇ ਵੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਪੇਕੇ ਤੇ ਸੋਹਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਨਾਲੋ, ਗਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪ ਤਾਂ ਅਨਿਨ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਮਿਸਾਲ ਜ਼ਾਹਿਰ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਰਿਝਾ ਕੇ ਗੁਰਤਾ ਦਾ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਮਾਣ ਕੇਵਲ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ੬ ਵਰ੍ਹੇ ੧੧ ਮਹੀਨੇ ੧੩ ਦਿਨ ਗੁਰਤਾ ਕੀਤੀ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਉਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦੇ ਨਿਸਤਾਰੇ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰ ਤਾਂ ਕੀਤੇ ਹੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤਾਲ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਜਾਣ ਕਾਰਣ ਇਹ ਕਾਰਜ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹ ਸਕੇ ਤੇ ਬਾਦ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਪੁਤਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸੰਪੂਰਣ ਕੀਤੇ।

[੪]

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ :

ਗੁਰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਤਰੇ ਵਾਚਿਆਂ ਇਹ ਤੱਥ ਉਘੜ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਵਡੇਰਾ ਹਿੱਸਾ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਪੁਤਰ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਾਦੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਉਹ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬੜੀ ਲਗਨ ਸਹਿਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਪਤੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸੋਹਰੇ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਦੇਖ ਭਾਲ ਵੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਪਿਤਾ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਲਗਪਗ ਸਤ ਕੁ ਸਾਲ ਗੱਦੀ ਉਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਤਾਲ ਤੇ ਸੰਤੋਖਸਰ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਕਰਵਾਈ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿਤਾ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ-ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮੰਜੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਅਗਵਾਈ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਪਿਤਾ ਤੇ ਪਤੀ ਦੇ ਕਾਰਜ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਸਦਾ ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਪਤੀ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਵਾਰੀ ਆਈ ਸੀ ਪੁਤਰ ਦੀ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੋਣਹਾਰ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰੀ-ਪੂਰੀ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ। ਪਹਿਲਾ, ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਕਾਰਜ ਜੋ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਸੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ। ਇਥੇ ਇਹ ਧਿਆਨ ਰਹੇ ਬਾਣੀ ਉਚਾਰਣ ਦਾ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri
ਕਾਰਜ ਵੀ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅਧਿਕ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ ੩੧ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰਤਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ੩੦ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਨਾਤਨੀ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਹੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਸੰਸਥਾ ਆਪਣੀ ਚਰਮ ਸੀਮਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਤਾਂ-ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਨਾ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਣੇ, ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਰਾਣੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਦਿਤਾ।

ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੋਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਬਣਵਾਏ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿੱਤਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿਤਾ। ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਲਈ ਸਿੱਖ ਕਾਬਲ ਵਲ ਭੇਜੇ। ਦਸਵੰਧ ਦੀ ਰਸਮ ਚਲਾ ਕੇ ਆਮਦਨ ਦਾ ਪੱਕਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਸਰੋਵਰ ਬਣਾਏ, ਧਰਮ-ਸਥਾਨ ਬਣਾਏ, ਦਿਵਾਨਖਾਨੇ ਬਣਾਏ, ਸ੍ਰੀਹਰਗੋਬਿੰਦ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਬਾਗ਼ ਲਗਵਾਇਆ ਅਤੇ ਵਾਹੀ ਵੀ ਕਰਵਾਈ ਵਡਾਲੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਛੇਹਰਟਾ ਖੂਹ ਇਸਦੀ ਸਾਖ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਨੇ ਹਰ ਪਖੋਂ ਯੋਗ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ-ਪੂਰੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਲ ਹੋਈ। ਅਨੰਦ-ਤਰੰਗਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ-ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦ ਰਚੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦਾ ਵੀ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਾਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਕ੍ਰਿਤੱਗਤਾ ਦਾ ਵੀ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਤਾਂ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਅਨੰਦ-ਮਗਨ ਹੋ ਕੇ ਉਚਾਰ ਉਠਦੇ ਹਨ :

(ੳ) ਮਾਈ ਖਾਟ ਆਇਓ ਘਰ ਪੂਤਾ ॥ (ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫)

(ਅ) ਪੂਤਾ ਮਾਤਾ ਕੀ ਅਸੀਸ ॥
ਨਿਮਖ ਨਾ ਬਿਸਰਉ ਤੁਮ ਕਉ ਹਰਿ ਹਰਿ ॥
ਸਦਾ ਭਜਉ ਜਗਦੀਸ ॥ (ਗੂਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫)

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਪ ਸਾਖ ਭਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮੇਹਨਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਾਂ ਭਾਨੀ ਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਸਦਕਾ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਵੱਡੇ-ਵਡੇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਜਿਥੇ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਦੁਆਰਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸਫ਼ਲਤਾ ਪੂਰਬਕ ਨਿਬਾਹਣ ਵਿਚ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ ਉਥੇ ਘਰੋਗੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਖਾਵਾਂ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਥੁੜ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਾਦੀ ਬੀਬੀ ਰਾਮ ਦੇਈ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਉਸ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਤੇ ਬੀਬੀ ਰਾਮ ਦੇਈ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਵੀ ਕਰ ਗਈ। ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਦੇ ਸੁਖ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਕਹਿਣ ਉਪਰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੇ ਦੂਸਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਮਉ ਪਿੰਡ, ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਦੇ ਖੱਤਰੀ ਕਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਦੀ ਬੇਟੀ ਗੰਗਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਕੋਈ ਅਚਰਜ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬੀਬੀ ਰਾਮ ਦੇਈ ਦੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ ਨਾ ਕਰਾਉਂਦੇ। ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚੋਂ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਇਮਾਰਤ ਉਸਾਰੀ, ਸਰੋਵਰ ਆਦਿ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵਰਗਾ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਕਠਿਨ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਘਿਰੇ ਰਹੇ। ਕਦੀ ਸਾਹਿਤਕ, ਕਦੀ ਉਸਾਰੂ, ਕਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੰਮਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਮੱਲੀ ਰਖਿਆ। ਇੰਨੇ ਕਰੜੇ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜਾਏ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਮਾਰਗ ਵਲ ਦਿਵਾਇਆ। ਬੀਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਸੁਹਣੇ ਸੁਨੱਖੇ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਲੋਰੀਆਂ ਦੇਂਦੇ ਨਾ ਥਕਦੇ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਪਾਲਣ ਪੋਸਣ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੱਥ ਹੈ। ਮਾਂ ਭਾਨੀ ਦੀਆਂ ਬਰਕਤ ਵਾਲੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਯੋਧੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਚਲਦੀ ਆ ਰਹੀ ਸ਼ਾਂਤ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਕੇ ਪੀਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮੀਰੀ ਵੀ ਜੋੜ ਦਿਤੀ। ਗੁਰੂ ਸੰਸਥਾ ਧਾਰਮਿਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਲ ਵੀ ਮੁੜ ਪਈ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਲੰਗਰ ਦੇ ਮੁਖ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਨ। ਘਰੋਗੀ ਫੁਟ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਘਰੋਗੀ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਸੁਖਾਵਾਂ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬੱਧੀ ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਈਰਖਾ ਨੇ ਅਖ਼ੀਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਥਾਂ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਰੋਂਗਟੇ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਰਣ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਜੇ ਉਹ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਵੀ 'ਨਾਨਕ' ਪਦ ਪਾ ਕੇ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਆਪਣੇ ਸੌਹਰੇ ਪਿੰਡ ਹੇਹਰੀਂ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਤਾਲ ਬਣਵਾਇਆ। ਪਰਚਾਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਜੋ ਪੂਰਬਵਰਤ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਸਥਾਪਿਤ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਕੀਤੇ ਸਨ ਉਥੇ ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਭੇਜ ਦਿਤੇ। ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤ ਜੋ ਮਾਇਆ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਉਂਦੀ ਜਾਂ ਕਾਰ ਭੇਟ ਗੁਰੂ ਘਰ ਲਈ ਲਿਆਉਂਦੀ ਉਹ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਲੈ ਲੈਂਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਲੰਗਰ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਕੱਚੀ ਰਸਦ ਹੀ ਪੁੱਜਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਾਇਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛੱਕਣ ਆਏ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੇ ਸੁੱਕਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਉਪਰ ਰੱਖਿਆ। ਉਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਤੇ ਪੁੱਛਣ ਲਗੇ—ਲੰਗਰ ਦੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਕਿਉਂ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਬਨਾਰਸ ਆਦਿ ਵਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਇਧਰ ਭੇਜਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਤਫ਼ਤੀਸ਼ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਆਦਮੀ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਪਾਸੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਲੰਗਰ ਮਸਤਾਨਾ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੀ ਨਾਕਾਬੰਦੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਦੋ ਤੱਥ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਨਿਰੀ ਸਹਾਇਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਗੋਂ ਮੁਖੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਵੀ। ਦੂਜਾ, ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਮਾਂ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਮਮਤਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸੇ ਤੇ ਸੱਚ ਦਾ ਹੀ ਸਾਥ ਦਿਤਾ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ 'ਮੀਣਿਆਂ ਦੀ ਵਾਰ' ਲਿਖਣਾ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਮਮਤਾ-ਮੋਹ ਵਿਚ ਫ਼ਸ ਕੇ ਕਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨਾਲ ਰਿਆਇਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਆਪ ਲਈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਵਸਤੂ ਸੀ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਅਤਿਅੰਤ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਕੁਲ ਮਿਲਾਕੇ, ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਨਿਰਮਾਣ ਸੇਵਾ ਦਾ ਸਬਕ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਭਗਤੀ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਾਇਆ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਸੁਘੜ ਸਿਆਣੀ ਸੁਸ਼ੀਲ ਠਰ੍ਹੰਮੇ ਤੇ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਸੀ। ਨਿਰਪੱਖ ਏਡੀ ਜੇ ਇਹਦੇ ਲਈ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਮੋਹ ਵੀ ਛੱਡਣਾ ਪਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹਰਜ਼ ਨਹੀਂ। ਮਮਤਾ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਏਡੀ ਕਿ ਪੋਤਰੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੇਖਣ ਲਈ ਜਤੀ-ਸਤੀ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਦੂਸਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਲਈ ਮਨਾ ਲਵੇ। ਹਠੀ ਤੇ ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਏਡੀ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਪਨੀਰੀ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ, ਜ਼ਾਲਮ ਤੇ ਮਾਰੂ ਤਸੀਹੇ ਝਲਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਵੀ ਡੋਲੀ ਨਹੀਂ, ਸੇਵਾ ਦੀ ਪੁੰਜ ਏਨੀ ਕਿ ਹੱਥ ਲਹੂ ਲੁਹਾਣ ਹੋ ਗਿਆ, ਬਾਂਹ ਸੁਜ ਗਈ ਪਰ ਮੂੰਹੋਂ ਸੀਅ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਪਿਤਾ-ਭਗਤੀ ਦੀ ਅਤੁੱਟ, ਅਡੋਲ, ਭਰੋਸਣ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri
ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਨੱਕੋਂ ਨੱਥ ਲਾਹ ਕੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਉਪਰ ਰਖ ਦਿਤੀ। ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਅਜਿਹੀ ਕਿ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਫੇਹਲ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਲੰਗਰ ਪਹਿਲੀ ਰੌਅ ਵਿਚ ਚਲਣ ਲਗਾ। ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸੁਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਵੀ ਸਨ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਲੰਗਰ ਦੇ ਸੁਯੋਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ੧੬੨੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਚੁਭਾਲ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਪਟਾ ਬੀਬੀ ਦੇ ਨਾਮ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ, ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਕਰਮਜੋਗ, ਚਠ-ਜੋਗ, ਰਾਜ-ਜੋਗ ਤੇ ਸਹਿਜ-ਜੋਗ ਦੀ ਚਰਮ ਸੀਮਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਲਗਪਗ ਪੰਹਠ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਆਰਜਾ ਭੋਗ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੬੫੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਰਨਤਾਰਨ ਵਿਚ ਇਕ ਖੂਹ ਮਾਤਾ ਦੇ ਨਾਮ ਉਤੇ ਬਣਵਾ ਕੇ ਸਦਾ ਲਈ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਖੂਹ ਦਾ ਨਾਮ 'ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਵਾਲਾ ਖੂਹ' ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ 'ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ' ਲਿਖਣ ਦੀ ਬਜਾਏ 'ਬੀਬੀ' ਭਾਨੀ ਵਾਲਾ ਖੂਹ ਹੀ ਰਖਿਆ। ਇੰਵ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ (ਬੀਬੀ) ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲੋਂ 'ਬੀਬੀ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਲਾਹੁਣ ਦਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੂੰ ਹੋਣਹਾਰ ਸਪੁੱਤਰ ਦਾ ਵਰਦਾਨ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਜਨਮ	:	ਪਿੰਡ ਮਉ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ
ਪਿਤਾ	:	ਰਿਖ ਰਾਓ
ਪਤੀ	:	ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ
ਵਿਆਹ	:	ਸੰਮਤ ੧੬੪੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ
ਸੰਤਾਨ	:	ਇਕਲੌਤਾ ਪੁੱਤਰ :
	:	ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ,
ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ	:	ਸੰਮਤ ੧੬੮੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

[੧]

ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਉਦੋਂ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਮਹਿਲ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਪਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲ ਅਦਬ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਾਦੀ ਰਾਮ ਦੇਈ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਰਾਮ ਦੇਈ ਦੇ ਘਰ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਆਪ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਣ ਤਾਂ ਜੁ ਘਰ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਦਾ ਮੁਖ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਇਸ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਰਾਮਦੇਈ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੇ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਦੂਸਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿਤੀ।

ਅਖੀਰ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦਾ ਵਿਆਹ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ੨੨ ਹਾੜ ਸੰਮਤ ੧੬੪੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਰਿਖ ਰਾਉ ਹੈ ਜੋ ਜਲੰਧਰ ਜ਼ਿਲੇ ਦੀ ਤਹਿਸੀ, ਫਲੌਰ ਦੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਮਉ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਬੜੀ ਧੂਮ-ਧਾਮ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ ਅਥਵਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਾਇਆ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਸੋ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੀ ਜੰਞ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਮਉ ਪਿੰਡ ਜਲੰਧਰ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਗਈ। ਅਜ ਵੀ ਉਥੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹ ਉਹੀ ਸਥਾਨ ਹੈ ਜਿਥੇ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਦਾ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਮਹਿਲਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਏ। ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਨੇ ਸ਼ਗਨ ਮਨਾਏ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ। ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਮਿੱਠਾ (ਲਡੂ, ਸ਼ਕਰਪਾਰੇ ਆਦਿ) ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਅਨੰਦ ਮੰਗਲਾਚਾਰ ਹੋਏ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗੰਗਾ ਜੀ ਆਪਣੀ ਸੱਸ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣ ਲਗੇ।

ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਸੁੱਭਾ ਦੇ ਬੜੇ ਦਿਆਲੂ, ਆਗਿਆਕਾਰ ਤੇ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਅਜੇਹੇ ਕੀਤੇ ਜੋ ਅਕਾਰ ਪੱਖੋਂ ਵਡੇਰੇ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸਮ ਵਿਚ ਅੱਡੋ ਅੱਡਰੇ । ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ, ਇਮਾਰਤ-ਉਸਾਰੀ, ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਸੰਗਠਨ ਆਦਿ ਅਜੇਹੇ ਕਾਰਜ ਹਨ ਜੋ ਬਹੁਤ ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਤਕ ਚਲਦੇ ਰਹੇ । ਏਨੇ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਇਸ ਵਿਚ ਘਰੋਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੱਥ ਹੈ । ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੇ ਸਦਾ ਪਤੀ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਿਖਾਈ । ਆਉਂਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ । ਭਾਵੇਂ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੇ ਘਰੋਗੀ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਨਾਉ ਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਘਰ ਵਿਚ ਸਾੜੇ ਕੀਨੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ । ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਜੋ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦਾ ਜੇਠ ਸੀ । ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਉਪਰ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਸਮਝਦਾ ਸੀ । ਪਰ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਸੌਹਰੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਨੂੰ ਵਿਰਾਸਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋੜਿਆ । ਸਗੋਂ ਗੁਰੂਗੱਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ ਜੋ ਇਸ ਉਪਰ ਬੈਠਣ ਦਾ ਯੋਗ ਅਧਿਕਾਰੀ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ । ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਦਾ ਵਾਰਸ ਬਨਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਸਰਬਗੁਣ ਸੰਪੰਨ ਸਮਝ ਕੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਲਗਾਇਆ ਸੀ । ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਲਗਾਤਾਰ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਜਦੋਂ ਰਾਮ ਦੇਈ (ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ) ਤੇ ਘਰ ਸੰਤਾਨ ਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਹੋਰੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਤੇ ਸੋਚਦੇ ਸਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਿਆਈ ਗੱਦੀ (ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ) ਸਾਡੀ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲੇਗੀ । ਪਰ ਜਦੋਂ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾੜਾ ਕੀਨਾ ਹੋਰ ਵਧ ਗਿਆ ।

[੨]

ਇਕ ਦਿਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਤੇ ਕੁਝ ਕੀਮਤੀ ਬਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਧੁੱਪ ਆਦਿ ਲਗਵਾ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚ ਕਰਮੋ ਜੋ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਤੇ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੀ ਜਿਠਾਣੀ ਸੀ, ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਕੰਨੀ ਪਈ । ਇਹ ਅਵਾਜ਼ ਈਰਖਾ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ "ਨੀ ਸਾਂਭ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰੱਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਪੜਿਆਂ ਨੂੰ । ਅਖੀਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਹੀ ਆਉਣੇ ਨੇ" ਇਹ ਵਿਹੁਲੇ ਬੋਲ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੇ ਸੁਣੇ । ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਘਾਟ ਕਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤੀ । ਪਰ ਅਜ ਸ਼ਰੀਕਣੀ ਦੇ ਤਾਹਨੇ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਚ ਭਰ ਆਇਆ । ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਏ । ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਸੋਚਦੀ ਅਜ ਗੋਦ ਸੂੰਞੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਜਿਠਾਣੀ ਕਿਵੇਂ ਮੇਹਣਾ ਮਾਰਦੀ ? ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਖ਼ਿਆਲ ਪਤੀ ਦੇ ਸੰਤ ਸੁਭਾ ਹੋਣ ਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਉਹ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁਰਾਦਾਂ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਪਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਚਿਰਾਗ ਕਿਥੇ ? ਅਜ ਸ਼ਾਮ ਜਦੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਲਗੀਰ ਦੇਖਿਆ। ਪੁੱਛਣ ਉਤੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਪਤਨੀ ਵਲ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਬਚਨ ਕੀਤਾ, 'ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ। ਏਡਾ ਪਸ਼ੇਮਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ।' ਅਜ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਕੁਝ ਵਧੇਰੇ ਹੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਕਰੁਣਾਮਈ ਸੁਰ ਵਿਚ ਬੋਲੀ 'ਉਨੀ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਸਿੱਕਾਂ ਸਿੱਕਦੀ ਨੂੰ ਪਰ ਅਜੇ ਤਕ ਲਾਲ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਖਿਡਾਉਣਾ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ' ਆਖਦਿਆਂ ਗਚ ਭਰ ਆਇਆ। ਹੰਝੂ ਧਾਰ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਵਹਿ ਤੁਰੇ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਰੋਈ ਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਫਿਰ ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ ਬੋਲੀ : ਸ਼ਰੀਕ ਨਿੱਤ ਮੇਹਣੇ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਦਿੱਲ ਦੁਖਾਵੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਜ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੇ ਨੇਤਰਾਂ ਦਾ ਜਲ ਰੋਕਿਆ ਨਹੀ ਸੀ ਰੁਕਦਾ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਮਨ ਪਸੀਜ ਗਿਆ ਤੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਬੋਲੇ : 'ਸੁਣ ਗੰਗਾ, ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖ ਹਨ। ਉਹ ਜਪੀ-ਤਪੀ ਵੀ ਹਨ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਰ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਕੁੱਖ ਹਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ' ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣਦਿਆਂ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਠੰਡ ਪੈ ਗਈ। ਉਹ ਰਾਤ ਸੁਖ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੁੱਤੇ। ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਇਆ। ਸਾਫ਼ ਬਸਤਰ ਪੁਆਏ। ਪਤੀ ਦੇਵ ਨਿੱਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਜੁੜ ਗਏ।

ਹੁਣ ਸੰਤੀ ਦਾਸੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਉਣ ਆ ਗਈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਰਾਤ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ 'ਅਜ ਚੰਗੇ ਖਾਣੇ ਬਣਵਾਏ ਜਾਣ। ਪੰਜ ਮਿੱਖ ਵੀ ਨਾਲ ਚਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ। ਰੱਥ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਣੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਤੇ ਵਧੀਆ ਬਸਤਰ ਪਾ ਕੇ ਬਾਬੇ ਬੁੱਢੇ ਦੀ ਬੀੜ ਵਲ ਚਲਾਂਗੇ।' ਸੰਤੀ ਨੇ ਸਤਿ ਬਚਨ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਸੰਤੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਾਉਨਾ ਸੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਆਪ ਨਿੱਤਨੇਮ ਵਿਚ ਜੁੜ ਗਏ। ਦਿਨ ਦੇ ਚੰਗੇ ਚੜ੍ਹਾਅ ਨਾਲ ਸੰਤੀ ਦਾਸੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਦਸਿਆ, 'ਮਾਤਾ ਜੀ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਰੱਥ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਆਪ ਚਲੋ'। ਮਾਤਾ ਜੀ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਰੱਥ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਦੋਂ ਰੱਥ ਨੂੰ ਬਹਿਲੀਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕ ਤੇ ਦਾਸੀਆਂ ਵੀ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਪਕੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਕੱਚੇ ਰਾਹ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਰਾਹ ਉਚੇ ਨੀਵੇਂ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜੋ ਬਾਰਸ਼ ਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਰਾਹ ਚਿਕੜ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਰੱਥ ਦੇ ਬੈਲ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਦੌੜਦੇ ਸਨ ਘੱਟਾ ਉੱਚੀ ਉਡਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇੰਜ ਜਿਵੇਂ ਘੱਟੇ ਦਾ ਕੋਈ ਬਦਲ ਉਡ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਬੈਲਾਂ ਦੇ ਗਲ ਦੀਆਂ ਟਲੀਆਂ ਵਜਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਅਨੋਖੀ ਸੁਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਬੀੜ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਕੋਈ ਛੇ ਕੁ ਕੋਹ ਅਥਵਾ ੯ ਮੀਲ ਦੂਰ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਸੀ। ਕੋਈ ਅੱਧੇ ਪੌਣੇ ਘੰਟੇ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਰੱਥ ਬੀੜ ਦੇ ਲਾਗੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਿਆ।

[੩]

ਇਧਰ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਬੀੜ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕਰੀ ਭਜਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਦਾ ਮੇਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਬੇ ਬੁੱਢਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਬੂੜਾ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਈ ਸੁੱਘਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਗੋਰਾਂ ਸੀ ਜੋ ਨੰਗਲ ਪਿੰਡ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਬੂੜਾ ਕੋਈ ਛੇ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆ ਦਾ ਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਵਾਗੀ ਬਣਾ ਕੇ ਡੰਗਰ ਚਰਾਉਣ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਦੀ ਆਯੂ ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਕੁ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਡੰਗਰ ਚਾਰਦੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਲ ਭੇਂਟ ਹੋਈ। ਬਾਲਕ ਬੂੜਾ ਬੜੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ। ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ ਉਹਦੀਆਂ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਬੂੜਾ ਤੋਂ ਬੁੱਢਾ ਰਖ ਦਿਤ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਬੁੱਢੇ ਨੂੰ ਐਸੀ ਚਾਟ ਲਗੀ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੂਸਰੀ, ਤੀਸਰੀ ਤੇ ਚਉਥੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੀ ਨੀਂਹ ਰਖੀ ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਚੱਕ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ ਆ ਗਏ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਵੇਲੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਦੀ ਆਯੂ ਪੱਚਾਸੀ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਆਪ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹੇ। ਝਬਾਲ ਦੇ ਕੋਲ 'ਬੀੜ', (ਜਿਥੇ ਸੰਘਣੇ ਦਰਖ਼ਤਾਂ ਦਾ ਝੁੰਡ ਹੋਏ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚੰਗੀ ਚਰਾਗਾਹ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੀੜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ), ਵਿਚ ਡੰਗਰ ਚਾਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਡੰਗਰਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਹ ਸੇਵਾ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰਬਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਅਜ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਮਹਿਲ ਆਪਣੀ ਭਾਵਨਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਸਨ। ਬੈਲਾਂ ਦੇ ਗਲ ਦੀਆਂ ਟਲੀਆਂ ਦੀ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਬੈਲਾਂ ਦੇ ਦੌੜਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਧੂੜ ਦੇ ਉਡਦੇ ਬਦਲ ਵੇਖ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਨੇ ਸਹਿਵਨ ਹੀ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਇਹ ਕੌਣ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ?' ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ, ਸਿੱਖ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਭਾਜੜਾਂ ਆ ਪਈਆਂ, ਬਾਬੇ ਬੁੱਢੇ ਨੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਉਚਾਰਿਆ—ਏਨੇ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਆਪਣੇ ਦਾਸਾਂ ਤੇ ਦਾਸੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸਾਹਮਣੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਹਨ। ਸੰਤੀ ਦਾਸੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਦਾਤ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਆਏ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਰੁੱਖੇ ਸੁਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, 'ਦਾਤਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਚੱਕ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਮੰਗੋ। ਇਥੇ ਕੀ ਲੈਣ ਆਏ ਹੋ।' ਨਿਰਾਸ਼ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਦਾਸੀਆਂ ਸਮੇਤ ਵਾਪਸ ਮੜ ਆਈ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦੇਵ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਤਾਂ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਲ੍ਹ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਦੁੱਖੀ ਦੇਖਿਆ। ਪੁੱਛਣ ਉਤੇ ਪਤਨੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ। ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੜੇ ਸ਼ਹਿਜ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੋਲੇ, 'ਸੁਣ ਗੰਗਾ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਪੂਰਨ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਹਨ। ਤੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ ਬਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕੇਵਲ ਗੰਗਾ ਕਰਕੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਸੰਤਾਂ ਕੋਲ ਜਦ ਵੀ ਜਾਈਏ ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ ਭਾਵ ਨਾਲ। ਤੁਸੀਂ ਰਥ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਪੂਰੇ ਠਾਠ-ਬਾਠ ਨਾਲ। ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਲਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਨ ਸ਼ੌਕਤਾ ਨਾਲ। ਹੁਣ ਇਹ ਕਰ ਸਵੇਰੇ ਆਪਣੇ ਹਥੀਂ ਮਿੱਸਾ ਆਟਾ ਪੀਹ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤਿਆਰ ਕਰ। ਨਾਲ ਮੱਖਣ ਤੇ ਲਸੀ ਲੈ। ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਜਾਹ। ਸਿਰ ਉਤੇ ਲੱਸੀ ਦਾ ਡੋਲਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਧਰ ਲੈ। ਨਾਲ ਕੁਝ ਗੰਢੇ ਵੀ ਲੈ ਜਾਹ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਸਤਿ ਕਰਤਾਰ ਨਾਲ ਸੁਰਤ ਜੋੜ ਕੇ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਜਾਹ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਤੇਰੀ ਮੁਰਾਦ ਜ਼ਰੂਰ ਪੂਰੀ ਕਰਨਗੇ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਨਿਤਨੇਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਪਤੀ ਦੇਵ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤੀ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਜੇਹੀ ਕੋਲ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਪਤੀ ਦੇਵ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦਸੀ। ਸਿਆਣੀ ਦਾਸੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਲਕਣ ਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਤੋਂ ਸੇਰ ਭਰ ਛੋਲੇ ਤੇ ਕਣਕ ਲੈ ਆਈ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਮਹਿਲਾਂ ਦਾ ਬਾਹਰਲਾ ਬੂਹਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਹ ਤਾਂਕਿ ਕਿਸੀ ਹੋਰ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਸ਼ਕ ਨਾ ਪਏ ਕਿ ਮੈਂ ਅਜ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਦਾਣੇ ਕਿਉਂ ਪੀਹਣ ਲਗੀ ਹਾਂ ? ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸੰਤੀ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਕੰਨ ਤਕ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਆਣੀ ਦਾਸੀ ਬਾਹਰਲਾ ਵੱਡਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਆਈ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਕਣਕ ਤੇ ਛੋਲੇ ਚੁਣੇ। ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾਣੇ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਚੱਕੀ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਨਰਮ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਚੱਕੀ ਉਤੇ ਦਾਣੇ ਪੀਠੇ। ਚੰਗਾ ਮਹੀਨ ਆਟਾ ਬਣਾਇਆ। ਹੁਣ ਜਾਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਿਆਰੀ ਸੀ। ਸਵੇਰੇ ਮੂੰਹ ਹਨੇਰੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੇ ਦਾਸੀ ਸੰਤੀ ਨਾਲ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੀੜ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੇ ਨਿਤਨੇਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੇ ਚੁਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਲਾ (ਪੋਚਾ) ਮਾਰਿਆ। ਅੱਗ ਬਾਲੀ ਸੋਹਣੇ ਮਿੱਸੇ ਪਰਾਉਂਠੇ ਤਿਆਰ ਕਤੇ। ਦੁੱਧ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਹੀ ਰਿੜਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਚਾਟੀ ਧੋਤੀ। ਲੱਸੀ ਪਾਈ ਤੇ ਕਟੋਰਾ ਮੱਖਣ ਦਾ ਭਰ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਮਿਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਪੋਣੇ (ਕਪੜੇ) ਵਿਚ ਬੰਨੇ, ਚਾਟੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਉਤੇ ਮੱਖਣ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਰਖਿਆ, ਉਤੇ ਢੱਕਣ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਰਖੇ ਤੇ ਨਾਲ ਪੰਜ ਸਤ ਗੰਢੇ ਫੜ ਲਏ। ਅਜੇ ਸੂਰਜ ਨੇ ਕੰਨੀ ਹੀ ਕੱਢੀ ਸੀ ਜੋ ਸਿਰ ਉਤੇ ਚਾਟੀ ਚੁੱਕੀ, ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ, ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦਾਸੀ ਸੰਤੀ ਨਾਲ ਸਤਿ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੀ ਤੁਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੂਲੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਰਾਹ ਤੇ ਕੰਕਰ ਚੁੱਭ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਨਾ ਹੀ ਉਬੜ-ਖਾਬੜ ਕੱਚਾ ਰਾਹ ਤੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸੁਰਤ ਪਾਠ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਬੀੜ ਦੇ ਪੰਧ ਉਪਰ ਤੁਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਸੀ ਜੋ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਨੌਂ ਮੀਲ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ। ਵਿਆਹੇ ਆਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ। ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੀ ਨੌਂਹ ਸੀ। ਜਦ ਕਦੀ ਵੀ ਬਾਹਰ ਗਏ ਰੱਥ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ। ਪੰਜ ਸਤ ਦਾਸੀਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਜ ਨਿਰਾ ਤੁਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਤੁਰਨਾ ਸੀ। ਸਿਰ ਉਤੇ ਵੀ ਬੋਝ ਸੀ ਪਰ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਤੁਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਬਾਬੇ ਬੁੱਢੇ ਜੇਹੇ ਦਰਵੇਸ਼ ਵਲ!

ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਬੀੜ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆ ਕੇ ਚੱਕ੍ਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਦੋ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਦਿਸੀਆਂ। ਇਕ ਦੇ ਸਿਰ ਉਤੇ ਚਾਟੀ ਜੀ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਮੱਖਣ ਤੇ ਲੱਸੀ ਦੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰੇ ਸਨ। ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈਆਂ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੇ ਚਾਟੀ ਥੱਲੇ ਰਖ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪੂਰਬਕ ਦਰੱਖਤ ਦੇ ਛਾਵੇਂ ਬਹਿ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਰੋਸਿਆ, ਉਤੇ ਮੱਖਣ ਰਖਿਆ ਤੇ ਥਾਲੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਅਗੇ ਰਖ ਦਿਤੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਲੱਸੀ ਦਾ ਛੰਨਾ (ਕਟੋਰਾ) ਅਗੇ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਗੰਢਿਆਂ ਉਤੇ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਛਿਲਣ ਹੀ ਲਗੀ ਸੀ ਕਿ ਗੰਢੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਫੜ ਲਏ। ਗੰਢੇ ਨੂੰ ਛਿਲਣ ਉਪਰੰਤ ਗੰਢੇ ਨੂੰ ਮੁੱਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਫਿੰਹਦਿਆਂ ਕਿਹਾ: "ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਗੰਢਿਆਂ ਵਾਂਗ ਫ਼ੇਹੇਗਾ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਛੱਕ ਰਹੇ ਸਨ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਵੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗੇ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਲੱਸੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਆਦ ਏ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਵਰਦਾਨ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਹਥੀਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦੇ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛੱਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਵਲ ਵੇਖ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਬੁਲ੍ਹ ਤਾਂ ਸੁਕੇ ਪਏ ਹਨ। 'ਲਿਆ ਬਈ ਸਿੱਖਾ ਲਾਖੀ ਗਾਂ 'ਚੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾ, ਫਿਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ - ਅਜ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੇਚਲ ਕੀਤੀ। ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀਂ ਅਜ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛੱਕ ਕੇ ਬਹੁਤ ਅਨੰਦ ਆਇਆ। 'ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੁਧ ਪੀਓ ਏਥੇ ਬੀੜ ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਹੀ ਹੈ ਹੋਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਖੁਆਈਏ'। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੁੱਧ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ—ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਕ ਕਟੋਰਾ ਦੁੱਧ ਦਾ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੇ ਪੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਸੰਤੀ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਪੀਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਦੁੱਧ ਪੀਂਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਠੰਡਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਸਹਿਵਨ ਹੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਆ ਗਿਆ—ਮੇਰੀ ਕੁੱਖ ਜ਼ਰੂਰ ਹਰੀ ਹੋਏਗੀ। ਹੁਣ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਜੋ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾਲ ਦਿਤੀ। ਕੋਲ ਖਾਲੀ ਪਏ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਬਰਤਨ ਦਾਸੀ ਨੇ ਚੁੱਕ ਲਏ। ਹੁਣ ਫਿਰ ਉਹੀ ਨੌਂ ਮੀਲ ਪੈਂਡਾ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ ਸੁਕਰਾਨੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸਨ। ਉਹ ਫਿਰ ਪਾਠ-ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਜੁੜ ਗਏ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਪੰਛੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਦਿਸੇ। ਹਰੇ ਭਰੇ ਖੇਤ ਜਿਵੇਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਪੈਰ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈ ਰਿਹਾ। ਅਜ ਮਾਲਕਣ ਤੇ ਦਾਸੀ ਦੋਵੇਂ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਕੋਈ ਡੇਢ ਦੋ ਘੰਟੇ ਵਿਚ ਉਹ ਬੀੜ ਤੋਂ ਘਰ ਪੁੱਜ ਗਈਆਂ। ਅਗੇ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਤੋਂ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਲਿਆ। ਨੂੰਹ ਨੇ ਸੱਸ ਨੂੰ ਚਰਨ ਬੰਦਨਾ (ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ) ਕੀਤੀ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਦਿਲ ਖੋਹਲ ਕੇ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿਤੀਆਂ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪਤੀ ਜੀ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਆਏ। ਪਤਨੀ ਦਾ ਟਹਕਿਆ ਚੇਹਰਾ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਬੁੱਝ ਗਏ। ਅਜ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਕਿਸੇ ਇਲਾਹੀ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਝੂਮ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਮਾਂ ਬਣੇਗੀ। ਉਹਦੇ ਵੇਹੜੇ ਵੀ ਬਾਲ ਖੇਡੇਗਾ। ਉਹ ਵੀ ਲੋਰੀਆਂ ਗਾਏਗੀ। ਉਹ ਵੀ ਤੋਤਲੇ ਬੋਲ ਸੁਣੇਗੀ। ਉਹ ਵੀ ਠੁਮਕ-ਠੁਮਕ ਤੁਰਦੇ ਬਾਲ ਨੂੰ ਵੇਖੇਗੀ। ਬੜਾ ਸੋਹਣਾ ਬਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਅੱਖ ਮਚੋਲੀ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੁਣਾ ਫਿਰ ਗੰਗਾ! ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਹੈ? ਪਤੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਚੌਂਕੀ। ਫਿਰ ਸੰਭਲ ਕੇ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਕਹਿ ਸੁਣਾਇਆ। ਅਜ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਕਿਸੇ ਇਲਾਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਝੂੰਮ ਉਠੇ।

[੪]

ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਏ ਮਉਲਣਾ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਗਰਭ ਠਹਿਰ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਉਨੀ ਸਾਲ ਬਾਅਦ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਦੀ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦੇਂਦਾ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਵਧਾਈਆਂ ਲੈਂਦੀ ਨਾ ਥਕਦੀ। ਸਿਆਣੀ ਸੱਸ ਨੇ ਨੂੰਹ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਗੱਲ ਪਾ ਦਿਤੀ। ਬੰਦਗੀ ਕਰੋ, ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਸੇਵਾ ਕਰੋ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਪਾਠ-ਭੋਜਨ ਜਾਂ ਖ਼ੈਰ-ਖਰਾਇਤ ਵੰਡਣੀ ਚੰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਏ। ਰਬ ਨੇ ਰਹਿਮ ਕੀਤਾ ਏ। ਉਚਾ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ ਗ਼ਰੀਬੀ ਭਾਵ ਮੰਨ ਵਿਚ ਰਖਣਾ ਏ। ਇਹੀ ਤੇਰੇ ਹਿੱਤ ਵਿਚ ਹੈ। ਆਗਿਆਕਾਰ ਨੂੰਹ ਨੇ ਸੱਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਉਪਰ ਤਨੋ-ਮਨੋ ਅਮ੍ਰਲ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਜ ਕਲ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੀ ਹਰ ਨਿੱਕੀ-ਮੋਟੀ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵਲ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਦੇਂਦੇ। ਸੌਣ-ਬਹਿਣ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਰਖਦੇ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੇ ਵੀ ਦਾਦੀ ਬਣਨਾ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪੋਤਰੇ ਦਾ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਮੂੰਹ ਚਿਤਵਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੇ। ਗੰਗਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਚੰਗੀ ਲਗਦੀ। ਗੰਗਾ ਤੁਰਦੀ ਕਿਵੇਂ ਹੈ? ਕਿਹੜਾ ਪੈਰ ਪਹਿਲੇ ਚੁੱਕਦੀ ਏ? ਉਹਦੇ ਚੇਹਰੇ ਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਕੀ ਹਨ—ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਿਆਣੀ ਮਾਂ ਭਾਨੀ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵੇਖਦੀ ਤੇ ਵਿਚਾਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਗੁਰੂ-ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਅਜਕਲ ਰੌਣਕਾਂ ਸਨ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕਰਮੋ ਜੋ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਸੀ, ਉਸ ਪਾਸ ਜਾ ਪੁੱਜੀ। ਕਰਮੋਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਜਲਣ ਲਗ ਪਈ। ਹੁਣ ਤਕ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਸ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਮਾਲ-ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਵਾਰਸ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੇਹਰਵਾਨ ਹੀ ਬਣੇਗਾ। ਪਰ ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਆਸਾਂ ਉਤੇ ਪਾਣੀ ਫੇਰ ਦਿਤਾ। ਈਰਖਾ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਖੌਲਣ ਲਗ ਪਈ। ਸਾੜੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਭੱਖਦੀ ਹੋਈ ਕਰਮੋ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸਦਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਲੱਭਿਆ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਉੱਤੇ ਪਾਣੀ ਪੈ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਲੋਕ ਕਾਲੇ ਇਲਮ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦੇ ਸੀ। ਜਾਦੂ ਟੂਣੇ ਆਮ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਬ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਕਰਮਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ਜੋ ਕਰਮੋ ਨੇ ਇਕ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਗਹਿਣੇ ਕਪੜੇ ਤੇ ਰੁਪਏ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਿਆ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਖਬੇ ਹਥੋਂ ਸੋਨੇ ਦਾ ਕੜਾ ਲਾਹ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਜੁ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਫਸਕੇ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਢਿਲ ਨਾ ਕਰੇ।

ਹੁਣ ਇਹ ਦਾਸੀ ਕਿਸੇ ਮੌਲਵੀ ਪਾਸ ਗਈ। ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਨਕਸ਼ ਬਣਵਾ ਕੇ ਲੈ ਆਈ। ਕਰਮੋ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਈ ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੀ ਛੱਤ ਉਪਰ ਦਬਣਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਕੌਣ ਜਾਵੇ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਵੇ ? ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਸਮਸਿਆ ਸੀ ਨਾਲੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਬਤੀਆਂ ਜਗਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੀਆਂ ਦਾਸੀਆਂ ਬੜੀ ਚੌਕਸੀ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਰੀ-ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਸਿਰ ਪਹਿਰਾ ਦੇਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਬੁਰੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਕਾ ਲੱਭ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਕਰਮੋ ਦੀ ਦਾਸੀ ਕੰਧ ਟਪ ਕੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਛਤ ਉਪਰ ਪਹੁੰਚੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪੋਲੀ-ਪੋਲੀ ਉਹਨੇ ਥਾਂ ਪੱਟੀ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਨਕਸ਼ ਉਥੇ ਦਬ ਦਿਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਸਕੇ ਭਰ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਲਾਗੋ-ਲਾਗ ਸਨ। ਦਰਮਿਆਨ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਰ ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਪਾਪ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਘਬਰਾਈ ਹੋਈ ਦਾਸੀ ਨਕਸ਼ ਦੱਬ ਕੇ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਕੰਧ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਲਗੀ ਹੱਥੋ ਕੰਧ ਛੁੜਕ ਗਈ ਤੇ ਪਟਾਕ ਕਰਦੀ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਵੇਹੜੇ ਵਿਚ ਆਣ ਡਿਗੀ ਉਸਦੀ ਸੱਜੀ ਲੱਤ ਟੁੱਟ ਗਈ। ਤੇ ਲਗੀ ਪੀੜ ਨਾਲ ਦੁਹਾਈ ਪਾਉਣ। ਉਹਦੇ ਡਿਗਣ ਤੇ ਚੀਕਣ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਘਰ ਦੇ ਜਾਗ ਪਏ। ਦਾਸੀ ਸੰਤੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਜਾਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਡਿਗ ਪਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਰਮੋ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਾਰਾ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੋਇਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿਤਾ। ਹੁਣ ਰੂੜੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੁੱਖ ਦੀ ਮਾਰੀ ਆਪੇ ਹੀ ਟੁੱਟੀ ਲੱਤ ਘਸੀਟਦੀ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਦੇ ਮਹਿਲੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੀ ਗਈ ਭਾਵੇਂ ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਪਾਪ ਦਾ ਫਲ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਬਹੁਤੀਆਂ ਹੀ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਨਿੱਤਨੇਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਸੀ ਗਈ, ਉਹ ਸੁਣ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਜੋ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਰਖਿਆ ਜਾਏ ਅਜੇ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨੇ ਆ ਕੇ ਖ਼ਬਰ ਦਿਤੀ ਵਡਾਲੀ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਭਾਗਾ ਆਪ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ ਹੈ।

ਭਾਗਾ ਚੌਧਰੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—"ਨਗਰ ਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਆਪ ਵਡਾਲੀ ਚਰਨ ਪਾਓ ਨਾਲੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੀ ਚਲਣ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਥੇ ਰਹੋ" ਸਤਿਗੁਰੂ ਭਾਗੋ ਚੌਧਰੀ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ। ਅੱਛਾ ਭਾਈ ਭਾਗਾ ਜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਇਹੋ ਮਰਜੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਕੁਝ ਦਿਨ ਵਡਾਲੀ ਆ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਈ ਭਾਗਾ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਡਾਲੀ ਵਲ ਨਸ ਤੁਰਿਆ। ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਖਬਰ ਹੋ ਗਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਵਡਾਲੀ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਗੋ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਖਾਲੀ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ। ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਸਫਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਉਮੱਡ ਪਿਆ ਕੋਈ ਝਾੜੂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਪੋਚਾ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕੋਈ ਕੰਧਾ ਨੂੰ ਲਿੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਚਾਉ ਚਾਈਂ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਸਫਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਨਾਲੇ 'ਸਤਿਕਰਤਾਰ' ਦੀ ਧੁਨੀ ਉਚਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਹਵੇਲੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈ।

ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਨੇ ਦਾਸੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਬੰਨਵਾ ਲਿਆ। ਗੱਡੇ ਆ ਗਏ। ਸਮਾਨ ਉਹਨਾਂ ਉਪਰ ਲੱਦਿਆ ਗਿਆ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਵਾਸਤੇ ਪਾਲਕੀ ਆ ਗਈ। ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰਥ ਵਿਚ ਨਾ ਬਿਠਾਇਆ। ਵਡਾਲੀ ਜਾਣ ਦਾ ਰਾਹ ਉਚਾ ਨੀਵਾਂ ਸੀ ਤੇ ਝਟਕੇ ਲਗਣ ਦਾ ਡਰ ਸੀ। ਰਥ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਜੀ ਤੇ ਦੋ ਦਾਸੀਆਂ ਬਿਠਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਪਰਵਾਰ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਵਡਾਲੀ ਵਲ ਤੁਰ ਪਏ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪ ਪਿੱਛੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਇਕ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਚੱਕ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਦੂਜਾ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਰੋਵਰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਗਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦਾ ਬੜਾ ਨਿੱਘਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ। ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪੂਰੇ ਕਰਵਾ ਦਿਤੇ। ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਇਸ ਹਰੇ ਭਰੇ ਥਾਂ ਉਪਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੀ ਦੇਖ ਰੇਖ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਭਜਨ ਬੰਦਗੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਵਿਚ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਘਰ ਦੀ ਸੁਖ ਸਾਂਦ ਲੈ ਜਾਂਦੇ। ਇਸੇ ਬਹਾਨੇ ਨਗਰਵਾਸੀ ਵੀ ਹੁੰਮ ਹੁਮਾ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ। ਵਡਾਲੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਤਿੰਨ ਕੁ ਕੋਹ ਅਥਵਾ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ ਉਪਰ ਹੈ। ਵਡਾਲੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਜ਼ਿਹੜੀ ਜਰਨੈਲੀ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਸੜਕ ਲਾਹੌਰ ਵਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਉਤੇ ਪੁਤਲੀ ਘਰ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਹਨ ਉਸੇ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੀ ਅਬਾਦ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਛੇਹਰਟਾ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਕੀ ਵਡਾਲੀ ਅਤੇ ਛੇਹਰਟਾ ਅਜਕਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਅਖੀਰ ਉਹ ਭਾਗੀਂ ਭਰਿਆ ਦਿਨ ਵੀ ਆਂ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਸੋਹਣੇ ਸੁਨੱਖੇ ਪੁਤਰ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣੀ। ਅਜ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਦਾ ਵਰ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ੧੪ ਜੂਨ ਸੰਨ ੧੫੯੫ ਈ. ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਦਾਦੀ ਅੰਮਾਂ ਬਣ ਗਏ। ਅਜ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਸਪੁਤਰ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੁਲਾ ਕੇ ਨਵਜਾਤ ਬਾਲਕ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਾਏ ਤਾਂ ਮਾਂ-ਪੁਤ ਕਿਸੇ ਟਿਲਾਹੀ ਰਸ ਵਿਚ ਝੂੰਮ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਆਪ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਨਿੱਕੇ ਪੋਤੇ ਨੂੰ ਚੁਕ ਵਾਰੀ ਬਲਹਾਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਦੀ ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਚੁੰਮਦੇ ਕਦੀ ਉਹਦੇ ਪੈਰ ਟੋਂਹਦੇ ਤੇ ਕਦੀ ਉਹਦਾ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮਦੇ।

ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਨੇ ਦਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵੰਡਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸਾਰਾ ਨਗਰ ਵਧਾਈ ਦੇਣ ਆਇਆ। ਅਜ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਉਤੇ ਰੌਣਕ ਖੇਡ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਮੁਦ੍ਰਾ ਵਿਚ ਪਤੀ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ। ਚੇਹਰੇ ਉਤੇ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਿਸੇ ਦੇਵੀ ਮੰਡਲ ਦੀ ਵਸਤੂ ਜਾਪ ਰਹੇ ਸੀ, ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ!

ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਵਰਗਾ ਪਤੀ ਦਿਤਾ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਵਰਗਾ ਪੁਤਰ ਤੇ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਵਰਗੀ ਸੱਸ। ਰਾਜ-ਭਾਗ, ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ! ਉਹ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਸੋਚਦੇ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਪਾਸਿਉਂ ਰਤਾ ਕੁ ਕਾਣ ਰਖ ਹੀ ਲਈ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਜੇਠ ਜਿਠਾਣੀ ਨੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਗਲੋਂ ਤੰਗ ਕਰੀ ਹੀ ਰਖਿਆ। ਹੁਣ ਕਰਮੋ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਲਾਲ ਦੇ ਖਹਿੜੇ ਪੈ ਗਈ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਈਰਖਾ ਦੀ ਅੱਗ ਮਠੀ ਕਰੇ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦਾਸੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਕੀ ਵਡਾਲੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਦਾਈ ਨੂੰ ਸਦਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਮਾਇਆ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਉਤੇ ਜ਼ਹਿਰ ਲਾ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਏ ਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਬਾਲਕ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਥਣ ਚੁੰਘਾ ਦੇਵੇ। ਸੋਭੀ ਦਾਈ ਮੰਨ ਗਈ। ਤੇ ਵਡਾਲੀ ਪੁਜ ਕੇ ਕਰਮੋ ਦੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਹਿਰ ਥਣਾਂ ਨੂੰ ਲਾ ਲਈ। ਅੱਧੀ ਡਰੀ ਅੱਧੀ ਖਸ਼ ਉਹ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਤੇ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਫਿਰ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ ਬਾਲਕ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਆਈ ਤੇ ਆ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਥਣ ਪਾ ਦਿਤੇ। ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਨੇ ਸੋਭੀ ਨੂੰ ਐਸੀ ਦੰਦੀ ਵਢੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ। ਏਨੇ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਆ ਗਏ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਚੁਕ ਲਿਆ ਪਰ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri
ਸੋਭੀ ਤਾਂ ਫਰਸ਼ ਉਤੇ ਪਈ ਤੜਪ ਰਹੀ ਸੀ । ਛਾਤੀ ਉਤੇ ਲਗੀ ਜ਼ਹਿਰ ਨੇ ਉਲਟ ਉਸ ਉਪਰ ਹੀ ਅਸਰ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਉਹ ਲੋਟਣੀਆਂ ਲੈਣ ਲਗੀ । ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੁਕ ਗਈ ।

ਹੁਣ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਘਰ ਗਏ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦਾਈਆਂ ਮਾਈਆਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਦਾ ਖਿਡਾਵਾ ਇਕ ਜਵਾਨ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਲਾ ਲਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ ਦੁਨੀ ਚੰਦ । ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਬੜਾ ਵਫਾਦਾਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੀ । ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਬੜੀ ਕੋਸ਼ਸ਼ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦਾ ਲੋਭ ਆਦਿ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਹੀਂ ਵਿਚ ਬਾਲ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਪੁਆ ਦੇ । ਉਸ ਜ਼ਹਿਰ ਤਾਂ ਕੀ ਖੁਆਉਣੀ ਸੀ ਉਲਟਾ ਇਕ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਚੋਰੀ ਪਕੜੀ ਗਈ । ਦੂਜਾ, ਉਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸੂਲ ਨਾਲ ਮਰ ਗਿਆ । ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ।

"ਦੁਸ਼ਟ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਮੂਆ ਹੋਇ ਕੇ ਸੂਲ ॥"

ਦੀ ਪੰਕਤੀ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਭੈਰਉ ਰਾਗ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ । ਗੱਲ ਕੀ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਤੇ ਕਰਮੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ।

[੫]

ਕੋਈ ਦੋ ਕੁ ਸਾਲ ਵਡਾਲੀ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਸਮੇਤ ਆਪਣੀ ਜੱਸ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਤੇ ਸਪੁਤਰ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਗੁਰੂ ਕੇ ਚੱਕ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਆ ਗਏ ਕਰਮੋ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਆਪਣੀਆਂ ਕੋਝੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਕੇ ਇਤਨੇ ਬਦਨਾਮ ਹੋਏ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦਾ ਚੱਕ ਛਡ ਕੇ ਹੇਹਰ ਪਿੰਡ ਚਲੇ ਗਏ । ਇਹ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦਾ ਸੌਹਰਾ ਪਿੰਡ ਸੀ ।

ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਪਤੀ ਇਮਾਰਤ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਲਗਨ ਨਾਲ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਸੀ । ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਰੋਵਰ ਬਣ ਕੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ । ਰਾਮਸਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬੈਠ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਸੀ । ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹਰਿਮੰਦਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਇਕ ਪਾਸੇ, ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੋਭਾ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਦੀ ਈਰਖਾ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਰਹੀ ਸੀ । ਉਹ ਕਈ ਪੁੱਠੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਸਰਕਾਰੇ-ਦਰਬਾਰੇ ਕਰ ਚੁਕਾ ਸੀ ।,ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਰਕਾਰੀ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਰਖਦਾ । ਅਖੀਰ ਉਹ ਵੇਲਾ ਵੀ ਆ ਗਿਆ । ਜਦੋਂ ਸਰਕਾਰੀ ਬੰਦੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਹਿਣ ਉਤੇ ਛਾਣਬੀਣ ਕਰਨ ਆਏ । ਭਾਵੇਂ ਸਰਕਾਰੀ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਇਹੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਜਾ ਕੇ ਛਾਣਬੀਣ ਕਰੋ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨੀਅਤ ਮੰਦੀ ਸੀ । ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸੁਲਹੀ ਖਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੇ ਸੌਹਰੇ ਪਿੰਡ ਹੇਹਰੀ ਗਿਆ । ਉਥੇ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਸਮੇਤ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਗਿਆ । ਉਸ ਦਾ ਘੋੜਾ ਡਰ ਗਿਆ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਤੇ ਇਟਾਂ ਦੇ ਆਵੇ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੁਲਹੀ ਖਾਂ ਤੇ ਘੋੜਾ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸੜ ਕੇ ਮਰ ਗਏ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ :—

ਸੁਲਹੀ ਤੇ ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਖੁ ॥
ਸੁਲਹੀ ਕਾ ਹਾਥੁ ਕਹੀ ਨ ਪਹੁੰਚੇ ਸੁਲਹੀ ਹੋਇ ਮੂਆ ਨਾ ਪਾਕੁ ॥

ਗੱਲ ਕੀ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਵੈਰ ਰਖਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਕਦੀ ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਦੀ ਜਾਨ ਦਾ ਵੈਰੀ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਕਦੀ ਆਪਣੇ ਹੀ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦਾ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਸੁਖ ਮਿਲੇ ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਪਾਸਾ ਪੀੜਤ ਹੀ ਰਿਹਾ।

[੬]

ਹੁਣ ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਵੱਡੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਬੜੀ ਸਿੱਕ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ "ਮਾਤਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਦੇ ਸਗਨ ਪਾਓ। ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਵੇਖੀਏ" ਨੂੰਹ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਜੀ ਵੀ ਖਿੜ ਗਏ। ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਵੀ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਬੇ ਬੁਢੇ ਜੀ ਹਥੀਂ ਡਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਜੋ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ, ਨਾਲ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੀ ਰੀਝ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ। ੨੧ ਭਾਦਰੋਂ, ਸੰਮਤ ੧੬੬੧ ਬਿ: ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦਾ ਲਾਲ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਦਸਤਾਰ ਬੰਨ੍ਹਾ ਕੇ ਲਾੜੇ ਦਾ ਪੁਸ਼ਾਕਾ ਪਹਿਨ ਕੇ ਘੋੜੀ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਡਲੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਢੁਕਾ। ਨਰੈਣ ਦਾਸ ਦੀ ਸਪੁਤਰੀ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰੌਣਕ ਹੋ ਗਈ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਜੇਹੀ ਨੂੰਹ ਆ ਗਈ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਸਗਨ ਮਨਾਉਂਦਿਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਥਕਦੇ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਜੀ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਦਿਲਗੀਰ ਰਹਿੰਦੇ! ਇਕ ਵਾਰ ਅਕਬਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਮਾਂ ਭਾਨੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੜਿਆ। ਮਾਂ ਭਾਨੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਖੀ ਹੋਏ ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆਂ "ਕੀ ਪਤਾ ਤੂੰ ਵੀ ਤੰਗ ਹੋ ਕੇ ਮਰੇਂ" ਗੱਲ ਕੀ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਇਤਨਾ ਸਨੇਹ ਮਿਲਿਆ। ਪਤੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਆਦਰ-ਮਾਣ ਹੁਣ ਪੁਤਰਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਿਥੀਚੰਦ ਵਲੋਂ ਕਲੇਸ਼ ਹੀ ਕਲੇਸ਼ ਮਿਲਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਆਗਿਆਕਾਰ ਪੁਤਰ ਸਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਨਾ ਬਦਲ ਸਕਿਆ। ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਨੂੰ ਜੇ ਕੋਈ ਦੁਖ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਜਾਇਆ ਹੀ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਵਧ ਘਟ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਬਿਰਧ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਪੋਤਰੇ-ਨੂੰਹ ਆ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸੰਮਤ ੧੬੬੨ ਅਸੂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਜੀ ਚੋਲਾ ਛਡ ਗਏ।

ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੂਜਨੀਕ ਸੱਸ ਦੇ ਦਿਹਾਂਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਦਮਾ ਪੁਜਾ। ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਉਹਲਾ ਸੀ। ਘਰੋਗੀ ਕਲੇਸ਼ ਵਿਚ ਉਹ ਸਦਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਰਹੇ ਸੀ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਦੇ ਬੋਲ ਸਚੇ ਹੋਏ। ਮਾਂਤਾ ਭਾਨੀ ਦੇ ਦਿਹਾਂਤ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਵੀ ਸੂਲ ਨਾਲ ਤੜਪ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ।

ਇਕ ਪਾਸੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਨਿੱਕੀ ਜੇਹੀ ਨੂੰਹ ਦੇ ਆਣ ਨਾਲ ਰੌਣਕਾਂ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਦੇ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਨ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਵੀ ਸੀ। ਇਕ ਏਹੋ ਜੇਹੇ ਦਿਨ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਹੈ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦਾ ਪੁਤਰ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਘੋੜ ਸਵਾਰੀ ਕਰਕੇ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਮਹਿਲਾਂ ਵੱਲ ਨਠੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਬਨੇਰੇ ਦੇ ਕੋਲ ਖਲੋ ਕੇ ਵੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਹਿਵਨ ਹੀ ਸੋਚਿਆ ਕਾਸ਼! ਅਜ ਦਾਦੀ ਅੰਮਾਂ ਹੁੰਦੀ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਦੇ ਚੋਜ ਵੇਖਦੀ ਤਾਂ ਕਿੰਨੀ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੀ ਸੁਰਤ ਮਾਤਾ ਭਾਨੀ ਨੂੰ ਚਿਤਵ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਸਮਾਂ ਯਾਦ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦਾਸੀ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਵਰ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ ਸੀ। ਸੱਸ ਰਾਣੀ ਕਿਸ ਬੇਤਾਬੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹਨੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰ ਵਿਚ ਜੁੜ ਗਈ ਸੀ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਲਾਲ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ। ਯਾਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਚਲਾਉਣ ਤੇ ਘੋੜ ਸਵਾਰੀ ਦੇ ਮਾਹਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਪ੍ਰਭੂ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਦਿਨ ਬਿਤਾ ਰਹੀ ਸੀ।

[੨]

ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨੇਮ ਹੈ, ਤਬਦੀਲੀ। ਨਾ ਸਦਾ ਸੁਖ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦੁਖ ਹੀ। ਦੁਖ ਸੁਖ ਦਾ ਰਲਵਾਂ ਜੇਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਸਹਿਜ-ਸੁਖ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ ਕਿ ਇਕ ਦਾਸੀ ਦੌੜੀ ਆਈ "ਮਾਤਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰੀ ਬੰਦੇ ਲੈਣ ਆਏ ਹਨ" ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਪੁਛਿਆ, ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਥੇ ਹਨ? ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਤੇ ਨਵੇਂ ਬਸਤਰ ਪਾ ਕੇ ਆਉਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਕੋਲ ਖਲੋਤੇ ਇਕ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਬੀੜ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਦਸਿਆ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਚੁਪ ਹੋ ਗਏ। ਆਉਣ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਬੁਰੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਭਾਸ ਹੋਇਆ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਾਂਡਲੇ ਨੂੰ ਸੋਹਣੇ ਸੁੰਦਰ ਪੁਸ਼ਾਕੇ ਵਿਚ ਸਜਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਤੋਰ ਦਿਤਾ ।

ਛੇਤੀ ਹੀ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ । ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਵੀ ਆ ਗਏ । ਬਾਲਕ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਲਗਾਇਆ । ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਸੀਂ ਧਰਮ ਦੀ ਰਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਆਏ ਹਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਪਹਿਰਾਏ ਜਾਣ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਬਿਨਾ ਸ਼ਤਰੂ ਸਿਧੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ । ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਇਕ ਮੀਰੀ (ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ) ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਪੀਰੀ (ਫ਼ਕੀਰੀ) ਦੀ । ਕਿਧਰੇ ਇਹ ਦਿਨ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਅਜ ਉਹ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਉਦਾਸ ਸੀ । ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਪਤੀ ਪੰਜ ਸਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ । ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਬੰਦੇ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੈਣ ਆਏ ਸਨ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸਨ । ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਲਗੀਰ ਕਦੀ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਕਦੀ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ । ਹਰ ਵੇਲੇ ਪਤੀ ਦੀ ਸੋਅ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਰਹਿੰਦੇ । ਅਖ਼ੀਰ ਉਹ ਵੇਲਾ ਵੀ ਆ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਸਾਕਾ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਆਣ ਸੁਣਾਇਆ । ਕਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਗਏ । ਤੱਤੀ ਤਵੀ ਉਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ । ਸਿਰ ਵਿਚ ਤੱਤੀ ਰੇਤਾ ਪਾਈ ਗਈ । ਕਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ਮੀਠਾ ਲਾਗੇ' ਦੀ ਪੰਕਤੀ ਉਚਾਰਦੇ ਰਹੇ । ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਾਕਾ ਇਤਨਾ ਦਿਲ ਕੰਬਾਊ ਸੀ ਜੋ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ । ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਸੋਚਦੀ—ਮੈਂ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਈ । ਪਤੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ । ਏਡਾ ਜ਼ੁਲਮ ਉਹ ਰਹਿ ਰਹਿ ਸੋਚਦੀ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਸਨ ਤੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਅਧੂਰੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਫੌਜੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ । ਸਿੱਖ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਲਗੇ । ਸੈਨਿਕ ਸਿਖਲਾਈ ਵਲ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ ਜਾਣ ਲਗਾ । ਪਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਰੋਹ ਜਗਾ ਦਿਤਾ । ਇਕ ਐਸੇ ਰੋਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਅੰਗੜਾਈ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਤਕ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ । ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਘਰ ਜੋ ਨਿਰੋਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਬਣ ਗਈ ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨਿੱਤਨੇਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿਨ ਭਰ ਸੈਨਿਕ ਸਿਖਲਾਈ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦੇਂਦੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਬੱਚੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਉਹਦਾ ਨਾਮ ਸੀ ਵੀਰੋ । ਕੋਈ ਦੋ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਬਾਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਇਕ ਲੜਕਾ ਜਨਮਿਆ ਜੋ ਬਾਬਾ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri
ਗੁਰਦਿਤਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਦੋਂ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਉਚੇਚੇ ਸੰਬੰਧ ਧੀ ਭੈਣ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਦੇ ਕੇ ਜੋੜ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਾਡਲੇ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਕਾਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਰੀ ਚੰਦ ਨੇ ਦਿਤਾਂ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੀਬੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ ਨਾਨਕੀ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਪੁਤਰ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ ਅੱਠ ਵਿਸਾਖ ੧੬੭੦ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ ਦੀ ਨਾਨਕੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੀਆਂ ਦੋ ਨੂੰਹਾਂ ਤੇ ਇਕ ਪੋਤਰਾ ਪੋਤਰੀ ਖੇਡਦੇ ਸਨ।

ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਲਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਗਿਆ ਵਿਦ੍ਰੋਹ ਸੁੱਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਬਣਵ ਇਆ। ਦੁਪਹਿਰਾਂ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਣ ਲਗੇ। ਭੱਟ ਲੋਕ ਬੀਰਤਾ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਆ ਕੇ ਗਾਉਣ ਲਗੇ। ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਨਾਮ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਵੀ ਗਾਈਆਂ ਜਾਣ ਲਗੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਵਧਣ ਲਗਾ। ਨਿੰਦਕ ਦਬ ਗਏ। ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਛਡਿਆ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਮ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਪੁਤਰ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਮੰਡਿਆਲੀ ਨਿਵਾਸੀ ਦਯਾ ਰਾਮ ਦੀ ਸਪੁਤਰੀ ਮਹਾਂਦੇਵੀ ਜੀ ਨਾਲ ੧੧ ਸਾਉਣ ਸੰਮਤ ੧੬੭੨ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ। ਹੁਣ ਮਹਾਦੇਵੀ ਜੀ ਤੀਸਰੀ ਨੂੰਹ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਦੀ ਰੌਣਕ ਬਣ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਨੂੰਹਾਂ ਸਨ ਤੇ ਪੋਤਰੇ ਪੋਤਰੀਆਂ ਸਨ। ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਖੁਸ਼ ਸਨ।

ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਭੈੜੀ ਖਬਰ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੇ ਸੁਣੀ। ਇਹ ਸੰਮਤ ੧੬੭੩ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦਾ ਸਾਲ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਰਦਾਰ ਗੁੰਚਹ ਬੇਗ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਲੇਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦਾ ਮਨ ਭੈਅ-ਭੀਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਯਾਦ ਆਇਆ। ਉਦੋਂ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਬੰਦੇ ਲੈਣ ਆਏ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣ ਲਈ ਮਨਾ ਲਵੇਗੀ। ਇਤਨੀ ਦੇਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਆ ਗਏ।

ਪੁਤਰ—ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਬੰਦੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੇਣ ਆਏ ਹਨ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਹਾਂ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੀ।

ਤੁਸੀਂ ਜਾਓਗੇ—ਮਾਤਾ ਨੇ ਕਲਵਲ ਹੋ ਕੇ ਪੁਛਿਆ ?

ਜ਼ਰੂਰ—ਪੁਤਰ ਦਾ ਉਮਾਹ ਭਰਪੂਰ ਉੱਤਰ ਸੀ।

ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਏ ਅਗੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਸੀ ?

ਮਾਂ ਨੇ ਕਰੁਣਾਮਈ ਸੁਰ ਵਿਚ ਪੁਛਿਆ ?

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਹਾਂ, ਪਤਾ ਹੈ ਪਰ ਹੁਣ ਏਹੋ ਜੇਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਦਰ ਮਾਣ ਨਾਲ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ ਪੁਤਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਉਤਸ਼ਾਹ ਭਰਪੂਰ ਜੁਆਬ ਦਿਤਾ ।

ਇਥੋਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ ? ਮਾਂ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਪੁਛਿਆ, ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਭਾਈ ਕਲਿਆਣ ਜੀ, ਭਾਈ ਬਹਿਲੋ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਭਗਤੂ ਜੀ ਕਰਨਗੇ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ।

ਪੁਤਰ ਮੇਰਾ ਮਨ ਬੜਾ ਡਰਦਾ ਏ, ਤੂੰ ਨਾ ਹੀ ਜਾਹ ਮਾਂ ਨੇ ਤਰਲੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ।

ਮਾਤਾ ਜੀ ਹੁਣ ਡਰਨ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ । ਤੁਸੀਂ ਫ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ । ਮਹਾਰਾਜ ਭਲੀ ਕਰਨਗੇ । ਪੁਤਰ ਨੇ ਲਾਡ ਨਾਲ ਮਾਂ ਦਾ ਮੋਢਾ ਥਪ-ਥਪਾਇਆ । ਮਾਂ ਨੇ ਦ੍ਰਵਿਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲਾਡਲੇ ਦਾ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮ ਲਿਆ ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸੌ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਜਵਾਨ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ । ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਕਦੀ ਘਬਰਾ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਕਦੀ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ । ਪਰ ਸੁਰਤ ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਸਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰਖਦੇ । ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਲ, ਨੂੰਹਾਂ, ਪੋਤਰੇ, ਪੋਤਰੀਆਂ ਚੰਗੇ ਨਾ ਲਗਦੇ । ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਪਰ ਮਾਂ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਉਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾ ਜਲਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਅਖੀਰ ਉਹੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਲਾਡਲੇ ਨੂੰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਖਬਰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਮਾਂ ਗੰਗਾ ਅਤੀ ਵਿਆਕੁਲ ਹੋਈ । ਚਾਲ੍ਹੀ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਏ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਖਬਰ ਨਹੀਂ । ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੋ ਵੇਲੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂਦੇ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਦੇ, ਜੋਦੜੀਆਂ ਕਰਦੇ । ਮਹਾਰਾਜ ਮੇਹਰ ਕਰੋ, ਸੰਕਟ ਨਵਿਰਤ ਕਰੋ । ਇਹ ਦਿਨ ਸੱਚਮੁਚ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਸਨ—ਮਾਂ-ਮਮਤਾ ਨੂੰ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦਾ ।

ਅਖੀਰ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਜੋਦੜੀਆਂ ਰੱਬ ਦੇ ਦਰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਗਈਆਂ । ਮਾਂ ਨੂੰ ਖਬਰ ਮਿਲੀ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਲਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਪਏ ਸਨ । ਮਾਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਮਨਾਈਆਂ, ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਕੀਤੇ । ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦੀਪਮਾਲਾ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਸਬੱਬੀ ਇਹ ਦਿਨ ਦੀਵਾਲੀ ਵਾਲਾ ਸੀ । ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਪ੍ਰਭੂ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਵਿਚ ਬਾਰਬਾਰ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ । ਪਰ ਕਦੀ ਕਦੀ ਉਹ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢੇ ਦੇ, ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੀ 'ਗੁਰੂ ਕਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਭਾਜੜ ਪੈ ਗਈ' । ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਸੋਚਦੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕੀ ਰੰਗ ਵਿਖਾਉਣਗੇ । ਅਥਾਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਚੋਭ ਪੈਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ।

ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੀ ਦੀਰਘ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਉਪਰ ਪੁਜ ਚੁਕੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਲਾਡਲਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਉਲਝੇਗਾ । ਸੋ ਸਿਆਣੀ ਮਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਪੋਤਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਕੇ ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਮੁਕਾ ਲੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਸਿਆਣੀ ਮਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਵਲ ਦੁਆਇਆ । ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਹੁਣ ਵੱਡੀ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਵਰ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਤਿ ਬਚਨ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਕਹਿ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੀਬੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ ਪਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇਕ ਤੌਖਲਾ ਉਠਦਾ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਠੀਕ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਏ। ਉਹੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਦਾ ਤੌਖਲਾ ਸੱਚਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਕ ਉਡਦਾ ਹੋਇਆ ਬਾਜ਼ ਉਸ ਦੇ ਪੁਤਰ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਬਾਜ਼ ਵਾਪਿਸ ਮੰਗਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁਤਰ ਨੇ ਛਡਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਖ਼ੀਰ, ਬਾਬਾ ਬੁਢਾ ਦੇ ਬੋਲ ਸੱਚੇ ਹੋ ਗਏ "ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੂੰ ਭਾਜੜ ਪੈ ਗਈ"। ਲਾਹੌਰੋਂ ਖ਼ਬਰ ਆ ਗਈ—ਬਾਜ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਰਸੂਲ ਖਾਂ ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਪਿਆਦਾ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ੧੩ ਜੂਨ ਸੰਮਤ ੧੬੯੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੀ ਹੈ। ਉਧਰ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੋਤਰੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ੨੬ ਜੇਠ ਨੂੰ ਕਰਨ ਦਾ ਮਿਥਿਆ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਿਆ। ਆਪ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਝਬਾਲ ਪਹੁੰਚ ਜਾਓ, ਉਥੇ ਹੀ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ।

ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਨੇ ਨੂੰਹਾਂ ਨੂੰ ਡੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਬਿਠਾਇਆ। ਪੋਤਰੇ ਪੋਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰਥਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦਾ ਸਮਾਨ ਗੱਡਿਆਂ ਉਤੇ ਲੱਦਿਆ ਤੇ ਝਬਾਲ ਜਾ ਪੁਜੇ। ਇਧਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਢਾਈ ਮੀਲ ਦੂਰ ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਜਕਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਾ ਪੁੱਜੇ। ਮੁਗਲਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਦੋ ਭਰਵੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਮੁਗਲ ਹਾਰ ਗਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜਿੱਤ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੋਰ ਵਧਿਆ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਹੋਰ ਵਧ ਗਿਆ। ਜੰਗ ਜਿਤਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਝਬਾਲ ਪੁੱਜੇ। ਬੀਬੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਵਿਚ ਇਕ ਦਿਨ ਬਾਕੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਕਲੇਜੇ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਉਪਰ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ, ਬਲਿਹਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਝਬਾਲ ਦੇ ਸੁਦਾਗਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਾਮਗਰੀ ਖ਼ਰੀਦਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਮਿਥੇ ਦਿਨ ਜੰਞ ਆ ਗਈ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੇ ਪੋਤਰੀ ਦੀ ਡੋਲੀ ਚਾਈਂ-ਚਾਈਂ ਤੋਰੀ।

ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਮੇਲੇ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਜਾ ਪੁੱਜਾ।

[੮]

ਪਿੰਡ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸੌਹਰੇ ਵੀ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਦੇ ਘਰ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਜਨਮੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸਨ 'ਵਧੀ ਵੇਲ ਬਹੁ ਪੀੜੀ ਚਾਲੀ' ਦਾ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਕਾਲੇ ਦੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਬੜੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ। ਬਕਾਲੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਮੇਹਰਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦਾ ਅਨਿੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਹਵੇਲੀ ਬਣਾਈ। ਉਸ ਦਾ ਮਹੂਰਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਸਮੇਤ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਚਰਨ ਪਾਉਣ। ਸਿੱਖ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਸਮੇਤ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਬਕਾਲੇ ਪਿੰਡ ਜਾ ਪੁੱਜੇ। ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆ ਗਿਆ। ਚੌਧਰੀ ਮੇਹਰਾ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਬੜੀ ਰੌਣਕ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਬਚਨ-ਬਿਲਾਸ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਤ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਕੁਝ ਢਿਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ ਮਾਂ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਗਈ। ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ 'ਪੁੱਤਰ ਮੇਹਰੇ ਚੌਧਰੀ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਭਾਣਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਵਰਤਣ ਲਗਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਟਿਕਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸਾਰੇ ਸੁਖ ਭੋਗੇ ਹਨ। ਪੋਤਰੇ ਪੋਤਰੀਆਂ ਤਕ ਹੱਥੀਂ ਵਿਆਹੇ ਹਨ। ਤੇਰੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵੇਖੀ, ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਵੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵੀ। ਹੁਣ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਮਾਨ ਮਰਯਾਦਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਚਾਰ ਚੰਨ ਲਾਵੀਂ—ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਜਲਾਲਵੰਤ ਚੇਹਰਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ।

ਚੌਧਰੀ ਮੇਹਰਾ ਬਹੁਤ ਪਸ਼ੇਮਾਨੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਧੀਰਜ ਬੰਨ੍ਹਾਈ, "ਚੌਧਰੀ ਜੀ ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਤੇ ਸਥਾਨ ਸਭ ਦਾ ਨਿਸਚਿਤ ਹੈ। ਜੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਚੋਲਾ ਇਥੇ ਤੁਹਾਡੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਛੱਡਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਦੋਸ਼? ਭਾਣਾ ਮੰਨੋ, ਸਤਿ ਕਰਤਾਰ ਜਪੋ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਅੰਤਮ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰੋ।"

ਸੋਹਣਾ ਸੁੰਦਰ ਬਿਬਾਣ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਬਕਾਲੇ ਪਿੰਡ ਪੁੱਜ ਗਿਆ। ਰਾਗੀਆਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸਰੀਰ ਕੋਲ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ। ਬਿਬਾਣ ਹੁਣ ਜਲੂਸ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਤੁਰਿਆ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨੇ ਨੂੰਹਾਂ: ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਮਹਾਂਦੇਵੀ ਜੀ ਨਾਲ ਸਨ। ਪੋਤਰੇ ਪੋਤਰੀਆਂ ਹੋਰ ਅੰਗ ਸਾਕ, ਕੁੜਮਾਚਾਰੀ, ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਬਿਬਾਣ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਬੜੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਫਿਰ ਭਾਈ ਮੇਹਰੇ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ। ਭਾਈ ਮੇਹਰੇ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਬਕਾਲੇ ਵਿਚ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚੌਥੇ ਦੀ ਰਸਮ ਪਿਛੋਂ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕੀਤੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਚੇਤ ਸੁਦੀ ੧੪ ਸੰਮਤ ੧੬੫੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਚੋਲਾ ਛੱਡਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਅਜ ਵੀ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਮੀਲ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਦੂਰ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਪੱਕੀ ਹੈ ਤੇ ਉਪਰ ਸੋਨੇ ਦਾ ਕਲਸ ਲਗਾ ਹੈ।

ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਗੁਰੂ ਪਤਨੀ, ਗੁਰੂ ਮਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦੀ ਪੂਜਨੀਕ ਹਸਤੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ੨੨ ਸਾਲ ਜੀਵਤ ਰਹੀ। ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਲਾਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਵੀ ਤਕਿਆ। ਸੂਰਬੀਰ ਬਣਦੇ ਵੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਵੀ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਅਜੇਹੀ ਹਸਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਮਹਾਨ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਹੋਈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਇਸ਼ਟ ਬਣਿਆ। ਤਾਲ ਸਰੋਵਰ ਬਣੇ ਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਰਯਾਦਾ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਆਈ। ਨਗਰ ਤਜ਼ਾਰਤ ਕੇਂਦਰ ਬਣੇ। ਸਿੱਖ ਚੰਗੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਤੇ ਵਪਾਰੀ ਬਣੇ! ਸਿੱਖ ਸੈਨਾ ਤਿਆਰ ਹੋਈ ਤੇ ਸਿੱਖ ਬੀਰ ਸੈਨਿਕ ਬਣੇ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਆਂਤ੍ਰਿਕ ਤੇ ਬਹਿਰੰਗ ਰੂਪ ਦੀ ਨਿਸਚਿਤ ਰੂਪਰੇਖਾ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਤਿਆਰ ਹੋਈ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਵੇਖਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਜਨਮ	:	ਕਰਤਾਰਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ
ਮਾਤਾ	:	ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ
ਪਿਤਾ	:	ਸ੍ਰੀ ਲਾਲ ਚੰਦ ਜੀ
ਵਿਆਹ	:	੧੫ ਅਸੂ ਸੰਮਤ ੧੬੮੬ ਬਿਕ੍ਰਮੀ
ਪਤੀ	:	ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ
ਸੰਤਾਨ	:	ਇਕ ਸਪੁੱਤਰ—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ	:	੧੩ ਪੋਹ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ

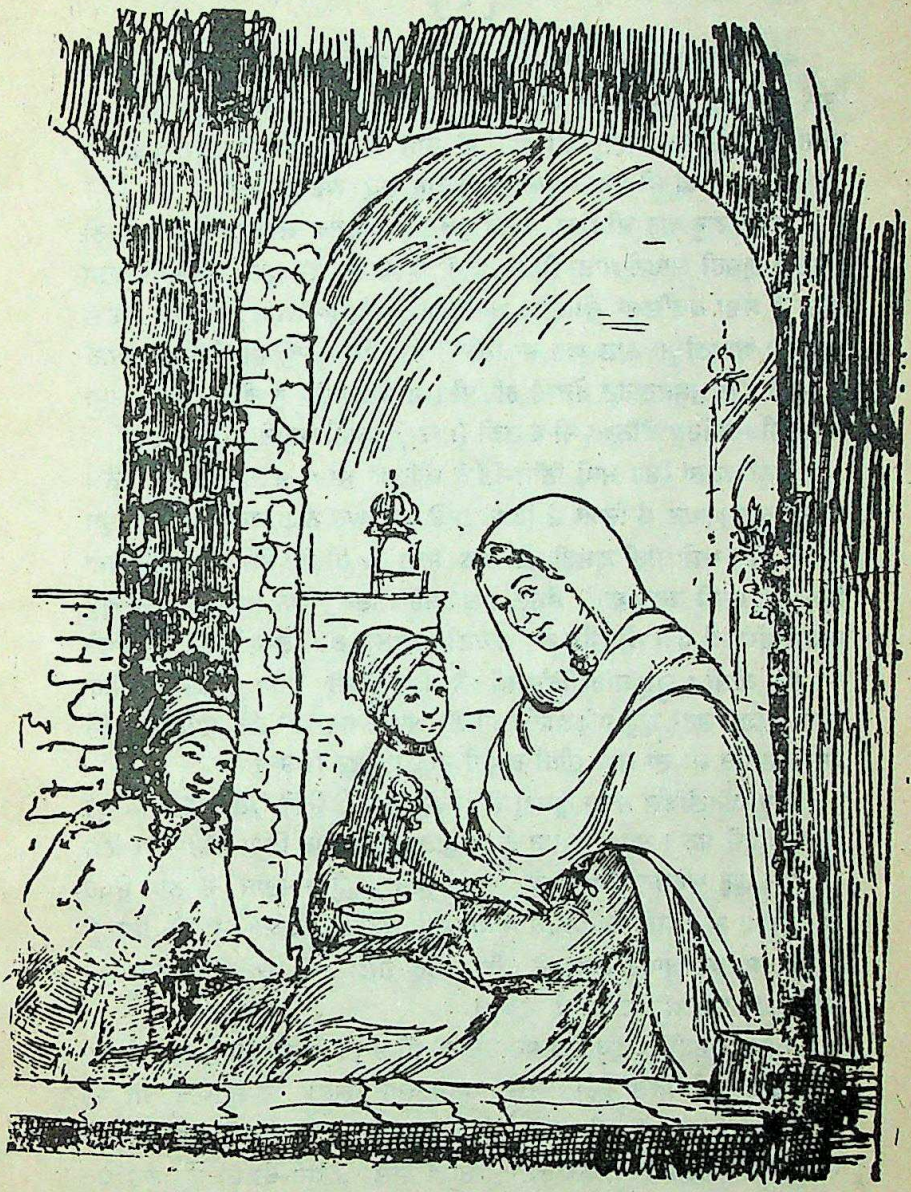

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਾ ਹਾਰਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

[੧]

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਜੋ ਅਜਕਲ ਜਲੰਧਰ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਲਾਲ ਚੰਦ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਸੁਭਿਖੀਆ ਖੱਤਰੀ ਜ਼ਾਤ ਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਸੀ। ਉਹ ਬੜੇ ਨੇਕ ਸੁੱਭਾ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਬੜਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਕੇ ਸੁਖ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਆਣੀ (ਮਾਤਾ) ਗੁਜਰੀ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣਦੀ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖਦੀ। ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਗੁੱਡੀਆਂ ਪਟੋਲੇ ਖੇਡਦੀ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਘਰ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਮੋਟਾ ਕੰਮ ਕਰਾਉਂਦੀ ਤੇ ਉਸਦੇ ਚੇਹਰੇ ਉਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਖੇਡਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਜੋ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਨਮੋਹਕ ਕੰਨਿਆ ਸੀ ਬਾਲੜੀ (ਮਾਤਾ) ਗੁਜਰੀ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ!

ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਕਤਾਂ ਵਿਚ ਮਾਪੇ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਅਜੇ ਬੀਬੀ ਗੁਜਰੀ ਸੱਤ-ਅਠ ਸਾਲ ਦੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲਗ ਪਏ। ਇਕ ਦਿਨ ਲਾਲ ਚੰਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਪਾਸ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਲਾਡਲੀ ਬੇਟੀ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਉਪਰ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਪੁੱਤਰ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸਾਕ ਬੀਬੀ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਸੌਹਰਾ ਸਨ। ਉਦੋਂ ਉਹ ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰ ਨੂੰ ਅਜਕਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਨਾਮ ਉਪਰ ਹੀ ਰਖਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਰੋਵਰ ਬਣਿਆ ਤਾਂ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸਰੋਵਰ ਆਖਣ ਲਗ ਪਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਰਦੇ ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੈ ਗਿਆ।

ਬੀਬੀ ਗੁਜਰੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸੰਮਤ ੧੬੯੯ ਬਿ: ਮੁਤਾਬਕ ਸੰਨ ੧੬੩੨ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਈ। ਉਦੋਂ ਬਰਖ਼ੁਰਦਾਰ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਮਸਾਂ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ਤੇ ਬੀਬੀ (ਮਾਤਾ) ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਕੋਈ ਸੱਤ ਅਠ ਸਾਲ। ਬੀਬੀ ਗੁਜਰੀ ਆਪਣੇ ਭੈਣਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦੀ-ਖੇਡਦੀ ਹੀ ਨੂੰਹ ਬਣ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਗਈ ਤੇ ਡੋਲੀ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਸੌਹਰੇ ਘਰ ਤੁਰ ਗਈ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤੇ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਉਮਰੇ ਜਦੋਂ ਅਜੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਸਤ-ਮਾਰਗ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਸ਼ੁਭ ਸਗਨ ਕੀਤੇ, ਵਧਾਈਆਂ ਲਈਆਂ। ਸੌਹਰੇ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਨੇ ਅਨੇਕ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ਾਂ ਢੋਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਭੱਟਾਂ ਤੇ ਭੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਟੋਲੀਆਂ ਹੱਸਦੀਆਂ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਭਾਗ ਲੈਣ ਆਈਆਂ।

ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦਾ ਸੌਹਰਾ ਨਗਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੀ। ਉਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਰੌਣਕਾਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿੱਕੀ ਨੂੰਹ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸੌਹਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਰਲ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗੀ।

ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਤਖ਼ਤ ਲਗਵਾ ਕੇ ਬੈਠਦੇ ਸਨ। ਅਜ ਕਲ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਸੰਗਤਾਂ ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਬਸਤਰ ਤੇ ਮਾਇਆ (ਪੈਸੇ) ਭੇਟਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਖਾਣ ਪੀਣ ਦੇ ਅਨੰਤ ਪਦਾਰਥ ਚੜ੍ਹਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਥਕਦੀ। ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰੌਣਕਾਂ ਸਨ। ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਹਥੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਚੰਦਨ ਦੀ ਲਕੜੀ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਪਾਵਿਆਂ ਵਾਲੇ ਪਲੰਘਾਂ ਉਤੇ ਮਖਮਲੀ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਛੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਦਾਸੀਆਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਖਾਣ ਨੂੰ ਗਿਰੀ-ਛੁਹਾਰੇ, ਮੱਖਣ ਤੇ ਮਲਾਈਆਂ ਸਨ। ਪੀਣ ਲਈ ਦੁਧ ਤੇ ਲੱਸੀ ਸੀ। ਅਜੇਹੇ ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਵਿਚ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਪਲ ਕੇ ਜਵਾਨ ਹੋਈ। ਰੂਪ ਨਿਖਰ ਆਇਆ। ਉੱਚੀ ਡੀਲ-ਡੌਲ ਵਾਲੀ, ਸੁਘੜ ਸਿਆਣੀ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਫਿਰਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੀ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਸੈਨਿਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਘੋੜ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਕੜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਰਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਤੇ ਖੇਡਾਂ ਉਪਰ ਹੱਥ ਅਜਮਾਂਦੇ ਸਨ। ਵੀਹ ਕੁ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਭਰਵੇਂ ਸੁੰਦਰ ਜਵਾਨ ਨਿਕਲ ਆਏ। ਚੇਹਰੇ ਉਪਰ ਅਲੌਕਾਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਖੇੜਾ ਸੀ। ਜੋ ਵੀ ਵੇਖਦਾ ਆਪੇ ਹੀ ਖਿੱਚਿਆ ਤੁਰਿਆ ਆਉਂਦਾ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੇ ਅਭਿਆਸੀ ਸੀ। ਬੜੀ ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਭਗਤੀ-ਭਾਵ ਹੁਲਾਰੇ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸੈਨਿਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਾਲਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਕਰਕੇ ਆਪ ਸੰਤ ਸਨ ਤੇ ਭਰਵੇਂ ਸਰੀਰ ਤੇ ਬੀਰਤਾ ਕਰਕੇ ਸਿਪਾਹੀ। ਕਦੀ-ਕਦੀ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਲਾਡ ਨਾਲ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਪਤੀ-ਪਤਨੀ (ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਤੇ ਗੁਜਰੀ ਜੀ) ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਜੀ ਸੁੰਦਰ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿੱਤ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਆਪ ਤੋਂ ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਦਿਲ ਜਾਨ ਨਾਲ ਨਿੱਭਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸਨ, ਸੰਜਮ ਸ਼ੀਲਤਾ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸੈਨਾਂ ਦੀ ਵੇਖ ਭਾਲ ਕਰਦੇ। ਸਿਖਲਾਈ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਤਿਆਰ ਬਰ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ। ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਵਿਚ ਹੰਸੂ-ਹੰਸੂ ਕਰਦਿਆਂ ਦਿਨ ਬਿਤਾ ਰਹੀ ਸੀ।

[੨]

ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨੇਮ ਹੈ, ਤਬਦੀਲੀ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦਾ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਤਨਾਉ ਵਧਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਘਰੇਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਪਰ ਵੀ ਪਿਆ। ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਯੁਧ ਹੋਏ। ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ। ਉਹ ਸੁਭਾਗੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ ਜਿਥੇ ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਪਤੀ ਜੀ ਜਨਮੇ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਉਹ ਆਪ ਡੋਲੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਜਿਥੇ ਉਹ ਜਵਾਨੀ ਚੜ੍ਹੇ ਸੀ। ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਚੁਹਲ-ਮੁਹਲ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਰੱਬ ਦਾ ਭਾਣਾ, ਅਜ ਸਾਰਾ ਗੁਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਉਣ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੁਆਬੇ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚੋਂ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਏ ਕੀਰਤਪੁਰ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਇਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਹੋਣਹਾਰ ਬੱਚੇ ਹਰਿਰਾਏ (ਗੁਰੂ) ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਲਗਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਜੀ ਕੀਰਤਪੁਰ ਰਹਿਣ ਲਗੇ। ਹੁਣ ਸਿਆਣੀ ਸੱਸ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਆਪਣੀ ਨੂੰਹ-ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਪਿੰਡ ਬਕਾਲੇ ਆ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨੂੰਹ-ਪੁੱਤਰ ਵਾਸਤੇ ਵਖਰਾ ਮਕਾਨ ਬਣਵਾ ਦਿਤਾ। ਬਕਾਲਾ ਬਿਆਸਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜੇਹਾ ਪਿੰਡ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਜ ਕਲ 'ਬਾਬਾ ਬਕਾਲਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

[੩]

ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਸੰਘਰਸ਼ਾਤਮਕ ਵਕਤ ਆਇਆ। ਸ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲੀ ਸੀ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਦਾਸੀਆਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੇ ਅਨੰਤ ਪਦਾਰਥ ਹਰ ਵੇਲੇ ਘਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਬਕਾਲੇ ਵਿਚ ਮਹਿਲਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਕੱਚਾ ਕੋਠਾ ਸੀ। ਦਾਸੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਹਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਵਧੀਆ ਖਾਣਿਆਂ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਾਧਾਰਣ ਖੁਰਾਕ ਸੀ। ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਹਥੀਂ ਆਟਾ ਪੀਹ ਕੇ ਖਾਣਾ ਪਿਆ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਅਟਲ ਰਾਏ ਵੀ ਜਨਮੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਛੋਟੀ ਉਮਰੇ ਹੀ ਸਵਰਗ ਸਿਧਾਰ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਜੇਹੇ ਪਰਿਵਾਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਤੇ ਸੱਸ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਸੀ, ਨਾਲ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੱਸ ਤੇ ਨੂੰਹ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਘਰ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਦੀ ਘਾਟ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਸਬਰ ਸ਼ੁਕਰ ਨਾਲ ਉਸ ਭਾਗੀ ਭਰੇ ਦਿਨ ਦੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜਦੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਦੀ ਦਾਤ ਦੇਵੇਗਾ।

ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਪਤੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤਪੱਸਿਆ ਵਿਚ ਸੰਲਗਨ ਸਨ। ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਭੋਰਾ ਬਣਵਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਸੱਤ-ਅੱਠ ਪਉੜੀਆਂ ਥਲੇ ਉਤਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਭੋਰੇ ਵਿਚ ਤਪਸਿਆ ਕਰਨੀ ਅਰੰਭ ਲਿਤੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਹੀ ਕੁਝ ਅਲਪ ਅਹਾਰ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਭੋਰੇ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਮੁੜ ਜਾਂਦੇ ਸਨ? ੨੨ ਸਾਲ ੯ ਮਹੀਨੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਭੋਰੇ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਭੂਮਿ-ਆਸਣ ਕਰਕੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮਸਤ ਘੋਰ-ਤਪਸਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਥੋੜਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਮਿਲਾਂਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਭੋਰਾ ਸੀ ਜਾਂ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਲਿਵ ਸੀ।

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਉਪਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਰਾਇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਲਗ ਭਗ ੧੭ ਸਾਲ ਗੁਰਿਆਈ ਗੱਦੀ ਉਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪਨੇ ਕੁਲ ਇਕੱਤੀ ਸਾਲ ਆਰਜਾ ਭੋਗ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੰਜ ਕੁ ਸਾਲ ਦੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਦਾ ਵਾਰਸ ਨੀਅਤ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਲਗਭਗ ਢਾਈ ਕੁ ਸਾਲ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਵੇਲੇ ਆਪ ਨੇ ਪੰਜ ਪੈਸੇ, ਨਰੋਲ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਬਾਂਹ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ ਘੁਮਾਇਆ ਤੇ "ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ" ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗ ਦਿਤੇ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦਾ ਮੂੰਹ ਬਕਾਲੇ ਪਿੰਡ ਵਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਆਪਣੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਜੁੜੇ ਰਹੇ ਤੇ ਭੋਰਿਓਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲੇ।

[੪]

ਹੁਣ ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸੋਢੀ ਤੇ ਬੇਦੀ ਗੁਰੂ ਬਣ ਬੈਠੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲਗਦਾ ਅਸਲੀ ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਹੈ? ਸੰਗਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਸੁਦਾਗਰ ਆਇਆ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਡੁਬਦੇ ਬੇੜੇ ਨੂੰ ਬਚਾਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਅਗੇ ਪੰਜ ਸੌ ਮੁਹਰਾਂ ਦੀ ਭੇਟਾ ਚੜ੍ਹਾਣ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਡੁੱਬਦਾ ਬੇੜਾ ਤਾਂ ਬਚ ਗਿਆ ਪਰ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਹ ਭੇਟਾ ਚੜ੍ਹਾਣ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬਕਾਲੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਬੈਠੇ ਵੇਖੇ। ਉਸ ਨੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸੋਚਿਆ ਸਭ ਦੇ ਅਗੇ ਦੋ-ਦੋ ਮੋਹਰਾਂ ਰਖ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਦੇਂਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਅੰਤਰਯਾਮੀ ਹੋਵਗਾ ਆਪੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਭੇਟਾ ਮੰਗ ਲਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਭੋਰੇ ਵਿਚ ਆਇਆ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਮੋਹਰਾਂ ਰਖ ਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ੁਰਮਾਇਆ 'ਗੁਰਮੁਖਾ ਪੰਜ ਸੌ ਮੋਹਰਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਹੁਣ ਦੋ ਮੋਹਰਾਂ ਹੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਰਿਹਾ ਹੈ'' ਗੱਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮੱਖਣ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰੌਲਾ ਪਾ ਦਿਤਾ, ਕੋਠੇ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, 'ਲਾਧੋ ਰੇ, ਗੁਰੂ ਲਾਧੋ ਰੇ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਾਰੇ ਬਆਲੇ ਵਿਚ ਗੂੰਜਣ ਲਗ ਪਈ। ਵੇਖਦਿਆਂ-ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਰੰਗ ਢੰਗ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਰਸੋਈ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਬਣ ਗਈ। ਜਿਨ ਭੋਰੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਦੇ ਸੀ ਉਹ ਗੁਰਧਾਮ ਬਣ ਗਿਆ। ਸਫ਼ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕੀਮਤੀ ਕਾਲੀਨ ਵਿਛ ਗਏ। ਪਲੰਘ ਵਿੱਛ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਸੇਵਕ ਚੌਰ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਬਾਬਾ ਗੁਰ ਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੇ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਰਬਾਬੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਗੇ।

ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਵੇਖਦੇ-ਵੇਖਦੇ ਗੁਰਿਆਣੀ ਬਣ ਗਏ। ਦਾਸੀਆਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਨਵੇਂ ਕਪੜੇ ਆ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਸਾਰੇ ਸੁਖ ਦੇ ਸਾਧਨ ਮਿਲ ਗਏ। ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਧੀ ਕਸ਼ਟ ਝਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਮੁੜ ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਜ ਭਾਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਨੂੰਹ ਸਨ ਤੇ ਅਜ ਉਹ ਆਪ ਗੁਰੂ-ਪਤਨੀ। ਸੱਸ-ਨੂੰਹ ਖਿੜੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਧੀਰ ਮਲ ਜੋ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਈਰਖਾ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਪਰ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿਤੀ। ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਪੁੱਤਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਪਵੇ ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਉਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਕੁਝ ਦੇਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਕਾਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਉਥੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਆ ਗਏ। ਇਥੇ ਵੀ ਈਰਖਾਲੂਆਂ ਨੇ ਪਿੱਛਾ ਨਾ ਛੱਡਿਆ। ਅਖ਼ੀਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਸਮੇਤ ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ-ਬਾਠ ਨਾਲ ਪ੍ਰਯਾਗ ਇਲਾਹਬਾਦ ਪਹੁੰਚੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਉਹਦੀ ਚਿਰਾਂ ਦੀ ਮੁਰਾਦ ਪੂਰੀ ਹੋਈ। ਉਹ ਗਰਭਵਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਇਥੇ ਠਹਿਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਘੋੜਿਆਂ, ਪਾਲਕੀਆਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਬਨਾਰਸ ਪੁੱਜਾ। ਬਨਾਰਸ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਇਹ ਸਾਰੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ। ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਅਗੇ ਹੋਰ ਅਗੇ ਤੁਰਦੇ ਗਏ ਤੇ ਅਖ਼ੀਰ ਅਸਾਮ ਦੇਸ਼ ਜਾ ਪੁੱਜੇ। ਇਧਰ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਆਪਣੀ ਸੱਸ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਵਿਚ ਪਟਨੇ ਹੀ ਰਹੀ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਓੜਕ ਉਹ ਭਾਗੀਂ ਭਰਿਆ ਦਿਨ ਆਣ ਪੁੱਜਾ। ਅਜ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੀ ਗੋਦ ਭਰ ਗਈ। ਇਹ ਸੁਭਾਗਾ ਦਿਨ ਪੋਹ ਸੁਦੀ ਸਤਵੀਂ ਸੰਮਤ ੧੭੨੩ ਮੁਤਾਬਿਕ ੧੬੬੬ ਈ: ਸੀ। ਅਜ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਬਾਲਕ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਸਾਰਾ ਕਮਰਾ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਾਈਆਂ ਦਾ ਰਾਗ ਅਲਾਪਣ ਲਗ ਪਈ। ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਧੜਕ ਪਿਆ। ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਬਾਲਕ ਰੱਬੀ ਖੇਡੇ ਵਿਚ ਖੇਡਣ ਲਗਾ। ਸ਼ਹਿਨਾਈਆਂ ਵਜਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਲੋਕੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਣ ਲਗੇ। ਅਜ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਹੁਸੀਨ ਦਿਨ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਈ ਸੀ ਉਸ ਬਹੁਤ ਨਿਆਣੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਗਾ। ਜਦੋਂ ਦਾ ਜੁਆਨੀ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰੱਖਿਆ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਿੱਕਣ ਲਗੀ। ਅਜ ਉਹਦੇ ਵਿਹੜੇ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਸੋਚਦੀ ਜੇ ਪਤੀ ਜੀ ਵੀ ਇਥੇ ਹੁੰਦੇ, ਕਿੰਨਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ! ਫਿਰ ਆਪ ਹੀ ਸੋਚਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਲਜੁਗੀ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਵੀ ਤਾਂ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਅਜ ਸੱਸ-ਨੂੰਹ ਦੋਵੇਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਥਰਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ। ਉਦੋਂ ਉਹ ਆਸਾਮ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਏਨੇ ਮਸਰੂਫ਼ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਅਸਾਮ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਮੁੜੇ। ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲਾਡਲੇ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਾਮ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਪਟਨੇ ਠਹਿਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਆਉਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਰੱਬੀ ਪਰਚਾਰ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ। ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਪਟਨਾ ਹੀ ਠਹਿਰੇ।

ਹੁਣ ਦਾਦੀ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਖਿਡਾਉਂਦੀ। ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਮਾਂ ਤੇ ਦਾਦੀ ਦੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਲਗੇ। ਠੁਮਕ ਠੁਮਕ ਕੇ ਤੁਰਨ ਲਗੇ। ਤੋਤਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਵਾਰੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਦੋਵੇਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾਲ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਬੇਤਾਬੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਖ਼ੀਰ ਉਹ ਘੜੀ ਵੀ ਆਈ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਆਪ੍ਰਣੇ ਨਿੱਕੇ ਲਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੱਸ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ ਨਾਲ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਆ ਗਿਆ। ਪਿਤਾ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਪਤਨੀ ਨੇ ਚਰਨ-ਬੰਦਨਾ ਕੀਤੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਸਿਰ ਪਲੋਸਿਆ ਸਾਰੇ ਚਿਰੀ-ਵਿਛੁੰਨੇ ਮਿਲ ਗਏ। ਅਜ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਕੋਲ ਪਤੀ ਸੀ, ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਪਿਆਰੀ ਸੱਸ ਸੀ, ਸਿੱਖ ਸੇਵਕ ਸਨ, ਰਾਜ ਭਾਗ ਸੀ, ਗੱਲ ਕੀ, ਜੀਵਨ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁੱਖ ਸਨ । ਗੁਰੂ-ਘਰ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਗਹਿਮਾ-ਗਹਿਮੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤਾਂ ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਮਨੋਂ ਕਾਮਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਦਿਨ ਠਹਿਰਦਾ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਦਾ ਤੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਠੰਡਿਆਂ ਠਾਰ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ।

[੬]

ਵੇਖੋ ਰੱਬ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ! ਇਕ ਦਿਨ ਅਚਾਨਕ ਕੁਝ ਪੰਡਤਾਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨੀ ਆਣ ਪਿਆ । ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਅਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੁਖ ਸੁਣ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਬਾਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਜੀ ਆ ਕੇ ਵੀ ਪਿਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਏ ਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੂੰ ਚੁਪ-ਚਾਪ ਸੁਣਨ ਲਗੇ । ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੀ ਵਿਥਿਆ ਬੜੀ ਦਰਦਨਾਕ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰੁਣਾਮਈ ਸਵਰ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਵਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ । ਪੰਤਿਤਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਪੈ ਗਏ । ਹੁਣ ਬਾਲਕ ਗੁਰੂ ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਚੁਪ ਚਾਪ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸੀ ਸਹਿਵਨ ਹੀ ਬੋਲ ਉਠੇ, 'ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ?'

'ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਕੇ'—ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਕਿਹਾ । 'ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਹੋਰ ਕੌਣ ਏ ?' ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਜੀ ਬੋਲੇ ।

ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਦੇ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ—ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਚੇਹਰਾ ਟਹਿਕ ਪਿਆ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਿਤਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਬੋਲੇ ਜਾਉ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਕਹੋ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਲਮਾਨ ਬਣਾਓ ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਣਗੇ ।

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਉਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿਤਾ । ਅਖੀਰ ਉਹ ਸਮਾਂ ਵੀ ਆ ਹੀ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਕੇ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ । ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਤੇ ਦਾਦੀ ਅੰਮਾਂ ਨਾਨਕੀ ਹੀ ਸਨ । ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਹੀ ਮਾਂ ਤੇ ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦੇਣ ਵੀਲੇ ਸਨ । ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਕੰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਨਸੋਅ ਸੁਨਣ ਲਈ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਤਾਵਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ।

ਅੱਜ ਸਾਰਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਉਦਾਸ ਸੀ । ਸਭ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਗਮ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ । ਏਨੇ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਡੀ ਪਰਾਤ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕੀਮਤੀ ਰੁਮਾਲਾ ਲਟਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਸੰਗਤ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀ ਕੀਤਾ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਆ ਗਿਆ । ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕੰਬਣੀ ਆ ਗਈ । ਕਦੀ ਉਹਨੇ ਸਿਹਰੇ ਬੱਧੇ ਸੀਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਸਨ । ਕਦੇ ਸੈਨਿਕ ਸਿਪਾਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਜਿਆ ਵੇਖਿਆ ਸੀ । ਕਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਨੂੰ ਦੁੱਧ-ਰੰਗੀ ਦਸਤਾਰ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਵਿਚ ਤੱਕਿਆ ਸੀ ਤੇ ਅੱਜ ਉਹ ਸ਼ਹੀਦੀ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਸਨ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਨਵੰਬਰ ਸੰਨ ੧੬੭੫ ਈ: ਦੀ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਪਤੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀਸ ਭਾਈ ਜੈਤਾ (ਜੀਵਣ ਸਿੰਘ) ਪੈਦਲ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਕੌਣ ਲੈ ਗਿਆ ਇਸਦੀ ਖ਼ਬਰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਮਿਲੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇਕ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਧੜ ਆਪਣੇ ਗੱਡੇ ਵਿਚ ਰੱਖਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਰਾਏ ਸੀਨਾ ਲੈ ਗਿਆ। ਰਾਏ ਸੀਨਾ ਉਦੋਂ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜੇਹਾ ਪਿੰਡ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਨਾਮ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਹੈ। ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਜਾਣਕੇ ਉਸ ਸਿੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਦਾ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਘਰ ਸੜ ਗਿਆ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਧਰਮੀ ਦਾ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ।

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਹ ਤੀਸਰਾ ਝਟਕਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾ ਝਟਕਾ ਉਦੋਂ ਲਗਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੌਹਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਏ ਸੀ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸੀ। ਪਤੀ ਵੀ ਨਾਲ ਸਨ। ਸਸ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਵੀ ਨਾਲ ਸਨ। ਦੂਸਰਾ ਝਟਕਾ ਉਦੋਂ ਲਗਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਗੁਰੂ ਗੱਦੀ ਉਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਨੇ ਨੂੰਹ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਈਰਖਾਲੂਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੋਂ ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬੜੀ ਤੰਗੀ ਦਾ ਸੀ। ਅਜ ਇਹ ਤੀਸਰਾ ਝਟਕਾ ਲਗਾ ਕਿ ਪਤੀ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਵਾਰ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਨਿਰੇ ਸੀਸ ਰਾਹੀਂ ਹੋਇਆ ਧੜ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

[੭]

ਦਿਨ ਬੀਤਦੇ ਗਏ। ਬਾਲਕ ਸਪੁੱਤਰ ਜਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਬਣ ਗਏ। ਘੋੜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਤੀਰ ਕਮਾਨ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਉਸਤਾਦ ਹੋ ਗਏ। ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਤੇ ਖੰਡਾ ਪਹਿਨਣ ਲਗ ਪਏ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਪਾਠ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਵਧੇਰੇ ਬਿਤਾਉਂਦੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਮ ਸਰਨ ਸੀ, ਉਹ ਆਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬੱਚੀ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਸਾਕ ਦੀ ਗੱਲ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹੀ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਭਾਈ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਸ਼ਹਿਨਾਈਆਂ ਵਜੀਆਂ। ਢੋਲ ਢਮਾਕੇ ਵਜੇ। ਬਰਾਤ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ ਬਾਠ ਨਾਲ ਜਲੂਸ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਗਨ ਕੀਤੇ। ਅੱਜ ਉਹ ਮਾਂ ਤੋਂ ਸੱਸ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰੌਣਕ ਹੀ ਰੌਣਕ ਸੀ। ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਿਆਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਦੋਹਾਂ ਨੂੰਹਾਂ ਦੀ ਕੁੱਖ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਤੋਂ ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਦਾ ਆਪਣੀ ਦਾਦੀ ਅੰਮੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ੁਕਰ ਮਨਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਇਤਨਾ ਵਿਰੋਧ ਵਧਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਇਹ ਚੌਥਾ ਝਟਕਾ ਸੀ।

ਪੋਹ ਦੇ ਮਹੀਨੇ, ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਰਾਤ, ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਸੀਤ ਗੁਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਕਾਫ਼ਲੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੇ ? ਕਾਫ਼ਲਾ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਚੁਪ ਚਾਪ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਜੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਮੀਲ ਕੁ ਦੂਰ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹਵਾ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ। ਹਵਾ ਦੇ ਨਾਲ ਬਾਰਸ਼ ਆ ਗਈ। ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿਚ ਗੜਬੜ ਮਚ ਗਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ 'ਸਰਸਾ ਪਾਰ ਕਰੋ।' ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ ਲੋਕ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਇੱਧਰ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵਿਚ ਹੜ੍ਹ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਨਦੀ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਗਏ, ਕੁਝ ਪਾਰ ਕਰ ਗਏ। ਸਭ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਭੱਜ ਉਠੇ ਇਸੇ ਭੱਜ ਦੌੜ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਸਮੇਤ ਕਾਫ਼ਲੇ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਗਏ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਰਸੋਈਆ ਗੰਗੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੋਲ ਸਾਰੇ ਘਰ ਦਾ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਨ, ਸੋਨਾ ਤੇ ਮੋਹਰਾਂ ਆਦਿ ਸੀ। ਗੰਗੂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੋਹਰਾਂ ਚੁਰਾ ਲਈਆਂ। ਫਿਰ ਆਪ ਹੀ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਅਜੇ ਦਿਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੜ੍ਹਿਆ ਕਿ ਦੋ ਪਠਾਣ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਆ ਗਏ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗੱਲ ਸਾਰੇ ਖੇੜੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਫੈਲ ਗਈ। ਇਕ ਗੱਡਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੋਹਾ ਪੋਤਰਿਆਂ ਸਮੇਤ ਬੈਠ ਗਈ। ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੀ ਮਾਤਾ ਅਜ ਇਕੱਲੀ ਦੋ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਖੇੜੀ ਤੋਂ ਮੁਰਿੰਡੇ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਸਿਤਮ ਸਹਿਣ !

ਸਿਆਣੀ ਮਾਤਾ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਅਜ ਉਹ ਬੇਦਰਦ ਹਾਕਮਾਂ ਵਲ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨਗੇ। ਸੋ ਵਕਤ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਦਾਦੀ ਅੰਮਾਂ ਛੋਟੇ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਲਗ ਪਈ। ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹਾਕਮ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਗੱਜ ਕੇ ਫ਼ਤਹਿ ਬੁਲਾਣੀ : 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫ਼ਤਹਿ'।' ਅੱਛਾ ਮਾਤਾ ਜੀ,ਦੋਹਾਂ ਲਾਲਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਧਰਮ ਪਿਆਰਾ ਕਰਨਾ, ਦੋਹਾਂ ਲਾਲਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆਂ 'ਧਰਮ ਪਿਆਰਾ ਹੈ'। 'ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਣਾ'। ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ। ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਸਿਖਿਆ ਦੇਂਦਿਆਂ ਪੰਧ ਮੁਕ ਗਿਆ। ਮੌਤ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਨਾ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਨਹੀਂ ਡਰਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਸੂਮਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਦਿਨ ੧੩ ਪੋਹ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਸੰਮਤ ਦਾ ਸੀ। ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਕਚੈਹਰੀ ਲਗ ਗਈ। ਦੋਵੇਂ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਵਜੀਦ ਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਜ ਕੇ ਫ਼ਤਹਿ ਬੁਲਾਈ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ? ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹਾਂ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ। ਬਾਬਾ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਗੁਮਾਨ ਅਜੋ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੇ ਬੋਲ ਜਿਤ ਗਏ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਰਾਜ ਸਦੇ ਗਏ। ਦੀਵਾਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਗਈ। ਦੋਹਾਂ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਚ ਖਲ੍ਹਾਰ ਕੇ ਆਸੇ ਪਾਸੇ ਦੀਵਾਰ ਬਣਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਦੀਵਾਰ ਅਜੇ ਹਿੱਕ ਤਕ ਹੀ ਪੁੱਜੀ ਸੀ ਕਿ ਨਿਰਭੈ ਆਤਮਾਵਾਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਗਈਆਂ ਤੇ ਕੰਧ ਆਪ ਹੀ ਪਾਟ ਕੇ ਡਿਗ ਗਈ।

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਇਹ ਸਾਰਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਬੁਰਜ ਦੇ ਉਤੋਂ ਹੀ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਦਿਤਾ ਤੇ ਮਾਸੂਮ ਜਿੰਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਗਏ। ਇਸ ਦਿਲ ਕੰਬਾਊ ਸਾਕੇ ਨੇ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਉਖੇੜ ਦਿਤੀਆਂ।

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਹੱਦ ਤੋਂ ਵਧ ਰਾਜ ਭੋਗਿਆ ਤੇ ਦਿਲ ਕੰਬਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਦੁੱਖ ਵੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਆਪ ਗੁਰੂ-ਪਤਨੀ ਵੀ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਮਾਤਾ ਵੀ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਮਈ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇਕ ਸੁਸ਼ੀਲ, ਠਰ੍ਹੰਮਾ, ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਝੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਤੋਂ ਵਿਛੜਦਿਆਂ ਹੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਤਾੜ ਗਏ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਛੋਟੇ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪੱਕਾ ਰਹਿਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਧਰਮ-ਮੂਰਤਿ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਥਾਨ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੋਤੀ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਵਿਚ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਹੌਸਲਾ ਲਾਜਵਾਬ ਸੀ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ

ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਜਨਮ	:	ਸੰਮਤ ੧੭੩੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ, ਰੁਹਤਾਸ ਨਗਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜੇਹਲਮ
ਪਿਤਾ	:	ਭਾਈ ਰਾਵਾ ਜੀ
ਮਾਤਾ	:	ਜਸ ਦੇਵੀ ਜੀ
ਵਿਆਹ	:	ਸੰਮਤ ੧੭੫੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ
ਸੰਤਾਨ	:	ਨਾਦੀ ਸੰਤਾਨ : ਖਾਲਸਾ
ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ	:	ਸੰਮਤ ੧੮੦੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

[੧]

ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਰੁਹਤਾਸ ਨਗਰ ਜ਼ਿਲਾ ਜੇਹਲਮ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਜੇਹਲਮ ਜ਼ਿਲਾ ਉਦੋਂ ਧੰਨੀ ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਇਹ ਪੱਛਮੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦਾ ਇਕ ਜ਼ਿਲਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਰਾਵਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜਸਦੇਵੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਇਕ ਲੜਕੀ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਤੇ ਇਕ ਲੜਕਾ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਸੀ। ਭਾਈ ਰਾਮੂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਤਨੋਂ ਮਨੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਰਾਵਾ ਹੀ ਕੀ, ਪੂਰਾ ਪੋਠੋਹਾਰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਅਨੰਨ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਦੇ, ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ, ਸਤਿਸੰਗ ਕਰਦੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਸੰਗ ਪੜ੍ਹਦੇ, ਮਹਿਮਾ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਥਕਦੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉਪਰ ਤੁਰਨਾ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਰਮ ਧਰਮ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਰਾਵਾ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦਾ ਤਾਂ ਅੰਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਸਰਦੇ ਪੁਜਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧ ਹੋਰ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨਾਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਫ਼ਖਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਆਪਣੀ ਬਾਲ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਭੂ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਸ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਉਪਰ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਸੀ। ਹੰਸੂ ਹੰਸੂ ਕਰਦਾ ਬਾਲ ਚਿਹਰਾ ਮਨ ਨੂੰ ਮੋਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਜੰਮੀ ਪਲੀ ਬਾਲੜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਅਤਿਅੰਤ ਆਕਰਸ਼ਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਗਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਬੀ ਭਾਅ, ਲਾਲ ਮਸ਼ਾਲ ਵਰੰਗੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਲੁਭਾਉਣੇ ਨੈਣ-ਨਕਸ਼, ਉੱਚੀ ਲੰਮੀ ਡੀਲ ਡੌਲ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਦੀ। ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਾ ਸੁਸ਼ੀਲ ਸੁਭਾਉ, ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ, ਸੇਵਾ ਭਾਵ, ਸਬਰ-ਸੰਤੋਖ ਵਰਗੇ ਗੁਣ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਚੀ ਪਾ ਜਾਂਦੇ। ਬਾਲੜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮਸਾਲਾ ਜਾਂਦੀ। ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਝਾੜੂ ਮਾਰਦੀ, ਦਰੀਆਂ ਝਾੜਦੀ, ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ, ਵੱਡਿਆਂ ਵੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬ ਜਾਂਦੀ। ਬਾਲੜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਮਾਪੇ ਉਸ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਉਸ ਉਪਰ ਬੜੇ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮਸਾਲਾ ਪੜ੍ਹਨ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਬੜੀ ਚੇਤੰਨ ਸੀ। ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰੀਂ ਸਿਖ ਲਈ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਰਹਿਰਾਸ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸੋਹਿਲਾ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਕੰਠ ਅਥਵਾ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਜ਼ਬਾਨੀ ਯਾਦ ਕਰ ਲਏ। ਧਰਮਸਾਲਾ ਤੇ ਘਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਸੀਲੀ ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਰਸ-ਮਗਨ ਹੋ ਕੇ ਝੂਮ ਉਠਦੇ। ਰੁਹਤਾਸ ਨਗਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਹੀ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਅਚੰਭਿਤ ਹੁੰਦੇ। ਬੀਬੀ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਫੈਲ ਰਹੀ ਸੀ।

ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਲੜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਹੁਣ ਮੁਟਿਆਰ ਹੋ ਗਈ। ਮਾਪੇ ਬੀਬੀ ਦੇ ਵਰ-ਘਰ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲਗੇ। ਪਰ ਬੀਬੀ ਦੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲੜਕਾ ਜਚਦਾ ਨਾ। ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਉਹ ਉਦਾਸ ਰਹਿਣ ਲਗੇ। ਇਕ ਪਾਸੇ, ਬੀਬੀ ਦੇ ਉਤਮ ਦੈਵੀ ਗੁਣ ਸਨ, ਤੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਘਰ-ਵਰ। ਇਕ ਦਿਨ ਬੀਬੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਬੈਠੇ ਬੀਬੀ ਦੀ ਬੈਰਾਗੀ ਬਿਰਤੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਸਹਿਵਨ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੋਵੇ ਨਾ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਡੋਲਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾ ਦੇਈਏ। ਵਕਤ ਬਹੁਤ ਵਡੀ ਹਕੀਕਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵਕਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਬੋਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਇਕੋ ਇਕ ਪੁਤਰ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਨੂੰ ਦਸੀ। ਉਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਗੱਲ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਘਰੋਂ ਤੁਰੀ ਤੇ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ। ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਅਦਬ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਚ ਆਤਮਾ ਮੰਨਦੀ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਈ। ਭਾਈ ਰਾਵਾ ਕਦੀ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਵਲ ਝਾਕਦਾ ਤੇ ਕਦੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਵਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸੋਚਦਾ। ਕਦੀ ਘਬਰਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਦੀ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਾ ਲਗਦੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰੇ ?

ਇਕ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਵਾ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਸਾਕ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ। ਕਿਥੇ ਰੁਹਤਾਸ ਨਗਰ ਤੇ ਕਿਥੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਰ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਨੂੰ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਦੂਰੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੀ। ਇਹ ਸੰਗਤ ਸ਼ਬਦ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੀ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਪੜਾਅ ਕਰਦੀ ਕਰਦੀ ਅਖੀਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਈ।

[੨]

ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਅਜ ਇਕ ਵਚਿੱਤਰ ਜੇਹਾ ਕੌਤਕ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਹ ਆਪਣੀ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੀ। ਰੁਹਤਾਸ ਨਗਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਜਦੋਂ ਦਾ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਲਗੀਧਰ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਉਦੋਂ ਦੇ ਹੀ ਉਹ ਸਾਰੇ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬਾਂ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਦਾ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਜਾਨਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਸਨ। ਅਜ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਣ। ਸਭ ਦੇ ਮਨ ਤੌਖਲੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿਧਰੇ ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੰਗਤ ਦੀ ਮੰਗ ਠੁਕਰਾ ਦੇਣ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਆਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦੁਲਹਨ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪੁੱਜੀ ਸੀ। ਦੁਲਹਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਭੇਟਾ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਇਕ ਵਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ। ਇਕ ਅਜੀਬ ਜੇਹੀ ਬੇਨਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸ਼ਾਇਦ ਅਗੋਂ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ ਲਾੜੀ ਦਾ ਜੋੜਾ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਰੁਹਤਾਸ ਨਗਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਗਲ ਵਿਚ ਪਲਾ ਪਾ ਕੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਖਲੋ ਗਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰੁਹਤਾਸ ਨਗਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਬੂਲ ਕਰੋ—ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ। ਇਹ ਬੀਬੀ ਸਤੋਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਇਸ ਦਾ ਬੜਾ ਅਦਬ ਮਾਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰੀ ਭਾਈ ਰਾਵਾ ਦੀ ਬੀਬੀ ਨਹੀਂ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਧੀ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਇਹ ਅਰਜ਼ ਮੰਨ ਕੇ ਸਾਰੇ ਪੋਠੋਹਾਰ ਨੂੰ ਧੰਨ ਕਰੋ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਸੰਗਤਾਂ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਕਰਕੇ ਵਰੋਸਾਇਆ ਸੀ ਪਰ ਸੰਗਤ ਨੇ ਅਜ ਅਜੀਬ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੁਝ ਦੇਰ ਚੁਪ ਰਹੇ ਫਿਰ ਬੋਲੇ, "ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਦਾ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ (ਮਹਿਲ) ਜੀਤੋ ਜੀ ਦਾ ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮਚਰਜ਼ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਬ੍ਰਹਮਚਰਜ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਗ੍ਰਹਿਸਤ-ਭੋਗ ਨਾ ਕਰਨਾ। ਸੋ ਮੈਂ ਹੁਣ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਸੰਗਤ ਬੜੀ ਹੈਰਾਨ ਵੀ ਹੋਈ ਤੇ ਦੁਖੀ ਵੀ। ਪਰ ਭਾਈ ਰਾਵਾ ਨੇ ਬੜੇ ਤਰਲੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ 'ਮਹਾਰਾਜ ਜਦੋਂ ਦਾ ਅਸੀਂ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਹੈ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਆਖਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨੌਜੁਆਨ ਸ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਇਹ ਬੀਬੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੁਆਰੀ ਹੀ ਰਹੇਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਸਦਾ ਲਈ ਕਲੇਸ਼ ਪੈ ਜਾਵੇਗਾ।' ਭਾਈ ਰਾਵਾ ਦੀ ਗੱਲ ਦੀ ਹਾਮੀ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੇ ਵੀ ਭਰੀ। ਭਾਈ ਰਾਵਾ ਨੇ ਬੜੀ ਹੀ ਆਜਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਰੁਣਾਮਈ, ਸੁਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, "ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੋਈ ਬਿਧ ਬਣਾਓ" ਜੋ ਸੰਗਤ ਦੀ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਮਨਸ਼ਾ ਵੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਪ੍ਰੇਣ ਵੀ ਨਾ ਟੁਟੇ। ਹੁਣ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਰੁਹਤਾਸ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਭਾਈ ਰਾਵਾ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਤ੍ਰਿਪ ਤ੍ਰਿਪ ਹੰਝੂ ਕੇਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਸੱਨਾਟਾ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਬਾਹਰੋਂ ਵੀ ਸੰਗਤਾਂ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਆਪਸ ਵਿਚ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਕਰਨ ਲਗੇ ਭਾਈ ਰਾਵਾ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਿਵੇਂ ਪਈ ? ਕਦੀ ਇੰਜ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਗਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਭੈਣ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹਾਈ ? ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਸਾਹ ਰੋਕੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਮੁਖੜੇ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਕਿਸੇ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਵਹਿ ਗਏ ਸਨ।

ਆਖਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਚੁਪ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ, 'ਪਿਆਰੀ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਤੇ ਭਾਈ ਰਾਵਾ 'ਤੁਹਾਡਾ ਸਿਦਕ ਕਬੂਲ ਹੋਇਆ ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਸਾਡੀ ਵੀ ਮੰਨਣੀ ਪਵੇਗੀ' - ਭਾਈ ਰਾਵਾ ਇਤਨਾ ਹੀ ਬੋਲ ਸਕਿਆ, ਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ! 'ਇਹ ਡੋਲਾ ਸਾਡੇ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਕੁਆਰਾ ਡੋਲਾ ਬਣ ਕੇ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਬ੍ਰਹਮਚਰਜ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿੱਗਿਆ ਤਾਂ ਅਟੱਲ ਹੈ, ਕੁਆਰਾ ਡੋਲਾ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਭਾਵ ਹੈ, ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਸਾਡੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਸਕੇਗੀ, ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋਵੇਗੀ ਪਰ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਕੁਆਰੀ ਹੀ ਰਹੇਗੀ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ ਦਿਤਾ। ਰੁਹਤਾਸ ਨਗਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਝੂੰਮ ਪਈ। ਸਭ ਭਾਈ ਰਾਵਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਮਾਤਾ ਜਸਦੇਈ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇਣ ਲਗੇ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਕਹੀ ਅਜੇ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰਖੋ। ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਕਰਕੇ ਹੀ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਏਗਾ। ਨਾਲੇ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਲਓ।

[੩]

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵੈਸਾਖ ਅਥਵਾ ੩੦ ਮਾਰਚ ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਈ: ਨੂੰ 'ਖਾਲਸੇ' ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਰਸਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨ ਚੰਗੇ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਜਾਂ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨਾਂ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤ ਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਇਸ ਨਵੀਂ ਰਸਮ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ' ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਛਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਹਾਲਾਤ ਵਸ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਇਸ ਦਾਤ ਵਲੋਂ ਵਾਂਝੀ ਸੀ। ਰੁਹਤਾਸ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਜਦੋਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆਉਣ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜੀ ਵਡੀ ਖਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੈਸਾਖੀ ਦੇ ਪੁਰਬ ਉਪਰ ਚਲਾਂਗੇ ਨਾਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਲਵਾਂਗੇ,

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਨਾਲੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚ ਚਰਿੱਤਰਵਾਨ ਤੇ ਸੋਭਾਵੰਤ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਭੇਟ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂਗੇ। ਸੋ ਰੁਹਤਾਸ ਨਗਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ, ਭਾਈ ਰਾਵਾ, ਮਾਤਾ ਜਸਦੇਈ ਤੇ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਮਰਿਆਦਾ ਪੂਰਬਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਜਦੋਂ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਰਸਮ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ ਉਦੋਂ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੁੰਮ ਹੁੰਮਾ ਕੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਲਈ ਸੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਰੇ ਦਿਨ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਨਾਲੇ ਕੁਝ ਭੀੜ ਭੜੱਕਾ ਘਟ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੁਹਤਾਸ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਬਚਨ ਵਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਸੁਭਾਗੀ ਘੜੀ ਆ ਗਈ। ਜਿਥੇ ਰੁਹਤਾਸ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਮਨਸਾ ਪੂਰੀ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੀ ਤਪੱਸਿਆ ਨੂੰ ਬੂਰ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਅਜ ਅਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਉਚੇਚਾ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਕ ਵੇਲਾ ਸੀ ਕਲਗੀਧਰ ਆਪ ਲਾੜਾ ਬਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸੌਹਰਿਆਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਸਜਾਇਆ ਸੀ। ਅਜ ਅਨੋਖਾ ਵਿਆਹ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਪੋਠੋਹਾਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਆਪ ਲਾੜੀ ਲੈ ਕੇ ਪਹੁੰਚੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦੀਵਾਨ-ਹਾਲ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਰਾਗੀ ਰਬਾਬੀ ਭਾਈ ਸੱਦੂ ਤੇ ਮੱਦੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਸੀਲੀ ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਰਸ ਨਾਲ ਝੂੰਮ ਗਈ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਭਾਈ ਰਾਮ ਕੁਇਰ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੇ ਗੁਰ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਰਸਮ ੧੮ ਵਿਸਾਖ ਸੰਮਤ ੧੭੫੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਲਗਭਗ ਅਠਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲ ਸੀ ਤੇ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਲਗਭਗ ਚੌਂਤੀ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਆਯੂ ਸੀ। ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਦੀ ਰਸਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੀਸਰੇ ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਪਾਸ ਭੇਜ ਦਿਤਾ। ਰੁਹਤਾਸਪੁਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਅਜ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮਿਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੜਾ ਚਾਅ, ਉਲਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਸੰਗ (ਸੰਗ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਇਕੱਠ—ਉਹ ਲੋਕ ਜੋ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਸਮੂਹ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਇਕੱਠ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ) ਲਗਭਗ ਸਵਾ ਮਹੀਨਾ ਅਥਵਾ ਚਾਲ੍ਹੀ ਕੁ ਦਿਨ ਅਨੰਦਪੁਰ ਠਹਿਰ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਆਪਣੇ ਵਤਨ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਪੋਠੋਹਾਰ ਨੂੰ ਪਰਤ ਗਿਆ ।

[੪]

ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਨੂੰਹ ਦਾ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਰਖਦੇ । ਜੋਬਨਵੰਤ ਪੋਠੋਹਾਰਨ ਨੂੰਹ ਸੁਭਾ ਦੀ ਮਿਲਾਪੜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਪਣੀ ਸੱਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਘਰ ਕਰ ਗਈ.। ਉਹ ਵੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦੀ ਖਿਡਾਉਂਦੀ । ਮਹਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾਸੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਾਲ ਚੋਜ ਸੁਣਦੀ । ਪਹਿਲੀਆਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਕਾਰਣਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ । ਪਤੀ ਜੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਜੰਗ ਜੁੱਧ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਰੁੱਝੇ ਰਹਿੰਦੇ । ਉਹ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਖਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿਸਚਿਤ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਸਾਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ ਹੀ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਸ਼ਨ । ਉਹ ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ ਸਮਝਦੇ । ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦੇ । ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਾਗ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦੇ । ਸਤਿਸੰਗ ਸੁਣਦੇ । ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਾਜ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪੁਆਉਂਦੇ । ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਇਕ ਪ੍ਰਤਿੱਗਿਆ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਕਿ 'ਜਦ ਤਕ ਪਤੀ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾ ਹੋਣ, ਅੰਨ ਜਲ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣਾ । ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜਿਤਨੇ ਦੇਰ ਜੀਵੇ ਇਸੇ ਪ੍ਰਤਿੱਗਿਆ ਨੂੰ ਨਿਬਾਹਿਆ । ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਬੱਧੇ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਇਕ ਵਾਰ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਮਹਿਲ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਂਦੇ । ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸ ਕੇ ਅਨੰਦ ਵਿਚ ਖੀਵੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ । ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਤਿੱਗਿਆ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਅਤਿਅੰਤ ਤੀਬਰਤਾ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪਤੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਤੇ ਰਸਨਾ ਲਗਭਗ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਰਹਿੰਦੀ । ਉਹ ਬਹੁਤ ਘਟ ਬੋਲਦੇ ਪਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਅਤਿ ਮਿੱਠੀ ਇੰਜ ਜਿਵੇਂ ਕਿਤੇ ਨਿੱਕੀ-ਨਿੱਕੀ ਭੂਰ ਵਰ੍ਹਦੀ ਹੋਵੇ । ਭਾਵੇਂ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਗੁਰੂ-ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚ ਰਚ ਮਿਚ ਗਈ ਸੀ । ਪਰ ਆਖ਼ਰ ਸੀ ਤਾਂ ਔਰਤ ਹੀ । ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਇਸਤਰੀ-ਭਾਵ ਜਾਗੇ ਪਰ ਪਤੀ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮਚਰਜ ਦੀ ਗੱਲ ਸੋਚ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦੇ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਦਿਨ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੇ । ਅਜ ਵੀ ਨਿੱਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਆਏ । ਨਿੱਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਚੱਜਿਤ ਪਲੰਘ ਉਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਗਏ । ਨਿੱਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੀ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ । ਪਰ ਅਜ ਮਾਤਾ ਜੀ ਬਾਰੰਬਾਰ ਪਤੀ ਵਲ ਭਾਵਪੂਰਤ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਸਨ । ਬੁਲ੍ਹ ਫ਼ਰਕਦੇ ਸਨ ਪਰ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਅਜੀਬ ਵਿਆਕੁਲਤਾ ਸੀ ਅਜ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਵਰਤਾਉ ਵਿਚ! ਉਹ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦਾ, ਪਰ ਨਾ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਸਾਥ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਨ ਦੀ ਅਧੀਰਤਾ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਪਤੀ ਚੁਪਚਾਪ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਨੂੰ ਵਾਚਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਫਿਰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬੋਲੇ 'ਅਜ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਜੋ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਹੋ।' ਅਜ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਪਾਸੋਂ ਉਹੀ ਕੁਝ ਮੰਗਿਆ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਹਰ ਇਸਤਰੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਰੋਲ ਇਸਤਰੀਪਨ ਬੋਲਿਆ, 'ਪਿਆਰੇ ਪਤੀ ਜੀ, ਮੈਂ ਵੀ ਇਸਤਰੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਵੀ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਵੀ ਭੈਣ ਸੁੰਦਰੀ ਵਾਂਗ ਇਕ ਲਾਲ ਖੇਡੇ। ਮੈਂ ਵੀ ਪੁੱਤਰ ਪਾਲ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਾਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਬ੍ਰਹਮਚਰਜ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਦਰ ਤੋਂ ਸਭ ਦੀਆਂ ਮੁਰਾਦਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਮੈਂ ਨਿਮਾਣੀ ਹੀ ਅਜੇਹੀ ਹਾਂ ਜਿਸਦੀ ਮੁਰਾਦ ਤੁਸੀਂ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਹੁਣ ਤਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਸੁਣ ਕੇ ਬੜੀ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, 'ਭਾਗਾਂ ਵਾਲੀਏ ਤੂੰ ਤਾਂ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਮੰਗਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪੂਰੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਥੇ ਮੈਂ 'ਖ਼ਾਲਸੇ' ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਪਿਤਾ ਹਾਂ ਉਥੇ ਤੁਸੀਂ 'ਖ਼ਾਲਸੇ' ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਾਤਾ ਹੋਏ। ਤੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹੋਣਗੇ। ਉਹ ਸਦਾ ਵਧਦੇ-ਫੁਲਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਉਹ ਸਦਾ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਨਗੇ। ਅਜ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਂ ਵਾਲਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਵੇਲੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਜਿਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛੱਕਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਨਵੇਂ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਨਵੀਂ ਜ਼ਾਤ ਬਿਰਾਦਰੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਤੀ ਬੰਧਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਬਾਰੇ ਦਸਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜ ਵੀ ਇਹੀ ਗੱਲ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਦਰ ਅਸਲ, 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਇਕ ਰਸਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸੰਕਲਪ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਾਣੀ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਕੌਰ ਅਥਵਾ ਸ਼ੇਰ ਵਰਗਾ ਸੂਰਬੀਰ ਬਣ ਜਾਏਗਾ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਜਾਂ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਹੀ 'ਖ਼ਾਲਸੇ' ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਖ਼ਾਲਸੇ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਖ਼ਾਲਸ ਜਾਂ ਸ਼ੁੱਧ। ਅਥਵਾ ਉਹ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਹਿਮ ਜਾਂ ਭਰਮ, ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਵੇ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਮਾਲਕ ਮੰਨੇ, ਉਹੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਿਤਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬਿੰਦੀ ਸੰਤਾਨ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਨਾਲੋਂ ਨਾਦੀ ਸੰਤਾਨ ਅਖਵਾਉਣ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਖੁਸ਼ੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਦੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸ਼ਬਦ । ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਸਿੰਘ-ਸਮੂਹ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਥਵਾ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਉਪਰ ਚਲਦੇ ਹਨ । ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਨਾਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹੈ ਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਿਰਾਦਰੀ ਕੇਵਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਹੀ ਹੈ ।

ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਪਦਵੀ ਲੈ ਕੇ ਧੰਨ ਹੋ ਗਈ । ਅਜ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਝੂੰਮ ਉਠੀ । ਹੁਣ ਉਹ ਨਿਪੁੱਤਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਲੱਖਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਾਲੀ ਹੋ ਗਈ । ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੂੰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਥਾਪਿਆ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਫੁਰਨੇ ਦੀ ਮੰਗ ਫਿਰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਸੰਜਮ, ਧੀਰਜ ਤੇ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਦਾ ਵਾਸਾ ਸੀ ।

[੫]

ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਹੇ ਸਨ । ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਨੌਬਤ ਇਥੋਂ ਤਕ ਆਣ ਪੁੱਜੀ ਸੀ ਕਿ ਮਸੰਦਾਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਉਪਰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਛੱਡਣਾ ਮੰਨ ਗਏ ਸਨ । ਇਹ ਗੱਲ ਸੰਨ ੧੭੦੪ ਈ: ਦੀ ਹੈ । ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਅਜ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਨੂੰ ਭਾਗ ਲਾਉਣ ! ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਦੋ ਟੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੇ ਤੋਰਿਆ ਗਿਆ । ਪਹਿਲੀ ਟੋਲੀ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ; ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਰੋਗੀ ਸਨ । ਦੂਸਰੀ ਟੋਲੀ ਵਿਚ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੋਵੇਂ ਵਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਕੁਝ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ ਤੇ ਪੰਜ ਸੌ ਜਵਾਨ ਸਨ । ਪਹਿਲੀ ਟੋਲੀ ਪਹਿਲਾ ਟੋਰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਪਿਛੇ ਰਹੇ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀਆਂ ਸੌਂਹਾਂ ਉਤੇ ਇਤਬਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਉਹੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਵਿਸਾਹਘਾਤ ਕਰਕੇ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਪਰ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਮਚ ਗਈ । ਅਗੋਂ ਰਬ ਦਾ ਭਾਣਾ ਇਹ ਕਿ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਦਾ ਤੂਫ਼ਾਨ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਨਦੀ ਨੂੰ ਤਰ ਕੇ ਪਾਰ ਕਰਨ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਕਈ ਲੋਕ ਹੜ੍ਹ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਗਏ । ਕੁਝ ਠੰਡ ਨਾਲ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰ ਗਏ । ਕੁਝ ਪਾਣੀ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਵਿਚ ਅਗੇ ਵਹਿ ਗਏ । ਗੱਲ ਕੀ ਪੂਰਾ ਦਲ ਖਿੰਡ ਪੁੰਡ ਗਿਆ । ਇਸੇ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਛੋਟੇ ਸਾਸਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਗਏ ਤੇ ਗੰਗੂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਏ । ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri
ਤੇ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੌਂਪਣਾ ਹੇਠ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜੀਆਂ। ਉਧਰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਲ ਚਾਲੇ ਪਾ ਦਿਤੇ ਤੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਉਪਰ ਫਿਰ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਮੁਠਭੇੜ ਹੋ ਗਈ। ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਦੁਖਮਈ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਲਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਕੂਚਾ ਦਿਲੱਵਾਲੀ ਸਿੰਘ ਜੋ ਅਜਮੇਰੀ ਗੇਟ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੌਜ਼ ਕਾਜ਼ੀ ਦੇ ਲਾਗੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੈ, ਰਹਿ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ਸਮਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ; ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਕਲਮ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ।

ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦੇ ਯੁਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਠਿੰਡੇ ਤੇ ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੈਂਦੇ ਲੱਖੀ ਜੰਗਲ ਵਲ ਆ ਗਏ। ਇਹ ਥਾਂ ਉਂਵ ਤਾਂ ਜੰਗਲੀ ਹੁਸਨ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਰਸਤਾ ਅਤੀ ਬਿਖੜਾ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ-ਪਿਆਰ ਵਾਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਕਾਫ਼ਲਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਹਿਬੂਬ ਰਹਿਬਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਉਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਇਸ ਥਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਉਦੋਂ ਸਾਬੋ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਸੀ ਇਸੇ ਨੂੰ ਅਜ ਕਲ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਥੇ ਫਿਰ ਧਰਮ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਇਥੇ ਹੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ, ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਏ। ਅਜ ਮਿਲ ਰਹੇ ਸਨ ਗੁਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਇਹ ਤਿੰਨ ਜੀਅ : ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਮਾਤਾਵਾਂ। ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਸੁਣਾ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਮਾਤਾਵਾਂ ਸੁਣ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸੁਣਕੇ ਪਸ਼ੇਮਾਨ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਡੋਲਣ ਨਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸਬਰ ਸ਼ੁਕਰ ਨਾਲ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਬਾਰ ਬਾਰ ਧਰਮ-ਮੂਰਤ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿਮਰਦੀ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੋਹਣੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਖਰੇ ਜ਼ੁਲਮ ਬਾਰੰਬਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਵਿਤ ਕਰ ਜਾਂਦੇ। ਪਰ ਪਤੀ ਦੇਵ ਦਾ ਹੰਸੂ ਹੰਸੂ ਕਰਦਾ ਚੇਹਰਾ ਵੇਖਿਆਂ ਹੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਅਜਕਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਲਿਖਵਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਲਿਖਾਈ ਜਦੋਂ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਈ ਤਾਂ ਬਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਲਮਾਂ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਟੋਏ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਵਰ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਇਹ ਹੈ ਪ੍ਰਗਟ ਹਮਾਰੀ ਕਾਸ਼ੀ
ਪੜ੍ਹ ਹੈ ਇਹੈਂ ਚੌਰ ਮਤਰਾਜੀ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਲੇਖਕ ਗੁਨੀ ਕਵਿੰਦ ਗਿਆਨੀ
ਬੁੱਧਿ ਸਿੰਧੂ ਹੈ ਹੈਂ ਇਤ ਆਨੀ
ਤਿਨ ਕੇ ਕਾਰਨ ਕਲਮ ਗਹ ਦੇਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹਮ ਡਾਰ
ਸਿੱਖ ਸਿੱਖਾਂ ਇਤ ਪੜ੍ਹੇਂਗੇ ਹਮਰੇ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ

ਇਥੇ ਹੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਥ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਵਿਦਿਆਲਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਟਕਸਾਲ' ਰੱਖਿਆ। ਇਥੇ ਹੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਰਥ ਕੀਤੇ। ਇਥੇ ਹੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਦੇ ਕੇ ਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਨਿਖੇੜਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਲਗਭਗ ਦਸ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਠਹਿਰੇ ਤੇ ਇਸ ਅਰਸੇ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਦੋਵੇਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਰਹੀਆਂ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਪਤੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣੀ। ਪਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਪਤੀ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ। ਧਰਮ-ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਪਤੀ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ।

ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਫਿਰ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਧਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਉਪਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਆਜ਼ਮ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜੋ ਤਖਤ ਦਾ ਅਸਲ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਸੀ ਉਸ ਨੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਤਖ਼ਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਦਦ ਮੰਗੀ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਚਲਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲਗੇ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਮਾਤਾਵਾ ਨੂੰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਅਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਆਇਆਂ ਥੋੜਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਮਾਨ ਬਣ ਕੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੋਹਾਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਚਾਈਂ-ਚਾਈਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਅਜਕਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਲੀ ਸਨ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਆਪ ਦੀ ਤਨੋ-ਮਨੋ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਕਾਮਬਖਸ਼ ਨੇ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬਗ਼ਾਵਤ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਅਕਸਰ 'ਧਰਮ' ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਬਹਾਦਰਸ਼ਾਹ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੋ ਦੱਖਣ ਵਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕਿ 'ਧਰਮ' ਬਾਰੇ ਆਰੰਭ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਜਾਰੀ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੱਟੜ ਵਤੀਰੇ ਬਾਰੇ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਏ ਸੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਕੇ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਫਿਰ ਮਾਤਾਵਾਂ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੀ ਘੜੀ ਆ ਗਈ। ਮਾਤਾਵਾਂ ਵਿਛੜਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ। ਅਖ਼ੀਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਹੀ ਰਹੇ।

[੬]

ਪ੍ਰੇਮ ਅਗੇ ਨੇਮ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੀ ਤੀਬਰ ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਵਨਾ ਅਗੇ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੁਕਮ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਲਿਆ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਦੱਖਣ ਵਲ ਚਲ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਇਸ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਉਹ ਵੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੱਖਣ ਵਲ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਬਹੁਤ ਫ਼ਰਕ ਨਾਲ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬ੍ਰਿਜ ਭੂਮੀ ਅਥਵਾ ਬਿੰਦਰਾਬਨ ਤੇ ਮਥਰਾ ਵਲੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜਿਸਥਾਨ ਦੇ ਚਿਤੌੜ, ਜੈਪੁਰ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਉਜੈਨ, ਅਜਮੇਰ, ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ, ਨਾਗਪੁਰ, ਅਮਰਾਵਤੀ, ਚਿੰਗੋਲੀ ਤੋਂ ਨੰਦੇੜ ਪੁਜੇ ਸਨ। ਨੰਦੇੜ ਵਿਚ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਦਾਵਰੀ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹੀਰਾ ਘਾਟ ਠਹਿਰੇ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੁਦਾਵਰੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੀ ਹੈ। ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਡੇਰਾ ਇਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਦਿਲੀਓਂ ਹੀ ਸ੍ਰ: ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਜੋ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਲਕ ਹੀ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਸਮੇਤ ਨੰਦੇੜ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮਾਂ-ਪੁੱਤਰ ਦੁਤਾਰੇ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਸੀਲੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਪਰ ਮੁਗਧ ਹੋ ਕੇ ਝੂੰਮਣ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਡੇਰੇ ਉਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦੇ ਡੇਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਵੀ ਲੰਗਰ ਛੱਕਦੇ। ਇਸ ਡੇਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀ ਕਰਦੇ। ਅਜਕਲ ਇਸ ਡੇਰੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਥੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਅਤੁੱਟ ਲੰਗਰ ਵਰਤਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਇਥੇ ਲਗਭਗ ਨੌਂ ਮਹੀਨੇ ਰਹਿ ਕੇ ਵਾਪਸ ਦਿੱਲੀ ਪਰਤ ਆਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਲਕ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਵੀ ਆ ਗਈ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੇ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਅਗੇ ਬੜੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੰਦੇੜ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਜਾਵੇ ਪਰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਅਖ਼ੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣਾ ਬਚਨ ਮੰਨਵਾ ਹੀ ਲਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਵਿਛੜਨਾ ਮੰਨ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਸੁਰਤ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਵਿਛੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਦੀ ਅੰਨ ਜਲ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲਾਇਆ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਾਂਗੀ ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਮੁਸਕਰਾਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਹਲ ਲੱਭ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। 'ਇਹ ਲਓ ਪੰਜ ਸ਼ਸਤਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਲੰਘ ਉੱਤੇ ਸਜਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ। ਨਿੱਤਨੇਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਨਾ, ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਇਆ ਕਰਨਗੇ। ਇਹ ਸ਼ਸਤਰ ਸਨ : ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਦੋ ਖੰਡੇ ਤੇ ਇਕ ਮੁੱਠ ਵਾਲੀ ਕਿਰਪਾਨ। ਅਖ਼ੀਰ ਰੱਬੀ ਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ, ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਕੁਇਰ, ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਾਮਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਆਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋ ਪਾਲਕੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਪਹਿਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਸਤਰ ਰੱਖੇ ਗਏ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ ਸਵਾਰ ਹੋਏ। ਅਗੇ-ਅਗੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਸੀ ਤੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ। ਇਹ ਕੁਹਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵਾਰੋ-ਵਾਰੀ ਚੁੱਕਣੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਸੌਨ ੧੭੦੮ ਈ: ਦੀ ਹੈ। ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪਤੀ ਅਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਾਰਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਕਾਫ਼ਲਾ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਈ ਥਾਈਂ ਰੁਕਿਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਹੁੰਮ ਹੁੰਮਾ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਕਰਦਿਆਂ-ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਕਾਫ਼ਲਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜਾ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ। ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਅਗੋਂ ਲੈਣ ਲਈ ਆਏ। ਦੋਵੇਂ ਭੈਣਾਂ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਿਲੀਆਂ, ਬੜੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਉਪਰ ਪੁੱਜ ਗਈ। ਹੁਣ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਹਾਲ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕੌਤਕ ਸੁਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੰਗਤ ਸੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਬਲਿਹਾਰ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਦਿੱਲੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਸਭ ਲੋਕ ਦਿੱਲੀ ਮਾਤਾਵਾਂ ਕੋਲ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਆਉਂਦੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹਾਲ-ਪ੍ਰਸੰਗ ਸੁਣਦੇ। ਅਖ਼ੀਰ ਉਹ ਦਿਨ ਵੀ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਦੋਹਾਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ। ਦੋਵੇਂ ਹਿਰਦੇ ਵੇਧਕ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਬਿਹਬਲ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਫਿਰ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਪਾਠ-ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਗੀਆਂ।

[੭]

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੈਰਾਗਵਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਤੇ ਦਿਲਾਸੇ ਨਾਲ ਉਹ ਵੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਪਾਦਨ-ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਜੁਟ ਗਏ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਿਧਰੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਮਾਤਾਵਾਂ ਪਾਸ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜ ਦੇਂਦੇ ਸੀ। ਮਾਤਾਵਾਂ ਅਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਕਰਵਾਕੇ ਬਾਣੀ ਇਕੱਤਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਬੜੀ ਲਗਨ ਨਾਲ ਇਹ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਲਗੇ।

ਮਾਤਾ ਜੀ ਜਦੋਂ ਨੰਦੇੜ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ ਸਨ ਤਾਂ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਜਿਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸ਼ਸਤਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਉਥੇ ਆਪਣੀ ਮੋਹਰ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਉੱਤੇ ਇਹ ਮੋਹਰ ਲਾਇਆ ਕਰਨੀ। ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤ ਤੁਹਾਡਾ ਅਦਬ-ਸਤਿਕਾਰ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕਰੇਗੀ। ਇਥੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲੈਣੀ ਉਚਿਤ ਰਹੇਗੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਮੋਹਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਸ਼ੋਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਹੁਕਮਨਾਮੇ' ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਅਠ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚਾਰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਲੰਗਰ ਲਈ ਫੁਰਮਾਇਸ ਵਜੋਂ ਹਨ ਕਿ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵੇਖਦੇ ਸਾਰ ਮਾਇਆ ਹੁੰਡੀ ਕਰਾਕੇ ਭੇਜੀ ਜਾਵੇ। ਦੋ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਜੋਂ ਹਨ। ਇਕ ਵਿਚ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਚੌਦਾਂ ਰੁਪਏ ਦੀ। ਇਹ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਅਸੀਸਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਖ਼ੀਰਲੇ ਦੋ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚ ਫ਼ਰਮਾਇਸ਼ ਪਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਕ ਵਿਚ ੧੧ ਰੁਪਏ ਲੰਗਰ ਲਈ ਭੇਜਣੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਪਟਣ ਸ਼ੇਖ਼ ਫਰੀਦ ਵਿਚ ਇਕ ਚੰਗਾ ਜਿਹਾ ਖੂਹ ਬਣਵਾ ਦੇਣਾ। ਕੁਲ ਮਿਲਾਕੇ, ਅਠ ਦੇ ਅਠ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੀ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਖੂਹ ਲੁਆਉਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਪੁੰਨ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਵਿਚਲੀ ਟੋਨ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਤਮਕ ਹੈ। ਮਾਤਾਵਾਂ ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜੀ ਮਾਇਆ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਭੇਜਣ ਵੇਲੇ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤ ਮਾਤਾਵਾਂ ਉਪਰ ਸ਼ਰਧਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਯਥਾ ਯੋਗ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ।

[੮]

ਨਵੀਂ ਖੋਜ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਨੇ ਲਗਭਗ ੬੫ ਕੁ ਸਾਲ ਆਰਜਾ ਭੋਗੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਸੂਚੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :—

ਜਨਮ	: ਸੰਮਤ ੧੭੩੮ ਬਿਕ੍ਰਮੀ
ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ	: ਸੰਮਤ ੧੭੫੭ ਬਿਕ੍ਰਮੀ
ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ	: ਸੰਮਤ ੧੮੦੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ

ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਪਾਸੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਸੌਂਪਣਾਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀਤੀ। ਅਧਿਆਤਮ ਮਾਰਗ ਉਪਰ ਤੁਰਨ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਦਾ ਆਭਾਸ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਅਜ ਅਚਾਨਕ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਅੰਤ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਵੈਰਾਗੀ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਨਿਹਾਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਤਿਅੰਤ ਸਹਜ ਵਿਚ ਸਨ, ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ ਕੋਈ ਅਲੌਕਿਕ ਖੇੜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਉਪਰ ਸੀ। ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਆਸਣ ਵਿਛਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਬੜੀ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਆਸਣ ਉਪਰ ਬੈਠ ਕੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਕੁਝ ਪਲ ਪਾਠ ਕਰਕੇ ਪਰਮ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਅਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਤੇ ਬੜੇ ਠਰੰਮੇ ਨਾਲ ਉਪਰ ਚਾਦਰ ਲੈ ਕੇ ਲੰਮੇ ਪੈ ਗਏ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਪਤੀ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਰਸਨਾ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ। ਪਲ ਭਰ ਬਾਅਦ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਅਭਾਸ ਹੋਇਆ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜ਼ੀ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਗੁਰਪੁਰੀ ਨੂੰ ਸਿਧਾਰ ਗਏ ਹਨ। ਅਜ ਮਾਂ ਸੁੰਦਰੀ ਗੁਰੂ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਦੀ ਸਾਮਗ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਦੇਹੁਰੇ ਬਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਚਿਖਾ ਤਿਆਰ ਕਰੋ। ਇਧਰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਕੇ ਸਫ਼ੈਦ ਕਪੜੇ ਪੁਆਕੇ ਸਜੇ ਹੋਏ ਬਿਬਾਣ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਅਗੇ-ਅਗੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਬਿਬਾਣ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਜ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਜੀਅ ਦਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਅਨੇਕ ਨਿਵਾਸੀ, ਬਾਲ, ਬਿਰਧ, ਬੱਚੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਉਪਰ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਸਭ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਛਲਕ ਆਇਆ। ਅਜ ਪਿਆਰ ਮੂਰਤ, ਧਰਮ-ਮੂਰਤ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਪਤੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੀ ਇਹ ਵਾਕਿਆ ਸੰਮਤ ੧੮੦੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਤਕ ਵੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ ਦਿੱਲੀ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਬੜੇ ਅਦਬ-ਮਾਣ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।

Forwarded Free of Cost
With the Compliments of
The Dept. of Education,
Govt. of India, New Delhi

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਜਨਮ	:	ਸੰਨ ੧੯੯੭ ਈ:
ਸ਼ਾਦੀ	:	ਸੰਨ ੧੯੮੪ ਈ:
ਸੰਤਾਨ	:	ਇਕਲੌਤਾ ਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੰਨ ੧੯੮੯ ਈ:
ਪ੍ਰਲੋਕਗਮਨ	:	ਸੰਨ ੧੭੪੭ ਈ:
ਕੁਲ ਆਯੂ	:	ਲਗਪਗ ੮੦ ਵਰ੍ਹੇ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਧਰਮ ਮੂਰਤਿ : ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ

ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਕਰਕੇ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਹੁਤ ਘਟ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਰਜ ਇਹੋ ਜੇਹੇ ਵੀ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਅਜ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਮਾਣ ਨਾਲ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੁਰਦਾ ਹੈ, ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

(ੳ) ਪਾਲਿਤ ਪੁੱਤਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਮਰਿਆਦਾ ਭੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ।

(ਅ) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥੀ ਬਣਾਕੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਭੇਜਣਾ।

(ੲ) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਖੁਲ੍ਹਵਾਣੀ।

(ਸ) ਤੱਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਤੇ ਬੰਦਈ ਖ਼ਾਲਸਾ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਖ਼ੂਨਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਚਾਣਾ।

(ਹ) ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਆਪਣੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਕਰਾਣੀ।

(ਕ) ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਅਗਵਾਈ ਕਰਣੀ।

(ਖ) ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਅਥਵਾ ਲੰਗਰ ਦੀ ਰਸਮ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰਖਣ ਲਈ ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਲਿਖਣੇ।

ਉਪਰ ਸੰਕੇਤਕ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਵਿਚਾਰਣਾ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।

ਮਾਤਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ੮੦ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਲਗਭਗ ੩੯-੪੦ ਵਰ੍ਹੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਕ ਜੀਵਤ ਰਹੇ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਸੰਨ ੧੭੪੭ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੰਨ ੧੭੦੮ ਈ: ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਏ। ਸਾਰੇ ਗਰੂ-ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਹੀ ਵਧੇਰੇ ਉੱਘੀ ਹਸਤੀ ਹਨ ਬਲਕਿ ਜੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਏ, ਗਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਹੀ ਇਕੋ ਇਕ ਅਜੇਹੀ ਉੱਚ ਹਸਤੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਸ ਗਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੜਾ ਲੰਮਾ ਅਰਸਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਅਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਸਰਬਾਂਗੀ ਰਾਹਨੁਮਾਈ ਕੀਤੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕੌਮੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨਿਗਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਤੱਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਤੇ ਬੰਦਈ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਨਿਗਰ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਛੋਟੇ ਮੋਟੇ ਸਥਾਨਕ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਝਗੜਿਆਂ ਦੀ ਸੁਲਹ ਸਫ਼ਾਈ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵਿਚ ਆਪ ਪੈਕੇ ਕਰਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਜਿਥੇ ਉਹ ਆਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨਕ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਅਜੇਹਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਤੱਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈ ਸਿੱਖੀ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮੁਆਫ਼ ਨਾ ਕੀਤਾ ਚਾਹੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਪਾਲਿਆ ਪੁੱਤਰ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਕਰਮ ਦੇ ਪੂਰੇ ਤੇ ਬਚਨ ਦੇ ਸੂਰੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਹਾਂਸੂਰੇ ਸਨ। ਔਰਤ ਦਿਲ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਾਂ-ਦਿਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਲਿਤ ਪੁੱਤਰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਦੋਂ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਡਰਕੇ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿਤੇ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕੋਮਲਤਾ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿਤਾ। ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲਈ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਦੀ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੋਚਦਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਬਜਰ ਗੁਨਾਹ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਸਿੱਖੀ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਸੀ। ਫਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਜਦ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭੁੱਖ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਦਰ ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦਿਆਲੂ ਮਾਂ ਨੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਖ਼ਰਚ ਦੇਣਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਬਚਨ ਦੇ ਸੂਰੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਮੱਥੇ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾ ਲਾਇਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੇ ਦੋ ਗੁਣਾਂ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਿਆਂਕਾਰੀ ਸੁੱਭਾ ਅਧਰਮੀ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਹਥੋਂ ਬੇਨਵਾ ਫ਼ਕੀਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਬਦਲਾ ਚੁੱਕਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਇਸ ਗੁਨਾਹ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਣਖੀਲੀ ਮਾਂ ਨੇ ਪਾਲਿਤ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਰਿਆਇਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਜੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਸੂਝਵਾਨ ਮਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੇ ਭੈੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਚੇਤ ਸੀ।

ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਂ ਕਈ ਸਿੱਖ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਡਰਦਿਆਂ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਲਾਜ ਲਾ ਲੈਂਦੇ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਪਾਲਿਤ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸਾਹਵੇਂ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ-ਪੁੱਤਾਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿਤੀ। ਉਹ ਪੁੱਤ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਜਨੀਕ ਪਤੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਾਰੇ ਲਾਲ ਵਾਰ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਧਰਮ ਪਿਆਰੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਹਾਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕੁਮੌਤੇ ਮਰਦਿਆਂ ਸਹਿ ਲਿਆ ਪਰ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਸਿੱਖੀ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਆਂਚ ਨਾ ਲਗਣ ਦਿਤੀ। ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੈ, ਸਰਣ ਆਏ ਦੀ ਲਾਜ ਰਖਣਾ। ਭੁੱਖੇ ਮਰਦੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਪਰ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਬਚਨਾਂ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਹੋ ਗੁਣ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਮ ਸਾਧਾਰਣ ਔਰਤ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਸਾਧਾਰਣ ਮਾਂ ਆਪਣੀ ਮਮਤਾ ਲਈ ਯੋਗ ਅਯੋਗ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਆਪਣੀ ਮਮਤਾ ਦਾ ਗਲ ਘੁਟ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਧਰਮ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਸ਼ਟਮਈ ਮੌਤ ਨੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਉਤੇ ਸੇਹਤਮੰਦ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ। ਧਰਮ ਹਾਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਸੀ ਬੇ-ਮੌਤ ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰਨਾ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬੇਨਵਾ ਫ਼ਕੀਰ ਦੀ ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਦੱਸਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਣਾ ਇਕ ਹੋਰ ਤੱਥ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਕੂਮਤ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਅਦਬ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਹਕੂਮਤ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਹਸਤੀ ਮੰਨਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਖਿਮਾਂ ਯਾਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਨਿਰਭੈ ਨਿਧੜਕ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਉੱਤਰ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਕੰਨ ਖੋਹਲ ਦਿਤੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਕਿ "ਭੈ ਕਾਹੂ ਕੋ ਦੇਤ ਨਹਿ ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨ" ਦੀ ਪੰਕਤੀ ਉਚਾਰਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਦਲੇਰ ਨੂੰਹ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖੀ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਜੀਵੇਗੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਤੱਥ ਧਿਆਨ ਜੋਗ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸਥਾਨ : ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬਗੰਜ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਤੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਬਣਵਾਈ ਸੀ। ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਰਹੇ ਕਿਸੇ ਤਅਸੁੱਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੇ ਇਸ ਵੱਲ ਅੱਖ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ। ਹਾਲਾਤ ਵਸ ਜਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਿਲੀਉਂ ਬਾਹਰ ਮਥੁਰਾ ਗਏ ਤਾਂ ਤਅਸੁੱਬੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਹਿੰਮਤ ਬਣ ਗਈ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਨੂੰ ਡੇਗ ਕੇ ਇਸ ਥਾਂ ਮਸਜਿਦ ਬਣਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਗ਼ੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਆਮ ਲੋਕ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਹ ਸੀ ਵੀ ਸੱਚ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਨਾ ਤਾਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਹੀ ਤ੍ਰੇੜ ਆਉਣ ਦਿਤੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਟ ਹੋਣ ਦਿਤੀ।

ਸਿੱਖ ਸਾਮਾਜਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰਖ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀਣਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਸਦਾ ਲਈ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸੀ ਇੱਜ਼ਤ ਆਬਰੂ ਨਾਲ ਜਿਉਂ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਅਧਿਆਤਮਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਯੋਗ, ਨਿਰਾਰ ਅਤੇ ਉਸਾਰੂ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਅਗਵਾਈ ਦਿਤੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੇ ਕੇ ਦਮਦਮੇ ਵਰਗੀ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਖੁਲ੍ਹਵਾਈ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਕਰਵਾਏ। ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੇ ਕੇਂਦਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੁਦ੍ਰਿੜ ਕੀਤਾ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਾਰ ਉਤਾਰੇ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਬਕ ਨਿਬਾਹੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਣਾਮਈ ਹੱਥ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਗਿਆਨੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਸੂਰਬੀਰ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਲਈ ਘੱਲਣ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਬਿਰਥਾ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਉੱਚੇ ਸੁਚੇ ਜੀਵਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬਲੀਦਾਨ ਲਈ ਤੋਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਾਲੀ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਲੀ ਟਕਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਵਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਅਜੇਹੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਦਾ ਸੇਹਰਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਫੁੱਲਣ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੱਥ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਰੁਕਣ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਜਦੋਂ ਪੰਥ ਦੇ ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੀਰ ਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਹੀ ਅਗਵਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਸਮੂਹ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਰੀਬ ਰਖਿਆ। ਬਿਹਾਰ-ਪਟਨਾ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦੇ ਨਾਮ ਭੇਜੇ ਗਏ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਤੇ ਜਮਾਨੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਨਾਮ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਸਾਡੇ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਾਬਲ, ਕੰਧਾਰੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਵੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ, ਹੁਕਮ ਮੰਨਣਾ, ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਗ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।

ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੀ ਮਰਿਯਾਦਾ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਬੜੇ ਜਤਨਾਂ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਅਕਸਰ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਲਈ ਮਾਇਆ ਭੇਜਣ ਆਦਿ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੇਣੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਆਏ ਗਏ ਯਾਤਰੂ ਲਈ ਠਹਿਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਤੋਂ ਵੀ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਆਈ ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਦੀ ਮਾਇਆ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਉਪਰ ਹੀ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਇਹ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਕਾਰਜ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ, ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਮਰਦ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਸੀ। ਗੁਰੂ-ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਲਿਤ ਪੁੱਤਰ ਸਭ ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ ਸਨ। ਇਕ ਗਰਦਸ਼ ਦਾ ਜ਼ਮਾਨਾ, ਦੂਜਾ ਹਵੇਲੀ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ, ਤੀਜਾ ਮਰਦ ਮਾਹਣੂ ਦੀ ਕਮੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕਾਰਜ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਪੁੱਤਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਚਾਲੀ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਗ ਜੰਗਾਂ ਜੁਧਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਜੋ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਉਸ'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵ-ਪੂਰਣ ਕਾਰਜ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਦੇਣ : ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਨਿਖੜਵਾਂ ਸਰੂਪ, ਚਰਿਤਰ, ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਚੇਤਨਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਧਰਮ ਦੇ ਆਂਤਰਿਕ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਨਾਲ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਧਰਮ ਨੇ ਜਨ ਸਾਧਾਰਣ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਸੋਚ, ਨਵੀਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ, ਨਵਾਂ ਸਰੂਪ ਤੇ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਦਾ ਨਵਾਂ ਅੰਦਾਜ਼ ਦਿਤਾ। ਲੋਕ ਨਿਰਭਉ, ਨਿਧੜਕ, ਰਣਬੀਰ, ਅਣਖੀਲੇ, ਸਵੈਮਾਨੀ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਬਣਨ ਲਗੇ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਆਪ ਸੰਭਾਲ ਲਏ ਜੋ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਛੋਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਕਾਰਜਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਅਗਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ :

ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜਦ ਨਾਂਦੇੜ ਵਲ ਗਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਇਕ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਲ ਤੋਰਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਲੋਹਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਵਜਾ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਸਢੌਰੇ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਇਕ ਕਰਕੇ ਕਈ ਜਿੱਤਾਂ ਜਿਤਦੇ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਹੰਕਾਰ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦਾ ਦਾਹਵੇਦਾਰ ਆਖਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸੰਗਤ ਦੋ ਧੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀ ਗਈ। ਪਹਿਲੀ, ਤੱਤ ਖਾਲਸਾ ਤੇ ਦੂਜਾ, ਬੰਦਈ ਖਾਲਸਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਧੜਿਆਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧ ਵਧਣ ਲਗਾ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਪਾਸ ਇਸ ਝਗੜੇ ਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਪੁਜੀ। ਹੁਣ ਸਿਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸਤਿਕਾਰ ਜੋਗ ਹਸਤੀ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਹੀ ਰਾਹਨੁਮਾਈ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਕਤੀ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਇਸ ਝਗੜੇ ਦੀ ਤਹਿ ਤਕ ਪੁਜਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਲੀ ਫੁਟ ਉਨਾਂ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ। ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਵੀ ਬੜੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਦੂਰਅੰਦੇਸ਼ ਮਾਂ ਜਾਣ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਉਪਰ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਨੂੰ ਇਕ ਮਤ ਕਰਨਾ, ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਸੀ। ਪਰ ਜੇ ਸਿੱਖ ਆਪਸ ਵਿਚ ਨਿਖੜ ਵੀ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਖ਼ੂਨਰੇਜ਼ੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਇਸ ਨੁਕਤੇ ਉਪਰ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਸੂਝਵਾਨ ਮਾਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਉਹੀ ਨਜਿਠ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਪਾਸ ਕੋਈ ਪਦਵੀ ਹੋਵੇ। ਆਖਰ ਮਾ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਤਰਕੀਬ ਸੂਝ ਪਈ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਾਗ ਡੋਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿਤੀ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਜਮਾਤੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਸਹਿਪਾਠੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਉਪਰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਬੇਥਿੜਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ। ਆਪ ਅਨੰਦਪੁਰ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਕਟ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੀ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਉਥੋਂ ਵਾਪਸ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਹੀ ਆਏ ਸਨ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਇਕ ਤਾਂ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਮਨੁਖ ਸੀ। ਦੂਜਾ, ਉਚ ਦਰਜੇ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ। ਤੀਜਾ, ਸੁਲਝੇ ਹੋਏ ਨੀਤੀਵਾਨ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਉਪਰ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਦਵੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾ ਪੁਜੇ। ਇਸ ਤੱਥ ਨਾਲ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸਹਿਮਤ ਹਨ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਮਿੱਠ ਬੋਲੇ ਅਤੇ ਮਿਲਣਸਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣਾ ਚੰਗਾ ਅਸਰ ਰਸੂਖ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਲਸ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਗੇ ਸਨ। ਉਹ ਮਨ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਿਰ ਦੇ ਨਰਾਜ਼ ਹੋਣ ਨਾਲ ਆਪਸ ਵਿਚ ਖਨ ਖਰਾਬਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਨੀਤੀਵਾਨ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਕ ਤਰਕੀਬ ਫੁਰ ਪਈ। ਇਹ ਸੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੋਵਰ 'ਚ ਦੋ ਪਰਚੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਜਾਣ। ਜਿਸ ਵੀ ਧਿਰ ਦੀ ਪਰਚੀ ਡੁਬ ਜਾਏ, ਉਹ ਸੁਲਹ ਸਫਾਈ ਨਾਲ ਪਿਛੇ ਹਟ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਉਪਰ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਰਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਪਰਚੀਆਂ ਪਾ ਦਿਤੀਆਂ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਵੇਖੋ ਰੱਬ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਬੰਦਈ ਖਾਲਸਿਆਂ ਦੀ ਪਰਚੀ ਡੁਬ ਗਈ। ਬੰਦਈ ਖਾਲਸੇ ਚੁਪ ਚਾਪ ਪਿਛੇ ਹਟ ਗਏ ਤੇ ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਨੋਕ ਟੋਕ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਬੰਦਈ ਖਾਲਸੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਲ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਵੀ। ਤੱਤ ਖਾਲਸੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗੂ ਆਪਣੇ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹਿਣ ਲਗੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਫੈਸਲਾ ਸੀ ਜੋ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਜੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਦੀ ਰਾਹਨੁਮਾਈ ਨਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪ ਕੇ ਸਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾ ਭੇਜਦੇ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਝਗੜੇ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਬਾਹੁਣ ਲਗੇ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕਦੀ ਕਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਆਪ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਬਿਤਾਇਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਇਕ ਪੁਲ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਕਦੀ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਚਾਲ ਸੁਣਾ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੂਝਵਾਨ ਮਾਂ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਸੁਝਾਉ ਵੀ ਲੈ ਜਾਂਦੇ।

ਇਥੇ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਸਹਿਵਨ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਗਰੰਥੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗਰੰਥੀ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਉਪਰ ਚਲਣ ਵਾਲੀ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗਰੰਥੀ ਥਾਪਿਆ। ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਗਰੰਥੀ ਹੈ ਜੋ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ।

ਦੂਸਰਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਜੋ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦੀ ਨੀਂਹ ਵੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਹੀ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਇਹ ਸੀ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਜੋ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਖੋਲ੍ਹੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪਤੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਉਪਰ ਚਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿਤੀ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਖੋਲ੍ਹ ਲਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਉਹ ਅਰਥ ਸਿਖਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੁੰਗੇ ਵਿਚ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਫਿਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਜਗਹ ਬਦਲਦੀ ਗਈ ਤੇ ਅਜ ਕਲ੍ਹ ਇਹ ਸਤੋ ਦੀ ਗਲੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਨਿਰਮਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ। ਗਿਆਨੀ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਬੜੇ ਉੱਘੇ ਵਿਦਵਾਨ ਆਚਾਰੀਆ ਅਥਵਾ ਗਿਆਨੀ ਸਨ। ਇਹ ਟਕਸਾਲ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਅਜ ਤਕ ਨਿਰੰਤਰ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਤੈਦਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਦਿਆਲੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਥ ਸਿੱਖੇ ਹਨ।

ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਪਰਮ ਉੱਦਮ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗਹਿਰਾਈ ਦਿਤੀ। ਧਰਮ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਧਰਮ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ, ਪੈਰੋਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਦੂਜਿਆਂ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ (Establishment) ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਵਿਦਵਤਾ-ਪੂਰਨ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ (Interpretations) ਹੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ, ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪਜ ਸਿੱਖ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਹਨ ਲਈ ਭੇਜੇ ਸਨ। ਇਹੀ ਪੰਜ ਵਿਦਵਾਨ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਮੋਢੀ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਜੋ ਅਰਥ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਚਾਲੂ ਹੋਈ ਸੀ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਹੋਈ। ਅਨੇਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਇਸ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬਣੇ ਤੇ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਧਿਅਨ-ਕਰਮ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਰਮ ਆਪਣੀ ਮੁਢਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਕਰਮ ਉਪਰ ਹੀ ਬਲ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਧਰਮ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਅਤੇ ਕਰਮ ਵਿਚ ਇਕਰੂਪਤਾ (harmony) ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਮ ਆਪਣੀ ਚਰਮ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਮਨ, ਬਚਨ, ਕਰਮ ਦੀ ਇਕਰੂਪਤਾ ਦੇ ਧਨੀ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਜਦ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਸਿਦਕ ਤੋਂ ਹਾਰਿਆ ਨਹੀਂ। ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਸਾਡੇ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਸੀ, ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਭਵਾ ਕੇ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਦਾ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਾਉਣਾ। ਇਸ ਤੱਥ ਨਾਲ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸਹਿਮਤ[1] ਹੈ। ਇਹ ਕੰਮ

---

1. ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੪੬੧

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਖ਼ਾਸਾ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸੀ। ਪਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਅਤੇ ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਵੀ ਨੇਪਰੇ ਚੜ੍ਹਾ ਸਕਿਆ।

ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਪਤੀ ਆਪ ਉਚ ਪਾਏ ਦੇ ਕਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਆਕਾਰ ਵਿਚ ਕਾਵਿ-ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਛੁਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਵਾਦ ਵੀ ਕਰਵਾਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਬ੍ਰਿਜੀ, ਅਵਧੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਧੁਰੰਧਰ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ[2]। ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਉਦੋਂ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀ ਸਾਹਿਤਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵਡ ਅਕਾਰੀ ਰਚਨਾ ਬ੍ਰਿਜ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਜ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਦੀ ਸਾਹਿਤ-ਰਚਨਾ ਹੋਈ। ਇਕ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਫ਼ੁਰਨਾ ਫੁਰਿਆ ਕਿ ਵੇਖੀਏ ਕੁਲ ਕਿਤਨੀ ਰਚਨਾ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਤੋਲ ਕਰਨ ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਾ ਰਚਨਾ ਦਾ ਭਾਰ ਨੌ ਮਣ ਸੀ[3]: ਇਸ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਗਰੰਥ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਦਿਆ ਸਾਗਰ ਸੀ। ਇਹ ਅਮੋਲਕ ਗਰੰਥ ਆਨੰਦਪੁਰ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਹੜ ਦੀ ਭੇਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀਆਂ ਵਿਕੋਲਿਤ੍ਰੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਹੋਣ। ਅਨੁਮਾਨ ਹੈ, ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਿਤਨਾ ਵੀ ਅਨੁਵਾਦ-ਕਰਮ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਹੀਆਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਵੈ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵਿਕੋਲਿਤ੍ਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾ ਉਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪੰਨੇ ਵੀ ਇਧਰੋਂ ਨਾ ਕਿਧਰੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਹਾਂ ਇਤਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਨਿਸਚਿਤ ਹੈ, ਦਸਮ ਗੁਰੂ-ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਨਾਲੇ, ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦਾ ਕੰਠ ਵੀ ਹੋਵੇਗੀ ਹੀ। ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਚੇ ਕਰਨ ਦੇ ਸ੍ਰੋਤ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਹੀ ਸਨ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੰਠਾਗਰ ਬਾਣੀ ਜੋ ਉਹ ਨਿੱਤ ਨੇਮ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੰਚਿਤ ਕਰਨ ਉਪਰ ਲਗਾਈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਸੰਚਿਤ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਦਸਮ ਗੁਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਚਿੱਠੀ 'ਸ਼ਬਦ ਮੂਰਤਿ' ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਸਾਰੀ ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਨਕਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੀ ਉਚਿਤ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

---

2. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ ੫੩
3. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਪੰਨਾ ੫੩

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ੴ ਅਕਾਲ ਸਹਾਇ ॥

ਪੂਜ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਪਰ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਕੀ ਡੰਡੌਤ ਬੰਦਨਾ
ਬਹੁਰੋ ਸਮਾਚਾਰ ਵਾਚਨਾ ਕਿ ਇਧਰ ਆਉਨ ਪਰ ਸਾਡਾ ਸਰੀਰ
ਵਾਯੂ ਕਾ ਅਧਿਕ ਵਿਕਾਰੀ ਹੋਇ ਗਿਆ ਹੈ।
ਸੁਅਸਤ[1] ਨਾਹੀ ਰਿਹਿਆ। ਤਾਪ ਦੀ ਕਥਾ ਦੋ ਬਾਰ ਸੁਨੀ।
ਪਰ ਮੰਦਰ ਕੀ ਸੇਵਾ ਮੇਂ ਕੋਈ ਆਲਕੁ[2] ਨਾਹੀ
ਦੇਸ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਬਲੁ ਛੁਟਿ[3] ਗਇਆ ਹੈ।
ਸਿੰਘ ਪਰਬਤਾਂ ਬਬਾਨਾਂ[4] ਵਿਚ ਜਾਇ ਬਸੇ ਹੈਨ।
ਮਲੇਛੋਂ[5] ਕੀ ਦੇਸ ਮੇਂ ਦੋਹੀ[6] ਹੈ।
ਬਸਤੀ ਮੇਂ ਬਾਲਕ ਜਵਾਂ[7] ਇਸਤਰੀ ਸਲਾਮਤੁ[8] ਨਾਹੀ।
ਮੁਛੁ ਮੁਛੁ[9] ਕਰ ਮਾਰਦੇ ਹੈਨ।
ਗੁਰੂ ਦਰੋਹੀ[10] ਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗੁ ਮਿਲਿ ਗਏ ਹੈਨ।
ਹੰਦਾਲੀਏ ਮਿਲਿ ਕਰ ਮੁਕਬਰੀ[11] ਕਰਦੇ ਹੈਨ।
ਸਬੀ ਚਕੁ[12] ਛੋੜ ਗਏ ਹੈਨ। ਮੁਤਸਦੀ[13] ਭਾਗ ਗਏ ਹਨ।
ਸਾਡੇ ਪਰ ਅਬੀ ਤੋ ਅਕਾਲ ਕੀ ਰਛਾ[14] ਹੈ।
ਕਲ ਕੀ ਖ਼ਬਰ ਨਾਹੀ। ਸਾਹਿਬ[15] ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਟਲ ਹੈਨ।
ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁਤਰੋਲੇ[16]ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਤੁ[17]ਹੋਇ ਗਇਆ ਹੈ।
ਪੋਥੀਆਂ ਜੋ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਾਥਿ ਭੇਜੀ ਥੀ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ੩੦੩ ਚਰਿਤਰ ਉਪਖਿਆਨ ਦੀ ਪੋਥੀ
'ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਸੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਹਲ ਵਿਚ ਦੇਨਾ ਜੀ'।
ਨਾਮ ਮਾਲਾ ਦੀ ਪੋਥੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰੁ ਅਬੀ ਮਿਲੀ ਨਾਹੀ।
ਕਰਿਸਨਾਵਤਾਰ ਪੂਰਬਾਰਧ ਤੋ ਮਿਲਾ। ਉਤਰਾਰਧ ਨਾਹੀ।
ਜੋ ਮਿਲਾ ਅਸੀ ਭੇਜ ਦੇਵਾਂਗੇ।
ਦੇਸ ਵਿਚ ਗੌਗਾ[18] ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬੰਧਨ ਮੁਕਤਿ ਹੋਇ ਭਾਗ
ਗਇਆ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਬਹੁੜੀ ਕਰਨਗੇ।
ਤੋਲਾ ੫ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਕੀ ਘਰਨੀ[19] ਕੇ ਅਭੂਖ਼ਨ ਲਈ ਗੁਰੂ
ਕਿਆਂ ਖੰਡੂਰ ਸੇ ਭੇਜਾ ਹੈ।
ਰਜਤਪਨ[20] ਬੀ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਸੇ ਭਰਪਾਨੇ[21]
ਪੰਜ ਰਜਤਪਨ ਇਸੇ ਤੋਸ਼ਾ[22] ਦੀਆਂ
ਇਸ ਨੂੰ ਬਦਰਕਾ ਬੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੇ ਉਠਿ ਜਾਵੇਂਗੇ।
ਮੁਸਤਦੀਓ[23] ਨੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਹੀ ਦੀਆ
ਜੋ ਦੇਂਦੇ ਤਾਂ ਬੜੇ ਸਹਿਰ ਸੇ ਹੁੰਡੀ ਕਰਾਇ ਭੇਜਦੇ।

1 ਤੰਦਰੁਸਤੀ
2 ਆਲਸ
3 ਸ਼ਕਤੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।
4 ਜੰਗਲਾਂ
5 ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ
6 ਬੋਲਬਾਲਾ
7 ਜੁਆਨ
8 ਸੁਰੱਖਿਅਤ
9 ਟਟੇ ਟੋਟੇ
10 ਧਰੋਹੀ
11 ਚੁਗਲੀ
12 ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ
13ਲੇਖਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ
14 ਰੱਖਿਆ
15 ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ
16 ਗੋਦ ਲੀਤਾ ਪੁਤਰ
17 ਦਿਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।
18 ਅਫ਼ਵਾਹ
19 ਘਰਵਾਲੀ,ਵਹੁਟੀ
20 ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਰੁਪਏ
21 ਲੈ ਲੈਣੇ
22 ਸਫ਼ਰ ਖ਼ਰਚ
23 ਲੇਖਾ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਭਾਵ ਮੁਨਸ਼ੀ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਅਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਕੀ ਰਛਿਆ ਰਹੀ ਤਾਂ
ਕੁਆਰ[24] ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਆਵਾਂਗੇ
ਮਿਤੀ ਵੈਸਾਖ ੨੨—ਦਸਖ਼ਤ ਮਨੀ ਸਿੰਘ
ਗੁਰੂ ਚਕ ਬੁੰਗਾ । ਜੁਆਬ ਪੋਰੀ[25] ਮੇਂ

24 ਅਸੂ
25 ਡਾਂਗ ਦੇ ਪੋਲ ਵਿਚ ।
ਨੋਟ : ਉਦੋਂ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਉਤੇ ਸ਼ੱਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਂਦੀ ਸੀ । ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਪੋਰੀ' ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਕੇ ਚਿੱਠੀ ਰਖਣ ਦੇ ਗੁਪਤਸਥਾਨ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਤੋਂ ਬੜੇ ਦਿਲਚਸਪ ਨੁਕਤੇ ਉੱਭਰਦੇ ਹਨ :

(ੳ) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਸੂਚਨਾ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜਦਾ ਸੀ ਜੇਹਾ ਕਿ ਬਿਮਾਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਤੇ ਬਿਮਾਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਫ਼ਰਕ ਨਾ ਆਉਣ ਦੀ । ਤੇ, ਅਸੂ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਆਉਣ ਦੀ ।

(ਅ) ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਹੀ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ ।

(ੲ) ਸਾਮਾਜਿਕ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਵੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਜੇਹਾ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਇਕੱਲੀ ਜਵਾਨ ਔਰਤ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

(ਸ) ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹਲਕੀ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਧਰੋਹੀ ਹੰਦਾਲੀਏ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ ਸਨ । ਹੰਦਾਲੀਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮਹੰਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਇਹ ਹਕੂਮਤ ਅਗੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚੁਗ਼ਲੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਥਵਾ ਚੌਧਰੀ ਬਣ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚੁਗ਼ਲੀ ਸਰਕਾਰੀ ਬੰਦਿਆਂ ਕੋਲ ਖਾਂਦੇ ਸਨ ।

(ਹ) ਮੁਤਸੱਦੀ ਅਥਵਾ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਰਖਣ ਵਾਲੇ ਮੁਨਸ਼ੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਛਡ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵੱਲ ਦੌੜ ਗਏ ਸਨ । ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਚੁਣ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ।

(ਕ) ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਚੋਂ ਇਕ ਸੀ । ਉਸ ਦਾ ਪੁਤਰ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਿਆ ਸੀ । ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਸੂਚਨਾ ਵੀ ਭੇਜੀ ਹੈ । ਇਸ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤ ਦੇ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰੋਗੀ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(ਖ) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜਿਥੋਂ ਕਿਧਰੋਂ ਵੀ ਹੱਥ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਉਹ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦੇਂਦੇ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸੇ ਟਪਲੇ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਭੇਜੀ ਗਈ ਰਚਨਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਦੇਂਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਪੱਤਰ ਤੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਰਚਿਤ ੩੦੩ ਚਰਿਤਰ ਉਪਖਿਆਨ ਦੀ ਪੋਥੀ ਭੇਜੀ ਸੀ। ਇਹ ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਬਾਣੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਲਭਦੇ ਲਭਾਉਂਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸੰਪਾਦਨ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਸਹਿਯੋਗ ਦੇ ਰਹੇ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਦੂਸਰਾ ਮਤ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀ ਪਹਿਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਖ ਲੈਂਦੇ ਹੋਣ ਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਹੋਰ ਉਤਾਰਿਆਂ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਦੇ ਹੋਣ।

(ਗ) ਇਸ ਪੱਤਰ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕਿਧਰੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਰਹੀਆਂ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਵੀ ਨਾਲੋ ਨਾਲ ਭੇਜ ਰਹੇ ਸੀ। ਇਸੇ ਪੱਤਰ ਤੋਂ ਵਿਦਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਨਾਮ ਮਾਲਾ' ਭਾਵ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਨਾਮਮਾਲ ਦੀ ਪੋਥੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਿਸਨਾਰਤਾਰ ਉਤਰਾਰਧ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕੀ। ਪਰ ਕਰਿਸਨਾਵਤਾਰ ਪੂਰਬਾਰਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਭ ਚੁਕੀ ਹੈ।

ਇਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਤੱਥ ਵਾਚਣ ਯੋਗ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ ਪੂਰਬਾਰਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਤੀ ਸੀ ਪਰ ਖਰੜਾ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ੩੦੩ ਚਰਿਤਰ ਉਪਖਿਆਨ ਕਰਿਸਨਾਵਤਾਰ ਪੂਰਬਾਰਧ ਵੀ ਤਾਂ ਭੇਜ ਸਕਦੇ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭੇਜੀ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਗੱਲ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਪਹਿਲਾ ਮਤ ਹੋਰ ਵੀ ਪੁਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਬਾਣੀ-ਰਚਨਾ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰਖ ਲੈਂਦੇ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਦੇ ਸਨ।

(ਘ) ਹਕੂਮਤ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਵੈਰ ਪੈ ਗਈ ਸੀ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri
ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਫੜ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਦੌੜ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਤੱਥ ਵੀ ਇਸੇ ਪੱਤਰ ਤੋਂ ਗਿਆਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ਙ) ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੋ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਪਾਲਿਤ ਪੁਤਰ ਸੀ, ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਪੁਤਰ ਜਾਣ ਕੇ ਅਦਬ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਤੇ ਪਿਆਰ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਕੁਝ ਵਸਤਾਂ ਜਾਂ ਤੋਹਫੇ ਭੇਜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਇਸ ਪੱਤਰ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ 'ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਕਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਘਰਨੀ (ਘਰਵਾਲੀ) ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਲਈ ੫ ਤੋਲੇ ਸੋਨਾ ਭੇਜਿਆ ਹੈ'। ਇਥੋਂ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਤੱਥ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਇਤਬਾਰੀ ਬੰਦਾ ਹੈ। ਗਰਦਸ਼ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਨਾ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਆ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭੇਜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਖ਼ਬਰੇ ਤਾਹੀਉਂ ਲੋਕ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਉਪਹਾਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਭੇਜਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਗੁਪਤ ਵਸੀਲਿਆਂ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤਕ ਪੁਹਚਾਉਂਦੇ ਸਨ।

(ਚ) ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਦੀ ਰਕਮ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਪਾਸ ਭੇਜਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ "ਮੁਸਤੱਦੀ ਭਾਗ ਗਏ ਹੈਨ" ਇਸ ਤੱਥ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਮਾਇਆ ਉਗਰਾਹਣ ਲਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੁਸਤੋਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਮਾਇਆ ਉਗਰਾਹ ਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਭੇਜਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਉਗਰਾਹੀ ਹੋਈ ਮਾਇਆ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ 'ਹੁੰਡੀ' ਕਰਵਾ ਕੇ ਭੇਜਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ "ਮੁਸਤੋਦੀਓਂ ਨੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਹੀ ਦੀਆ ਜੋ ਦੇਂਦੇ ਤਾਂ ਬੜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਸੇ ਹੁੰਡੀ ਕਰਾਂਇ ਭੇਜਦੇ" ਪੰਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਥਾਨਕ ਖਰਚ ਆਦਿ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋ ਵੀ ਬਚਦਾ ਹੋਵੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵੱਲ ਹੁੰਡੀ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜ ਦੇਂਦੇ ਹੋਣ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸੇ ਇਕੋ ਚਿੱਠੀ ਤੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਮਕਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਉਲਝ ਕੇ ਇਥੇ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ, ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਢੂੰਡ ਭਾਲ ਬੜੇ ਤਰੱਦਦ ਨਾਲ ਕਰਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਇਸ ਕਾਰਜ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ ਉਪਰ ਕਰਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਤੇ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਥਾਨਕ ਸਹਿਯੋਗੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਜੀ ਸਨ। ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਸਿੱਖ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਢੂੰਡ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਣੀ ਲਭਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵੀ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਹੀ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ-ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਵੀ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲੱਭ ਕੇ ਮਿਸਲ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਸੀ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਟਨੇ ਦੀ ਮਿਸਲ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ, ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਾਰਜ ਦਾ ਮੂਲ ਪ੍ਰੇਰਣਾ-ਸਰੋਤ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਹੀ ਸਨ। ਇਹ ਕਠਿਨ ਕਾਰਜ ਇਕ ਟੀਮ-ਸਪਿਰਟ ਵਿਚ ਬੱਝ ਕੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਉਚੇਚੇ ਜਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੰਚਿਤ ਹੋ ਸਕੀ। ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ[1]। ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕਾਰਜ ਪੈਸੇ ਦੀ ਤੰਗੀ ਹੱਥੋਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹਰ ਕਾਰਣ ਕਰਕੇ ਰਹਿ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਛਿੱਬਰ ਲਿਖਦਾ[2] ਹੈ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਸੱਦੀ
ਜਾਤਿ ਕੰਬੋਉ-ਸਿੱਖ ਸਿੱਖਾ ਵਿਚ ਗਣਿਆ
ਜੋ ਸਿੱਖ ਮਾਇਆ ਲੈ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੈ ਸੀ ਆਇਆ
ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਰਚ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੇ, ਬਾਣੀ ਢੂੰਢਾਇਆ (੩੮੨)

ਅਤੇ

ਖ਼ਾਸ ਦਸਖ਼ਤੀ ਪੱਤ੍ਰ ਲਿਖੇ ਹੱਥਿ ਆਏ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੱਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਬਰੋਬਰਿ ਨਾਲ ਸਭ ਬਾਣੀ ਲਈ ਲਿਖਾਏ .... (੩੮੩)

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਢੂੰਢਵਾਉਣ ਦਾ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖੁਲ੍ਹੀ ਮਾਇਆ ਖ਼ਰਚ ਆਦਿ ਲਈ ਦਿਤੀ ਗਈ ਤਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿੱਖ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਝਿੜਕ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਦੇਰ ਸਵੇਰ ਨਾ ਕਰੇ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਬਹਾਦਰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ

---

1. ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਬਦ ਮੂਰਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ, ਪੰਨਾ ੪੯
2. ਛਿੱਬਰ, ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ, ਬੰਸਾਵਲੀ ਨਾਮਾ, ਪਰਖ, (ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਟੀ) ਪੰਨਾ ੧੩੫-੧੩੬

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਲੜਾਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹਕੂਮਤ ਫਿਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਗਈ । ਸਿੱਖ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਖਿੰਡ-ਪੁੰਡ ਗਏ ਸਨ । ਕੁਝ ਉਜਾੜ ਬੀਆਬਾਨ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਕੁਝ ਪਹਾੜਾਂ ਜਾਂ ਲੁਕਵੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ । ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੱਤਰ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਦੂਰ ਦੁਰਾਡੇ ਲੁਕੇ ਛਿਪੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕੋਈ ਬਾਣੀ ਹੋਵੇ । ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਭਾਜੜ ਪਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਘਰੋਗੀ ਸਮਾਨ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰਸ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਗ਼ਰੀਬ ਗੁਰਬੇ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ । ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਅਜੇਹੇ ਗਰੀਬੜੇ ਪਾਸ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਪੁਚਾਇਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬਾਣੀ-ਰਚਨਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਇਆ ਦੀ ਮੰਗ ਇਵਜ਼ ਵਿਚ ਕਰ ਲਈ ਹੋਵੇ । ਖ਼ੈਰ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹਰ ਕੀਮਤ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸੰਪਾਦਿਤ ।

ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ ਇਕ ਹਰ ਨੁਕਤੇ ਵਲ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ : ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲੱਭਦੇ ਲਭਾਉਂਦੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਉਹ ਖ਼ਾਸ ਪੱਤਰੇ ਆ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਵੈ-ਰਚਿਤ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਾਵਨ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਦਸਖ਼ਤ ਵੀ । ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਪੱਤਰਿਆਂ ਉਪਰ ਅੰਕਿਤ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਵੇਖਣ ਪਰਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਕੰਮਲ ਉਤਾਰੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਲਏ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ । ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :

( ) ਜਾਪੁ
(੨) ਬਚਿੱਤਰ ਨਾਟਕ : (ੳ) ਅਪਨੀ ਕਥਾ (ਅ) ਚੰਡੀ ਚਰਿੱਤਰ (ਦੋਵੇਂ)
(੩) ਬਿਸ਼ਨ ਦੇ ੨੪ ਅਵਤਾਰ (ਸ) ਉਪਾਵਤਾਰ (ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੇ ਰੁਦ੍ਰ ਦੇ)
(ਹ) ਅੰਤਿਕਾ (ਸ੍ਵੈਯੇ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗਾਂ ਕੇ)
(੩) ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਨਾਮ ਮਾਲਾ
(੪) ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਬੋਧ
(੫) ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ
(੬) ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ
(੭) ਚਰਿਤ੍ਰ-ਉਪਾਖਯਾਨ
(੮) ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ
(ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ[1])

---

1. ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਬਦ ਮੂਰਤਿ, ਪੰਨਾ ੪੭.

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਜੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇਂਦੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅਚਰਜ ਨਹੀਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਜਾਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਉਚੇਚੇ ਜਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਅਜ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਧੰਨ ਹੈ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਾ ਬਾਣੀ-ਮੋਹ ਅਤੇ ਬਾਣੀ-ਲਗਨ !

ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਰਣਾ-ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ-ਬਿੰਦੂ ਬਣ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਜਿਥੇ ਦਸਮ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਰਾਈ ਉਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿਤੀ। ਉਦੋਂ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਸਤ ਲਿਖਿਤ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਤਾਰਾ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਧਿਅਨ-ਵਿਦਿਆਲੇ (ਟਕਸਾਲ) ਦੇ ਮੁਖ ਆਚਾਰੀਆ ਅਥਵਾ ਗਿਆਨੀ ਸਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਆਦਿ ਗਰੰਥ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਬਦਲ ਦਿਤੀ। ਇਹ ਤਰਤੀਬ ਸੀ : ਪੰਜ ਗਰੰਥੀ, ਭਗਤ ਬਾਣੀ, ਬਾਈ ਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਦਸ ਗਰੰਥੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਧਿਅਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੋਥੀਆਂ ਦਾ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਪਾਠ-ਅਧਿਅਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਹੀ ਅਧਿਅਨ ਕਰਤਾ ਬਣ ਸਕੇਗਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਜੇਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਸੀ ? ਜਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦੇ ਦਿਤਾ : ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਜੁਦਾ-ਜੁਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੰਦ-ਬੰਦ ਜੁਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਦੇ ਅਨੰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਕਸ਼ਟ ਬੜੀ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਝੱਲਿਆ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਸਾਕਾ ਸਰਬ ਵਿਦਿਤ ਹੈ। ਆਪ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਸੰਮਤ ੧੭੯੪ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਰਜਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਦਰਜ ਕਰਨਾ ਸੀ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਜਿਸ ਦੂਸਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਜਦੋਂ ਸਰਬ ਪ੍ਰਥਮ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਨੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਬਾਟੇ ਵਿਚ ਮਿੱਠੇ ਪਤਾਸੇ ਪਾਏ ਸਨ। ਅਜੇਹੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ-ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਰਲਾ ਹੈ।

ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਕੁਆਰਾ ਡੋਲਾ ਕਰਕੇ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਮਾਤਾ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਦਵੀ ਦਿਤੀ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਪੜੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸੰਲਗਨ, ਨਿੰਮਰ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੋਮਲ ਸੁੱਭਾ ਦੀ ਔਰਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗੀ ਬਣ ਕੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵੀ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੀ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਵਾਂਗੂ ਇਹ ਵੀ ਸੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਪਾਸੋਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਕਰਵਾਂਦੇ ਰਹੇ. ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਲੰਗਰ ਦੀ ਮਾਇਆ ਲਈ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਲਿਖਦੇ ਰਹੇ। ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਅਕਸਰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹੇ। ਆਨੰਦਪੁਰ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਕਸਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭੈਣਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੀ ਰਹੀਆਂ। ਸਿਵਾਏ ਥੋੜ੍ਹੇ ਅਰਸੇ ਦੇ ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਂਦੇੜ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਵਿਛੜਦੇ ਸਮੇਂ ਪਤੀ ਪਾਸ ਦਰਸ਼ਨ-ਜਾਚਨਾ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉੱਤਰ ਵਜੋਂ ਸ਼ਸਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੀਖਣ ਪਤੀ-ਲਗਨ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ।

ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਕਦਰ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਧੂਰੇ ਕਾਰਜ ਆਪ ਸੰਭਾਲੇ ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੂਝ ਬੂਝ, ਹੌਸਲਾ, ਦਲੇਰੀ, ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਆਦਿ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪੰਨ ਸਨ। ਵੇਖੋ ਰੱਬ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨੇ ਗੁਣ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਦਿਤੇ ਤੇ ਦੁੱਖ ਵੀ। ਔਰਤ ਮਨ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਭਾਵੁਕ ਹੋਇਆ, ਉਦਾਸ ਹੋਇਆ, ਦੁਖਾਂ ਦੀ ਪੀੜਾਂ ਨੂੰ ਜਰਿਆ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹੇ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਇਤਿਹਾਸ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕਦੀ ਹਾਲਾਤ ਵਸ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵਧੇਰੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂ ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਸਥਿਤੀ ਬਦਲ ਲੈਂਦੇ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਮਥੁਰਾ, ਮਥੁਰਾ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਇਸੇ ਤੱਥ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜ੍ਹਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦਾ ਚਰਿੱਤ੍ਰ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਵੇਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਬਾਲੜੀ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ ਅਤਿ ਭਾਵੁਕ, ਕੋਮਲ ਭਾਵੀ, ਪਤੀ-ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਸੰਲਗਨ ਤੇ ਹਰ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਵਿਚ ਨਾਲ ਹੀ ਰਹਿਣ ਉਪਰ ਹਠ ਕਰਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਗਿਆਕਾਰਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣ ਸੀ। ਕੇਵਲ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਹੀ ਅਜੇਹੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਵੱਖਰੀ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਪਹਿਚਾਣ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਾਲਿਤ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਲਈ ਭਵਿਖ ਵਾਕ ਆਖੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੜੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੁਖ ਨੂੰ ਜਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰ ਆਖਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਨਾ ਜਾਤਾ। ਪਰ ਜਦ ਇਸੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਵਿਖਾਏ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਆਖ ਕੇ ਚੰਗਾ ਨਾ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸੁਤੰਤਰ ਫੈਸਲੇ ਵੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਭੁਗਤ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵੇਧਕ ਖਬਰ ਸੁਣਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਇਕੱਲੇ ਦਿੱਲੀ ਰਹਿਣਾ ਮੰਨ ਗਏ ਸਨ। ਇਥੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਗਣ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਬੜੇ ਕਰੀਬੀ ਸੇਵਕ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਵੀ ਆਪ ਬੜੇ ਇਤਬਾਰੀ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਉਂਜ ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਹਿਪਾਠੀ ਵੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸੰਮਤ ੧੭੬੧ ਵਿਚ ਖਾਲੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੯੪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇਤੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੰਪਰਕ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਰਿਹਾ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਕਦੀ ਵੀ ਸੌੜ ਭੀੜ ਬਣੀ, ਜਦ ਕਦੀ ਵੀ ਕਿਧਰੇ ਆਣਾ ਜਾਣਾ ਪਿਆ (ਮਥੁਰਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਤੱਤ ਖ਼ਾਲਸਾ ਅਤੇ ਬੰਦਈ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰੌਲਾ ਪਿਆ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਤਰੇੜ ਆਉਂਦੀ ਦਿਸੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੂਝ ਬੂਝ ਦੀ ਕਾਇਲ ਮਾਂ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੀ ਇਸ ਝਗੜੇ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਉਹ ਘੜੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸੀ ਜੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾ ਭੇਜਦੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜ ਕਟ ਮਰਨਾ ਸੀ। ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਖੋਜ ਭਾਲ ਕਰਾਉਣਾ, ਪਰਖ ਪੜਤਾਲ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕਰਨੀ ਆਦਿ ਕਠਿਨ ਕਾਰਜ ਵੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੀ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥੀ ਬਣ ਕੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਹਨੁਮਾਈ ਕਰਨੀ ਵੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੀ ਕੰਮ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਖੋਹਲਣਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਾਲ ਚਲਾਉਣਾ, ਬਾਣੀ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਕਰਵਾਉਣੇ ਆਦਿ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਾਇਕ ਸਨ।

ਮਾਂ ਸੁੰਦਰੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਸਹਿਪਾਠੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੱਚੇ ਸੇਵਕ ਦੇ ਆਖਰੀ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਇਹ ਹਿਰਦੇ ਵੇਧਕ ਖ਼ਬਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਾਈ। ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਤੋਰਦਿਆਂ-ਤੋਰਦਿਆਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਦਾ ਕਰ ਬੈਠੇ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਦਸ (੧੭੯੪ ਤੋਂ ੧੮੦੪ ਸੰਮਤ ਤਕ) ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਤਕ ਜੀਵੇ। ਬਿਰਧ ਮਾਂ ਸੁੰਦਰੀ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੁਖ ਕਰਿੰਦੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੁਰਪੁਰੀ ਭੇਜ ਕੇ ਆਪ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੮੦੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾ ਗਏ।

ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ੪੩ ਵਰ੍ਹੇ ਅਥਵਾ ਸਮਤ ੧੭੬੧ ਤੋਂ ੧੮੦੪ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਤਕ ਦਿੱਲੀ ਰਹੇ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਆਪ ਕਈ ਵਾਰ ਦਿੱਲੀਓਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਆਪ ਦਾ ਪੱਕਾ ਟਿਕਾਣਾ ਦਿੱਲੀ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਅਜੇ ਵੀ ਤੁਰਕਮਾਨ ਗੇਟ ਦੇ ਲਾਗੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਅਜ ਕਲ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਧ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ।

ਉਹ ਮਾਂ ਸੁੰਦਰੀ ਜਿਸ ਦਾ ਬਚਪਨ ਲਾਡਾਂ ਪਿਆਰਾਂ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਸ਼ਹਾਨਾ ਠਾਠ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਕਲੋਲਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣਿਆਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਪਤੀ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰਾਂ ਤੇ ਬਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਚੋਜ ਵੇਖੇ ਸੀ। ਬੇਅੰਤ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਦਾ ਇਕਰਸ ਪਿਆਰ ਮਾਣਿਆ ਸੀ। ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦਿਲ ਹਲੂਣੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ ਸਨ। ਵਿਦਵਾਨ ਕਵੀ ਪਤੀ ਦੀ ਕਾਇਲ ਪਤਨੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਪਰ ਕਵੀਆਂ ਨਾਲ ਕਟੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਬੈਠਕਾਂ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸ ਪੀਤਾ ਸੀ। ਅੰਤਲੀ ਉਮਰੇ ਦੁੱਖ ਹੀ ਭੋਗੇ। ਪਰ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੀ ਮਾਤਾ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਕੇ ਵਹਿ ਨਹੀਂ ਗਈ ਸਗੋਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਪੂਰੀ-ਪੂਰੀ ਰਾਹਨੁਮਾਈ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਰਾਜ ਭਾਗ ਦੀ ਮਾਲਕ ਮਾਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰਬੰਸ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ੧੦ ਵਰ੍ਹੇ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ-ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਹੀ ਬਿਤਾਏ। ਪਰ ਜਗਤ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਮੁਸਕਾਨ ਸਦਾ ਮਾਂ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਰਹੀ। ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਪੰਜ ਸ਼ਸਤਰ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲਗੇ ਸਾਰੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਨਿਬਾਹ ਕੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ। ਧੰਨ ਹੈ ਮਾਂ ਸੁੰਦਰੀ!

8119
पुस्तकालय
पुस्तकालय
गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

पुस्तकालय
गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय

GURUKUL KANGRI LIBRARY
Accession
Classing
Catalogue
Tag etc.
Checked
Any Other

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

ਇਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ–

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

ਜੀਵਨੀ	ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ
	ਗੁਰੂ ਮਹਿਲ ਗਾਥਾ
	ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਬੀਰ ਨਾਰੀਆਂ
ਕਵਿਤਾ	ਕਾਤਰਾਂ
	ਹੁਣ ਤੂੰ ਸਾਲਗ੍ਰਾਮ ਨਹੀਂ
	ਹਵਾ ਠਹਿਰ ਗਈ
ਟੈਕਸਟ	ਵਿਹਾਰਕ ਪੰਜਾਬੀ
	ਬਾਣੀ ਬੋਧ
	ਕਾਵਿ ਕਮਾਈ (ਸਾਂਝੀ)
ਸੰਪਾਦਿਤ	ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਵਿ · ਸੈਮੀਨਾਰ ਪੇਪਰ
	ਸੁਖਨਵਰ · ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ
	ਕਥਾਕਾਰ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁਗਲ
	ਲੋਕਯਾਨ ਯਾਤਰੀ · ਦਵਿੰਦਰ ਸਤਿਆਰਥੀ
	ਹਾਸ ਸੈਲਾਨੀ · ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾਤਾ
	ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਰਤਕ : ਸੈਮੀਨਾਰ
	ਕੰਪੋਜ਼ਿਟ ਸਾਹਿਤ : ਸੈਮੀਨਾਰ
	ਕਲਾਕਰਮੀ · ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ
	ਸੁਹਜ ਸਿਰਜੀ · ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ
	ਧਰਮ ਮੂਰਤਿ : ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ
ਅਨੁਵਾਦਿਤ	ਜ਼ਖਮੀ ਪਰਛਾਵੇਂ
	ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਚੰਨ
	ਸਿਸਟਰ ਨਿਵੇਦਤਾ

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar

Digitized by Arya Samaj Foundation Chennai and eGangotri

(ਸ੍ਰੀਮਤੀ) ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿਲ ਦੀ ਲੇਖਣੀ ਗੁਰਮਤਿ-ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਲਗਭਗ ਹਰ ਪੱਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ, ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚਲੇ ਨਾਰੀ-ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਨਵੇਕਲੀ ਨੁਹਾਰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਵਲ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਰੁਚਿਤ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਉਹਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਵਿਲੱਖਣ ਹੈ ।

ਉਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚਰਚਿਤ ਰਚਨਾ 'ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ' ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਸੰਸਕਰਣ ਛਪ ਚੁੱਕੇ ਹਨ । ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਮਹਿਲਾ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਵਲੋਂ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਉਚੇਚੇ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਹਨ । 'ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਬੀਰ ਨਾਰੀਆਂ' ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ (ਸ੍ਰੀਮਤੀ) ਡਾ. ਗਿਲ ਪਾਸੋਂ ਲਿਖਵਾਇਆ । ਗੁਰੂ ਮਹਿਲ ਗਾਥਾ ਵੀ ਇਸੇ ਲੜੀ ਦਾ ਨਵੀਨਤਮ ਮਣਕਾ ਹੈ ਜੋ ਲੇਖਿਕਾ ਦੀ ਸੁਹਿਰਦ ਧਾਰਮਿਕ ਲਗਨ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀਤਵ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੇ ਸਹਿਜ ਲਗਾਉ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨ ਮਿਸਾਲ ਹੈ।

(ਸ੍ਰੀਮਤੀ) ਡਾ. ਗਿਲ ਮਧਕਾਲੀਨ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੀ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਰਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਔਰਤ ਨਵੀਨ ਪ੍ਰਤੀ ਛੇਤੀ ਰੁਚਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੋਂ ਗੁਆਚਣ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ । (ਸ੍ਰੀਮਤੀ) ਡਾ. ਗਿਲ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਯਾਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਾਲਜ ਦੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਲਜ ਆਧੁਨਿਕ ਦਿੱਖ ਵਾਲੀ ਤਾਲੀਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਪਰੰਪਰਕ ਮਰਯਾਦਾ ਵਾਲੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਚਰਿਤ੍ਰ ਨਿਰਮਾਣ ਵਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੇਂਦਾ ਹੈ । ਨਵੀਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਦਾ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਸੁਮੇਲ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

(ਸ੍ਰੀਮਤੀ) ਡਾ. ਗਿਲ ਵਿਦਵਾਨ ਵਾਂਗ ਸੋਚਦੀ ਅਤੇ ਸਾਧਾਰਣ ਮੁਹਾਵਰੇ ਰਾਹੀਂ ਆਪਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੀ ਹੈ । ਉਸਦਾ ਚਿੰਤਨ ਸੇਹਤਮੰਦ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਸੁਖੈਨ ਹੈ ।

(ਸ੍ਰੀਮਤੀ) ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਗਿਲ ਗੁਰਮਤਿ ਪਰੰਪਰਾ ਦੀ ਉੱਘੀ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਹੈ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਉਸਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਅਧਿਐਨ-ਖੇਤਰ ਹਨ ।

ਆਪਣਾ ਅਕਾਦਮਿਕ ਜੀਵਨ ਉਹਨੇ ਪੰਚਮ ਗੁਰੂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਧਿਐਨ (1971) ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਨਿਰੰਤਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਇੱਕੀ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਚਾਲੀ ਤੋਂ ਉਪਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਲੇਖਿਕਾ ਡਾ. ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਾਹਿਤ-ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮ-ਸਾਧਨਾ ਦੀ ਉੱਤਮ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ । ਅਜਿਹੀ ਇਕਾਗਰ ਸਾਧਨਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਹਦਾ ਨਾਂ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੋਧ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਗਿਣਨ ਜੋਗ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਕ ਇਕੋ ਇਕ ਮਹਿਲਾ ਲੇਖਿਕਾ ਹੈ ।

ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਤਿੱਭਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦਿਆਂ ਉਸਦਾ ਯੋਗ ਸਨਮਾਨ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, (ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ), ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ (ਦਿੱਲੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ), ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਟ੍ਰਸਟ, ਦੁੜੀਕੇ, ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਚਤਮ ਪੁਰਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਐਵਾਰਡਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਰੋਪਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ। ਸੇਵਾ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, ਸਾਹਿਤ ਸਮੀਖਿਆ ਬੋਰਡ, ਜਲੰਧਰ, ਕਲਾਕਾਰ ਲੇਖਕ ਮੰਡਲ, ਕਰਨਾਲ, ਸੰਤ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਕੇਸਰ ਐਵਾਰਡ, ਬੈਂਕੋਕ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਸ੍ਰਿਜਨ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨਿਆ ਹੈ।

ਉਹਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਧਰਮ-ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਦਿੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਲੋਕਯਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਾਹਿਤ-ਵਿਗਿਆਨ ਤਕ ਦੀਆਂ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਨੇ ਉਹਦੇ ਚਿੰਤਨ ਦਾ ਚਿਹਰਾ-ਮੁਹਰਾ ਨਿਖਾਰਿਆ ਹੈ।

ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ
ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਐਮਰੀਟਸ,
ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ ।

CC-0. In Public Domain. Gurukul Kangri Collection, Haridwar